



ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ॥
ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਚੀ ਸਾਚਾ ਵੀਚਾਰੁ॥

ISSN 2394-8507



ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼

(ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਮਾਸਿਕ-ਪੱਤਰ)

ਚੇਤ-ਵੈਸਾਖ, ਸੰਮਤ ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ੫੪੭

ਅਪ੍ਰੈਲ 2015

ਜਿਲਦ ੫੯

ਅੰਕ ੧

ਸੰਪਾਦਕ

ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ



ਚੰਦਾ

ਪ੍ਰਤੀ ਕਾਪੀ (ਦੇਸ਼)	₹ ੫
ਸਾਲਾਨਾ (ਦੇਸ਼)	₹ ੫੦
ਪੰਜ ਸਾਲ (ਦੇਸ਼)	₹ ੨੫੦
ਲਾਈਫ (ਦੇਸ਼)	₹ ੫੦੦
ਸਾਲਾਨਾ ਵਿਦੇਸ਼	₹ ੧੨੫੦
ਪੰਜ ਸਾਲ (ਵਿਦੇਸ਼)	₹ ੫੦੦੦
ਲਾਈਫ ਵਿਦੇਸ਼	₹ ੧੦੦੦੦

ਚੰਦਾ ਭੇਜਣ ਦਾ ਪਤਾ

ਸਕੱਤਰ

Secretary

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ

Dharam Parchar Committee

(ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ)

(S.G.P.C.)

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ-੧੪੩੦੦੬

Sri Amritsar-143006

ਫੋਨ : 0183-2553956-59 ਐਕਸ 304 ਫੈਕਸ : 0183-2553919

website : www.sgpc.net

e-mail : gurmatparkashmonthly@gmail.com,

gyan_gurmat@yahoo.com

ਡਾਕ ਰਾਹੀਂ 'ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਨਾ ਪੁੱਜਣ ਬਾਰੇ ਉਪਰੋਕਤ ਫੋਨ ਨੰਬਰ ਮਿਲਾ ਕੇ
ਇੰਚਾਰਜ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਲ ਐਕਸ: 303 'ਤੇ ਸੰਪਰਕ ਕਰੋ ਜੀ।

ਤਤਕਰਾ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਾਰ		੫
ਸੰਪਾਦਕੀ		੬
ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ : ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਅਦੁੱਤੀ ਘਟਨਾ	-ਸ. ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ 'ਅਜੀਤ'	੮
ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ. . .	-ਡਾ. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ	੧੨
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ. . .	-ਡਾ. ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ	੧੬
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ: ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਸੰਦੇਸ਼	-ਡਾ. ਪਰਮਜੀਤ ਕੌਰ	੨੭
ਭਗਤ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀ	-ਕਵੀਸ਼ਰ ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਭੌਰ	੩੪
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚਲੇ ਸਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ-ਜੁਗਤ	-ਡਾ. ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ	੩੭
ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮੱਲ੍ਹਾ ਸਿੰਘ ਧਮੋਟ	-ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ	੫੦
ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵੰਸ਼ਜ ਅਤੇ ਖੋਜ	-ਸ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	੫੫
ਗਾਗਰ 'ਚ ਸਾਗਰ-੪੯	-ਡਾ. ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗੋਗੋਆਣੀ	੬੨
ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਜੰਗ	-ਪ੍ਰੋ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਛੂੰਗਰ	੬੫
ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਲਗ-ਮਾਤ੍ਰ ਨਿਯਮਾਵਲੀ : ਖੋਜ ਤੇ ਸੰਭਾਵਨਾ	-ਜਥੇ. ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	੮੧
ਕਵਿਤਾਵਾਂ		੯੦
ਖ਼ਬਰਨਾਮਾ		੯੪
ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਰਗਰਮੀਆਂ		੯੭

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਾਰ :

ਵੈਸਾਖੁ ਭਲਾ...

ਵੈਸਾਖੁ ਭਲਾ ਸਾਖਾ ਵੇਸ ਕਰੇ ॥

ਧਨ ਦੇਖੈ ਹਰਿ ਦੁਆਰਿ ਆਵਹੁ ਦਇਆ ਕਰੇ ॥

ਘਰਿ ਆਉ ਪਿਆਰੇ ਦੁਤਰ ਤਾਰੇ ਤੁਧੁ ਬਿਨੁ ਅਢੁ ਨ ਮੋਲੈ ॥

ਕੀਮਤਿ ਕਉਣ ਕਰੇ ਤੁਧੁ ਭਾਵਾਂ ਦੇਖਿ ਦਿਖਾਵੈ ਢੋਲੈ ॥

ਦੂਰਿ ਨ ਜਾਨਾ ਅੰਤਰਿ ਮਾਨਾ ਹਰਿ ਕਾ ਮਹਲੁ ਪਛਾਨਾ ॥

ਨਾਨਕ ਵੈਸਾਖੀ ਪ੍ਰਭੂ ਪਾਵੈ ਸੁਰਤਿ ਸਬਦਿ ਮਨੁ ਮਾਨਾ॥੬॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੦੮)

ਪਹਿਲੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਬਾਰਹ ਮਾਹਾ ਤੁਖਾਰੀ ਦੀ ਇਸ ਪਾਵਨ ਪਉਤੀ ਅੰਦਰ ਵੈਸਾਖ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਪ੍ਰਕਿਰਤਕ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦਾ ਚਿਤਰਨ ਕਰਦਿਆਂ ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਪਤੀ-ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਦੀ ਰੂਹਾਨੀ ਲੋਚਾ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਮਨੁੱਖ-ਮਾਤਰ ਨੂੰ ਸੁਰਤ ਦੇ ਰੂਹਾਨੀ ਸ਼ਬਦ ਦੁਆਰਾ ਇਹ ਮਿਲਾਪ ਹੋ ਸਕਣ ਦਾ ਗੁਰਮਤਿ ਗਾਡੀ ਮਾਰਗ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਵੈਸਾਖ ਦਾ ਮਹੀਨਾ ਕੇਹਾ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ! ਇਹ ਉਹ ਮਹੀਨਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੌਰਾਨ ਰੁੱਖਾਂ-ਬੂਟਿਆਂ ਦੀਆਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਕੂਲੇ-ਕੂਲੇ ਪੱਤਰਾਂ ਰੂਪੀ ਲਗਰਾਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਮਾਨੋ ਸੱਜ-ਵਿਆਹੀਆਂ ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਨੇ ਹਾਰ-ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਸੁਖਾਵੇਂ ਮੌਸਮ ਤੇ ਸੁਹਣੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿਚ ਜੀਵ ਇਸਤਰੀ ਸੁਭਾਵਕ ਹੀ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਪਤੀ-ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਦੀ ਉਮੰਗ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਜੋਦਤੀ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਹੇ ਪ੍ਰੀਤਮ! ਮੈਂ ਨਿਮਾਣੀ 'ਤੇ ਤਰਸ ਕਰ ਕੇ ਆ ਜਾਓ। ਇਸ ਸੰਸਾਰ-ਸਾਗਰ ਨੂੰ ਮੈਂ ਆਪ ਜੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਨਹੀਂ ਤਰ ਸਕਦੀ, ਸੋ ਆਪ ਜੀ ਮੈਨੂੰ ਆ ਕੇ ਤਾਰ ਦੇਵੇ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਬਿਨਾ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਕੀਮਤ ਅੱਧੀ ਕੌਡੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰ ਹਾਂ, ਜੇਕਰ ਮੈਂ ਤੁੱਛ ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਪਵਾਂ ਫਿਰ ਤਾਂ ਹੇ ਪਿਆਰੇ, ਮੇਰਾ ਮੁੱਲ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦਾ ਭਾਵ ਮੈਂ ਅਸੀਮ ਰੂਪ 'ਚ ਮੁੱਲਵਾਨ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹਾਂ! ਮੈਂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਵਾਸ ਕਰਦਿਆਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਵਾਸਤਵਿਕ ਘਟ-ਘਟ ਵਿਚ ਵਾਸ ਹੋਣ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਥਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਵੈਸਾਖ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਸੁਹਾਵਣੇ-ਸੁਖਾਵੇਂ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿਚ ਜੋ ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀ ਆਪਣੀ ਸੁਰਤੀ ਨੂੰ ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਟਿਕਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਉਸ ਮਾਲਕ ਦੀ ਸਿਫਤ-ਸਲਾਹ 'ਚ ਇਕਸੁਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸੰਪਾਦਕੀ . ✍

ਪ੍ਰਗਟਿਓ ਖਾਲਸਾ ਪ੍ਰਮਾਤਮ ਕੀ ਮੌਜ

ਖਾਲਸਾ ਅਰਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਉਹ ਜ਼ਮੀਨ-ਜਾਇਦਾਦ ਜਿਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸਿੱਧਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਹੈ। ਖਾਲਸਾ ਵੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਾਲ ਸਿੱਧਾ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ, ਖਾਲਸਾ ਖੁਦਮੁਖਤਿਆਰ ਹੈ। ਇਹ ਖੁਦਮੁਖਤਿਆਰੀ ਹਲਤ ਮੁਖੀ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪਲਤ ਮੁਖੀ ਵੀ। ਖਾਲਸਾ ਆਪਣੇ ਪੰਜ ਕਕਾਰੀ ਬਾਣੇ ਨਾਲ ਨਿਵੇਕਲੀ ਪਛਾਣ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਖਾਲਸਾਈ ਰੂਪ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਹਰ ਸਿੱਖ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਅੱਗੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖੀ ਦਾਨ, ਕੇਸ ਦਾਨ ਅਤੇ ਰਹਿਤ ਦਾਨ ਮੰਗਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੇ ਪੰਜ ਕਕਾਰੀ ਬਾਣੇ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣਾ ਗੁਰਮਤਿ ਭਗਤੀ ਲਈ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਸਿਦਕਵਾਨ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸਮਾਜ-ਸਿਰਜਣਾ ਵਿਚ ਜੋ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ ਉਹ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਜਿਸ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਦਾ ਇਨਕਲਾਬੀ ਬੀੜਾ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਇਕ ਪਾਸੇ ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਦੀਆਂ ਜ਼ੰਜੀਰਾਂ ਵਿਚ ਜਕੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਉਸ 'ਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਵਾਦ ਨੇ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਲਬਾ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ-ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਕੂਮਤੀ ਜ਼ਬਰ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਅਵਾਜ਼ ਬੁਲੰਦ ਕੀਤੀ, ਉੱਥੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਬ੍ਰਾਹਮਣਵਾਦੀ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਯਤਨ ਕੀਤੇ।

ਨਿਰਬਲ, ਨਿਤਾਣੀ, ਸਾਹਸਹੀਣ ਅਤੇ ਗੁਲਾਮੀ ਦੀ ਆਦੀ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਭਾਰਤ ਦੀ ਜਨਤਾ ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਰੂਹ ਫੁਕਣ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਪੰਜ ਕਕਾਰੀ ਬਾਣੇ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਨਿਗਰ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ 'ਰੋਟੀ-ਬੋਟੀ' ਦੀ ਰਾਖੀ ਤਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਵੈਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੀ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਨਵਾਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਨਵੇਂ ਇਨਕਲਾਬ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਹੋਈ। ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਇਹ ਤਾੜਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ:

ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਸਿਖੀ ਈਂ ਪੰਜ ਹਰਫ਼ ਕਾਫ਼।

ਹਰਗਿਜ਼ ਨ ਬਾਸ਼ਦ ਈਂ ਪੰਜ ਮੁਆਫ਼।

ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਪੰਜ ਕਕਾਰੀ ਬਾਣਾ ਹੈ। ਜੋ ਵੀ ਸਿੱਖ ਖੰਡੇ-ਬਾਣੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਇਸ ਬਾਣੇ ਦਾ ਪੱਕਾ ਧਾਰਨੀ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਬਾਣੇ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਪਾਸੋਂ ਲੋਕਾਈ ਆਸ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਜ਼ਬਰ ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜਨ ਵਾਲਾ, ਸਾਦਾਚਾਰੀ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆਵੀ ਲਾਲਚਾਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉਠਿਆ ਹੋਵੇ।

ਲੋਕਾਈ ਦੇ ਇਸ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਇਸ ਬਾਣੇ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਦਾ ਪਵਿੱਤਰ ਧਰਮ ਕਰਤਵ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਸਿਰ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਚਲਿਆ ਜਾਵੇ ਪਰ ਉਹ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਬੇਮੁਖ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਬਾਣੇ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਰੰਬੀਆਂ ਨਾਲ ਖੋਪਰੀਆਂ ਲੁਹਾ ਲਈਆਂ, ਚਰਖੜੀਆਂ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਗਏ, ਤਨ ਦੇ ਟੋਟੇ-ਟੋਟੇ ਕਰਵਾ ਲਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਹੈ।

ਪੰਜ ਕਕਾਰੀ ਬਾਣੇ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਬਣਨ ਤੇ ਰਹਿਤ ਦੀ ਪਰਪੱਕਤਾ ਲਈ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਗੁਰਸਿੱਖ ਦੀ ਘਾਤੁਤ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਘੜੀ ਜਾਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਜ ਪ੍ਰਤੀ ਅਰੰਭ ਤੋਂ ਹੀ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਰਹਿਤ ਨਾਲ ਜੋੜਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਜ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਲਈ ਹਰ ਇਕ ਗੁਰਸਿੱਖ ਨੂੰ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਤੇ ਹਰ ਸੰਸਥਾ ਨੂੰ ਸੰਸਥਾਗਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਅਰੰਭ ਤੋਂ ਹੀ ਅਤਿ ਨਾਜ਼ੁਕ ਦੌਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦੀ ਗੁਜ਼ਰਦੀ ਆਈ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਕਸਿਤ ਹੁੰਦੀ ਗਈ ਹੈ। ਹਰ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਸਮੇਂ ਕੌਮੀ ਰੰਗਤ ਵਿਚ ਨਿਖਾਰ ਆਇਆ ਹੈ। ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਸਮਾਂ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਕੋਈ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੁਖਮਈ ਪ੍ਰਤੀਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਬਲਵਾਨ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਾਲ ਜੁੜਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕੌਮੀ ਵਿਰਾਸਤ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਹਰ ਸਿੱਖ ਲਈ ਰਹਿਤ ਵਿਚ ਪਰਪੱਕਤਾ ਲਿਆਉਣੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ■

ਫਾਰਮ IV ਰੂਲ ੮

- | | |
|--------------------|---|
| ੧. ਛਪਣ ਦਾ ਅਸਥਾਨ | ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ |
| ੨. ਛਪਣ ਦਾ ਸਮਾਂ | ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ੫ ਤਾਰੀਖ |
| ੩. ਛਪਣ ਵਾਲੇ ਦਾ ਨਾਂ | ਸ. ਦਲਮੇਘ ਸਿੰਘ |
| ਕੌਮੀਅਤ | ਭਾਰਤੀ |
| ਪਤਾ | ਸਕੱਤਰ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। |
| ੪. ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਦਾ ਨਾਂ | ਸ. ਦਲਮੇਘ ਸਿੰਘ |
| ਕੌਮੀਅਤ | ਭਾਰਤੀ |
| ਪਤਾ | ਸਕੱਤਰ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। |
| ੫. ਸੰਪਾਦਕ | ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ |
| ਕੌਮੀਅਤ | ਭਾਰਤੀ |
| ਪਤਾ | ਸੰਪਾਦਕ, 'ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' |
| | ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। |
| ੬. ਮਾਲਕ | ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। |

ਮੈਂ ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਘੋਸ਼ਣਾ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ, ਉੱਪਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸਹੀ ਹੈ।

ਸਹੀ/- ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ
ਸੰਪਾਦਕ, 'ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼'

ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ : ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਅਦੁੱਤੀ ਘਟਨਾ

—ਸ. ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ‘ਅਜੀਤ’*

ਸੰਤ-ਸਿਪਾਹੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਲਈ ਜਿਸ ਫੌਲਾਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੀ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਅਰੰਭ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਇਆ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਤਪਾਇਆ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੰਤ-ਸਿਪਾਹੀ ਦੇ ਨਕਸ਼ਾਂ ਦੀ ਘਾੜਤ ਅਰੰਭ ਦਿੱਤੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਆਰਨ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਰੰਗ ਭਰਨ ਵਿਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਰੂਪ ਹੋਰ ਨਿਖਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅੰਤਿਮ ਛੋਹਾਂ ਦੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਤ-ਸਿਪਾਹੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਿਰਜਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਅਰੰਭ ਦਿੱਤੀ।

ਮਸੰਦਾਂ ਨੂੰ ਵਿਚਕਾਰੋਂ ਹਟਾ, ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਵਿਚਕਾਰ ਸਿੱਧਾ ਸੰਬੰਧ ਕਾਇਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮਸੰਦਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਆਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਕਰਵਾਈ ਗਈ ਅਤੇ ਜੋ ਦੋਸ਼ੀ ਸਾਬਤ ਹੋਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਰੜੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵਹਿਮਾਂ-ਭਰਮਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉਭਾਰਨ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਈ ਕੌਤਕ ਰਚੇ ਅਤੇ ਕਈ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦੇ ਕੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾਇਆ ਕਿ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਉੱਤੇ ਅਟੁੱਟ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਚੱਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵਹਿਮਾਂ-ਭਰਮਾਂ ਵਿਚ ਪੈਣਾ ਸ਼ੋਭਾ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਹਾਲਾਤ ਜਦੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸੰਮਤ ੧੭੫੬ ਦੀ ਵੈਸਾਖੀ ਦੇ ਮੌਕੇ ‘ਤੇ ਇਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਇਕੱਠ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਦੇਣ ਲਈ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੱਸਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਭੇਜੇ ਗਏ ਕਿ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੇ ਨਵਾਂ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਲੈਣ ਲਈ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਹੁੰਮ-ਹੁੰਮਾ ਕੇ ਵੈਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਪੁੱਜਣ।

ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਸੰਗਤਾਂ ਪਾਸ ਪੁੱਜੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੜੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਚੁੰਮਿਆ, ਫਿਰ ਮੱਥੇ ਨਾਲ ਛੁਹਾ, ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਪੜ੍ਹਿਆ। ਸੰਗਤਾਂ ਇਹ ਜਾਣ ਕੇ ਫੁੱਲੀਆਂ ਨਾ ਸਮਾਈਆਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਆਪਣੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਅਤੇ ਨਵਾਂ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦੇਣ ਲਈ ਸੱਦਿਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਜਾਣ ਲਈ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਤਿਆਰੀ ਕਰਨ ਵਿਚ ਰੁੱਝ

*64-C, U&V/B, Shalimar Bagh, Delhi-110088; Mob. +919868917731

ਗਏ। ਹਰ ਸਿੱਖ ਆਪਣੀ ਸ਼ਰਧਾ ਅਤੇ ਸਮਰੱਥਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਅਰਪਨ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਟਾ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ।

ਪਿਛਲੇ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਪਾਹੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਮੁਗਲ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਹੋਈਆਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹੋਈ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਤੇ ਮੁਗਲਾਂ ਦੀ ਹਾਰ ਦਾ ਕਿਸੇ ਦੇ ਦਿਲ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਡਰ ਜਾਂ ਭੈਅ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਵੀ ਚਿੰਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਪ੍ਰਤੀ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ, ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਗੁਰੂ-ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਭਰੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਦਾ ਸਮੇਂ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਬੁਰਾ ਮਨਾ ਗਈ ਤਾਂ ਵਾਪਸੀ 'ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਕੀ ਹਸ਼ਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਹਰ ਕੋਈ ਜੇ ਗੁਰੂਦ ਸੀ ਤਾਂ ਗੁਰੂ-ਪਿਆਰ ਵਿਚ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਕੋਈ ਚਿੰਤਾ ਸੀ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਇਹ ਕਿ ਕਿਧਰੇ ਉਸ ਦੀ ਭੇਟਾ ਦੂਜੇ ਨਾਲੋਂ ਨਿਗੂਣੀ ਨਾ ਰਹਿ ਜਾਏ, ਜੇ ਕੋਈ ਉਮਾਹ ਸੀ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਇਹ ਕਿ ਛੇਤੀ ਉਹ ਗੁਰੂ-ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜੇ ਅਤੇ ਗੁਰੂ-ਚਰਨਾਂ ਦੀ ਧੂੜ ਆਪਣੇ ਮਸਤਕ ਨਾਲ ਲਾ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਸਫਲਾ ਕਰ ਲਏ।

ਵੈਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸੰਗਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਨਿਵਾਸ ਅਤੇ ਅਰਾਮ ਲਈ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਕੇ ਹਰ ਸਿੱਖ ਨਿਹਾਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦੀ ਚਮਕ ਉਸ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨੂੰ ਛੁਪਣ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇ ਰਹੀ।

ਵੈਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਦੀਵਾਨ ਸਜਿਆ। ਕੀਰਤਨ ਅਰੰਭ ਹੋ ਗਿਆ। ਸੰਗਤਾਂ ਇਸ਼ਨਾਨ-ਪਾਣੀ ਕਰ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਪੁੱਜਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ। ਥੋੜੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਪੰਡਾਲ ਭਰਿਆ ਗਿਆ। ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਇਕ ਚਿੱਤ-ਇਕ ਮਨ ਹੋ ਕੀਰਤਨ ਸਰਵਣ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿੰਘਾਸਣ ਤੋਂ ਉੱਠੇ। ਸੰਗਤਾਂ, ਜੋ ਨਵਾਂ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਲੈਣ ਲਈ ਉੱਥੇ ਪੁੱਜੀਆਂ ਸਨ, ਇਕ ਟੱਕ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵੱਲ ਵੇਖਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਨ ਲਈ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰ ਲਿਆ। ਕੋਈ ਵੀ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਕਿ ਉਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕਿਹਾ ਕੋਈ ਵੀ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣਨੋਂ ਖੁੰਝ ਜਾਏ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਪੁੱਛਣਾ ਪਏ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕੀ ਕਿਹਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬੜੇ ਠਰੁੰਮੇ ਨਾਲ ਪਰੰਤੂ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਭਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਕਹਿਣੀ ਅਰੰਭ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਾਤਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਜਨਮ ਲਿਆ। ਫਿਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਤਕ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਸੁਣਾਏ।

ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਾਤਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਗਏ, ਤਿਉਂ-

ਤਿਉਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦੀ ਚਮਕ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਰਹੀ ਲਾਲੀ ਵਧਦੀ ਗਈ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਹਰ ਸਿੱਖ ਬੜੀ ਤੀਬਰਤਾ ਨਾਲ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰੂ-ਘਰ 'ਤੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਮਲਿਆਂ ਦਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਕੋਈ ਹਕੂਮਤ ਕਾਇਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ, ਕਿਸੇ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਪੁਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਦਾ ਵੀ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਉਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ, ਫਿਰ ਵੀ ਗੁਰੂ-ਘਰ 'ਤੇ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ ਜਾਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਇਕ ਚੁਣੌਤੀ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਅੱਜ ਹਾਲਤ ਇਹ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਉਹੀ ਵਿਅਕਤੀ ਇੱਜ਼ਤ, ਮਾਣ ਅਤੇ ਅਣਖ ਨਾਲ ਜੀਅ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਤਲੀ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਮੌਤ ਨਾਲ ਮਖੌਲ ਕਰਨ ਦਾ ਜਿਗਰਾ ਰੱਖਣ ਦਾ ਉਸ ਵਿਚ ਹੀਆ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਲਈ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ, ਜੋ ਕੌਮ ਲਈ ਮਰ-ਮਿਟਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਾ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਸਕੇ।

ਇਹ ਆਖਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਮਿਆਨ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਰਪਾਨ ਬਾਹਰ ਖਿੱਚ ਲਈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਇਹ ਰੂਪ ਦੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਸਾਰੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਸੰਨਾਟਾ ਛਾ ਗਿਆ। ਹਰ ਸਿੱਖ ਦੂਜੇ ਦਾ ਮੂੰਹ ਵੇਖਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਹਰ ਇਕ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਸੁਆਲ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕੀ ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ ? ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ?

ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਚੁੱਪ ਛਾ ਗਈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਆਪਣੀ ਮੰਗ ਦੁਹਰਾਈ : “ਲੋੜ ਹੈ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ, ਜੋ ਕੌਮ ਵਿਚ ਮਰ-ਮਿਟਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਾ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਸਕੇ।” ਥੋੜੀ ਦੇਰ ਜੱਕੋ-ਤੱਕੀ ਰਹੀ। ਫਿਰ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਭਾਈ ਦਯਾ ਰਾਮ ਉੱਠਿਆ ਤੇ ਅੱਗੇ ਵਧ ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਦਿੱਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਸ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਲੈ ਗਏ। ਥੋੜੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਲਹੂ-ਭਿੱਜੀ ਕਿਰਪਾਨ ਲੈ ਮੁੜ ਬਾਹਰ ਆ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਫਿਰ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਕ ਹੋਰ ਸਿਰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ? ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜ ਵਾਰ ਸਿਰਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਭਾਈ ਦਯਾ ਰਾਮ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹਸਤਨਾਪੁਰ ਦਾ ਭਾਈ ਧਰਮ ਦਾਸ, ਉਸ ਪਿਛੋਂ ਦੁਆਰਕਾ ਦਾ ਭਾਈ ਮੋਹਕਮ ਚੰਦ, ਫਿਰ ਜਗਨਨਾਥ ਦਾ ਭਾਈ ਹਿੰਮਤ ਰਾਏ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਬਿਦਰ ਦਾ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਚੰਦ ਵਾਰੋ-ਵਾਰੀ ਅੱਗੇ ਵਧੇ।

ਇਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਕ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤੰਬੂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਲਿਜਾਂਦੇ ਅਤੇ ਉਸ ਪਿੱਛੋਂ ਲਹੂ-ਭਿੱਜੀ ਤੇਗ ਲੈ ਬਾਹਰ ਆਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਹਰ ਵਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਲਾਲ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਵਧ ਰਹੀ ਚਮਕ ਵੇਖ ਉਸ ਪੁਰ ਕਿਸੇ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਟਿਕ ਰਹੀਆਂ। ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਚੰਦ ਨੂੰ ਅੰਦਰ

ਲਿਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਬਾਹਰ ਆਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਸੰਤੁਸ਼ਟਤਾ ਡੁੱਲ੍ਹ-ਡੁੱਲ੍ਹ ਪੈ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਰਪਾਨ ਸਾਫ਼ ਕੀਤੀ ਤੇ ਮਿਆਨ ਵਿਚ ਪਾ ਲਈ।

ਥੋੜੀ ਦੇਰ ਵਿਚ ਹੀ ਜਦੋਂ ਪੰਜੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਨਵੇਂ ਬਸਤਰ ਪਹਿਨੀਂ ਤੰਬੂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆਏ ਤਾਂ ਸਭ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਟੱਡੀਆਂ ਰਹਿ ਗਈਆਂ। ਹਰ ਕੋਈ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਦਾ ਮੂੰਹ ਵੇਖ, ਅੱਖਾਂ ਹੀ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਅਤੇ ਹੱਥਾਂ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਪੁੱਛ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਕਿਵੇਂ ਵਾਪਰ ਗਿਆ ? ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਇਹ ਕੀ ਕੌਤਕ ਹੈ?

ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਬੈਠੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਂ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਾਰੋ-ਵਾਰੀ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਗੁਰੂ-ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਅਰਪਨ ਕੀਤੇ ਸਨ, ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਤੇ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦਿਆਂ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਹੱਦ ਨਾ ਰਹੀ। ਉਹ ਕਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਵੱਲ ਦੇਖਣ, ਕਦੀ ਸਿੰਘਾਸਣ 'ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲ ਅਤੇ ਕਦੀ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਵੱਲ। ਇਉਂ ਜਾਪਦਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਹੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਹ ਕੀ ਕੌਤਕ ਰਚਾਇਆ ਹੈ। ਪਲ ਹੀ ਪਲ ਵਿਚ ਇਹ ਹੈਰਾਨੀ ਭਰੀ ਖਬਰ ਸਾਰੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਫੈਲ ਗਈ।

ਜਦੋਂ ਪੰਜੇ ਸਿੱਖ ਨਵੇਂ ਬਸਤਰ ਪਹਿਨ, ਕਮਰ-ਕੱਸਾ ਕਰ, ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਆ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬੀਰ-ਆਸਨ ਹੋ ਖੰਡੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕਰਾਇਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੰਤ-ਸਿਪਾਹੀ ਦਾ ਰੂਪ ਬਖਸ਼ਿਆ। ਫਿਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵਾਂ ਨੀਂਹ-ਪੱਥਰ ਰੱਖਿਆ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਵਰਣਨ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ (ਦੂਜੇ) ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ: “ਵਾਹ ਵਾਹ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਆਪੇ ਗੁਰੂ ਚੇਲਾ॥”

ਪੰਜਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੰਘ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ:

ਜਾਗਤਿ ਜੋਤਿ ਜਪੈ ਨਿਸਿ ਬਾਸੁਰ ਏਕੁ ਬਿਨਾ ਮਨਿ ਨੈਕ ਨ ਆਨੈ॥

ਪੂਰਨ ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਤੀਤਿ ਸਜੇ; ਬ੍ਰਤ ਗੋਰ ਮਝੀ ਮਠ ਭੂਲ ਨ ਮਾਨੈ॥

ਤੀਰਥ ਦਾਨ ਦਯਾ ਤਪ ਸੰਜਮ ਏਕੁ ਬਿਨਾਂ ਨਹਿ ਏਕ ਪਛਾਨੈ॥

ਪੂਰਨ ਜੋਤਿ ਜਗੈ ਘਟ ਮੈਂ ਤਬ ਖਾਲਿਸ ਤਾਹਿ ਨ ਖਾਲਿਸ ਜਾਨੈ॥

(ਸ੍ਰੀ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ)

ਮੈਕਾਲਿਫ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਭਗਤੀ ਦਾ ਰਸਤਾ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਵੱਡੀ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਰਾਜਨੀਤਕ ਅਤੇ ਫੌਜੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇਗੀ। ■

ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਉਪਮਾ

-ਡਾ. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ*

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਕ ਅਲੌਕਿਕ ਰਹਿਬਰ, ਅਦੁੱਤੀ ਸੂਰਬੀਰ, ਰੌਸ਼ਨ-ਦਿਮਾਗ, ਪ੍ਰਬੁੱਧ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਤੇ ਵਿਲੱਖਣ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਸਨ। ਉਹ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਤੇ ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਮਾਹਿਰ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਤੇ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਨਾ ਅਸੰਭਵ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਲੇਖਕ ਨੇ, ਗਿਆਨੀਆਂ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪੈਂਡਿਆਂ ਦੇ ਪਾਂਧੀਆਂ ਨੇ, ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਤੇ ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਗਾਇਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਫਿਰ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਬਾਰੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੱਲ ਕਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕੀ। ਅਧੁਰਾਪਣ ਰੜਕਦਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀਆਂ ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਆਏ ਲੇਖਕਾਂ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਮੁੱਠੀ ਵਿਚ ਲੁਕੋਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਨੂੰ ਪਕੜਨਾ ਤੇ ਹਵਾ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਕਿਸੇ ਦੇ ਵੱਸ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਬੀਰ-ਬਹਾਦਰ ਵੀ ਸਨ ਤੇ ਰਹਿਮ-ਦਿਲ ਕਿਰਪਾਲੂ ਵੀ। ਉਹ ਅਜ਼ੀਮ ਸੋਚਾਂ, ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਦੇ ਬਲਬੂਤੇ ਇਕ ਨਵੀਂ ਕੌਮ ਦੇ ਜਨਮ-ਦਾਤਾ ਬਣੇ। ਉਹ ਇਕ ਸੰਤ-ਸਿਪਾਹੀ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਤਿਹਾਸ ਸਿਰਜਿਆ। ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਦੇ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਅਕਾਸ਼ ਤੋਂ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਜੇ ਪਟਕਾ ਮਾਰਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਕਿਰਪਾਨ ਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਜਾਗ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਸੂਰਜ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਸਰੋਵਰ, ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਪੂਰਨਿਮਾ 'ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ਮੂਲੀ ਸਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਰੇ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀ ਪੁਸ਼ਪਾਂਜਲੀ ਮਹਿਕ ਭਿੰਨਭੀ ਹੈ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ (ਦੂਜਾ) ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ “ਮਰਦ ਅਗੰਮੜਾ ਵਰੀਆਮ ਇਕੋਲਾ” ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਨੂੰ ਅਦੁੱਤੀ ਕਾਰਜ ਮੰਨਦਿਆਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਦਸਵਾਂ ਅਵਤਾਰਾ।
ਜਿਨ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਅਜੀਤ ਸੁਧਾਰਾ।
ਤੁਰਕ ਦੁਸਟ ਸਭ ਮਾਰਿ ਬਿਦਾਰੇ।
ਸਭ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਕੀਨੀ ਗੁਲਜ਼ਾਰੇ।
ਇਉਂ ਪ੍ਰਗਟੇ ਸਿੰਘ ਮਹਾਂ ਬਲ ਬੀਰਾ।
ਤਿਨ ਆਗੈ ਕੋ ਧਰੈ ਨ ਧੀਰਾ।

(ਵਾਰ ੪੧:੨੪)

*ਬਾਲੀਵੁੱਡ ਹਾਈਟਸ, ਪੀਰ ਮੁੱਸਲਾ, ਡਾ. ਢਕੋਲੀ, ਜ਼ੀਰਕਪੁਰ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮੁਹਾਲੀ-੧੬੦੧੦੪;
ਮੋ: +੯੧੯੮੧੫੭੫੩੦੪੬

ਜਨਾਬ ਬੁਲੇ ਸ਼ਾਹ ਅਨੁਸਾਰ:

ਨਾ ਕਹੂੰ ਜਬ ਕੀ ਨਾ ਕਹੂੰ ਤਬ ਕੀ, ਬਾਤ ਕਹੂੰ ਮੈਂ ਅਬਕੀ।

ਅਗਰ ਨਾ ਹੋਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ, ਸੁੰਨਤ ਹੋਤੀ ਸਭ ਕੀ।

ਮਹਾਂਕਵੀ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਜੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ:

ਦੇਵੀ ਦੇਵ ਦੇਹਰੇ, ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਦੂਰ ਹੋਤੇ,

ਰੀਤ ਮਿਟੀ ਜਾਤੀ ਬੇਦਨ ਪੁਰਾਨ ਕੀ।

ਇਸ ਮਹਾਨ ਹਸਤੀ ਬਾਰੇ ਲਿਖਣਾ ਆਸਾਨ ਨਹੀਂ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ, ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਤੇ ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਮੁਤਾਬਕ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਦਾ ਬਖਾਣ ਕਰਨ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ 'ਗੋਯਾ' ਨੇ ਬੜੀ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਅਕੀਦਤ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫਾਰਸੀ ਦੇ ਸ਼ਿਅਰਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਰੂਹਾਨੀ ਅਜ਼ਮਤ ਦਾ ਜੋ ਚਿੱਤਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਲਾਜਵਾਬ ਹੈ। ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

ਸਲਤਨਤ ਦਹਮਸ਼ ਦਸਤ ਪੰਚੇ ਦੇਵਾਨੇ ਦੌਰਗੀਰ

ਵ ਜੇਬੋ ਆਰਾਇਸੇ ਜਾਵਿਦਾਨੀ ਸਫੀਰ।

ਅਰਥਾਤ ਦਸਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਜ਼ਮਾਨੇ ਨੂੰ ਫੜਨ ਵਾਲੇ ਦੇਵਾਂ ਦਾ ਪੰਜਾ ਮਰੋੜਨ ਵਾਲੀ ਹਸਤੀ ਤੇ ਅਟੱਲ ਤਖਤ ਨੂੰ ਸਜਾਉਣ ਵਾਲੀ ਹੈ।

ਫਿਰ ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਲੱਖਾਂ ਅਸੂਰ ਤੇ ਸੁਲਸ ਤੇ ਫਰਿਸ਼ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਸਲਾਹੁਣ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਲੱਖਾਂ ਸ਼ਿਵ, ਬ੍ਰਹਮਾ ਉਸ ਦੀ ਪਨਾਹ ਮੰਗਦੇ ਹਨ। ਲੱਖਾਂ ਅਸਮਾਨ ਤੇ ਧਰਤੀਆਂ ਉਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਨ ਤੇ ਲੱਖਾਂ ਚੰਦ, ਸੂਰਜ ਉਸ ਤੋਂ ਖਿਲਾਅਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਨਿਹਾਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ:

ਸਦ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਅਸਰ ਵ ਸੁਲਸ ਵ ਸੁਲਸੂਨ ਸਤਾਇੰਦਹੇ ਬਾਰਮਾਹਸ ਪਨਾਹਸ।

ਸਦ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਈਸਰ ਵ ਬ੍ਰਹਮਾ ਵ ਅਰਸ ਵ ਕੁਰਸੀ ਖਾਹਿੰਦਹਾਏ।

ਵ ਸਦ ਹਜ਼ਾਰਾ ਆਸਮਾਨ ਵ ਜ਼ਮੀਨ ਹਲਕਹ ਬਗੋਸੇ ਆਨਸਤਾਂ।

ਵ ਸਦਾ ਹਜ਼ਾਰਾ ਆਫਤਾਬ ਵ ਮਾਹ ਖਿਲਾਅਤ ਪੋਸ਼ੇ ਆਂ।

ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਿਫਤ ਸਲਾਹ ਚਰਮ ਸੀਮਾ ਤਕ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਲੱਖਾਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਦੀ ਧੂੜੀ ਚੁੰਮਣ ਵਾਲੇ ਹਨ:

(ਵ ਸਦਾ ਹਜ਼ਾਰਾ ਰਾਮ ਵ ਰਾਜਾ ਵਾ ਕਾਨ੍ਹ ਵ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਖਾਕ ਬੋਸੇ ਅਲਦਾਮਸ)

ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਗਰੀਬਾਂ ਦੇ ਮਸੀਹਾ ਬਣ ਕੇ ਆਏ:

ਨਾਸਿਰੋ ਮਨਸੂਰ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਈਜ਼ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ॥

ਉਹ ਸੱਚ ਦੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹਨ। ਉਹ ਦੋਹਾਂ ਜਹਾਨਾਂ

ਦੇ ਮਾਲਕ ਹਨ:

ਹੱਕ ਹੱਕ ਆਗਾਹ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ
ਸ਼ਾਹਿ ਸਾਹਨਸ਼ਾਹ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ॥
ਬਰ ਦੇ ਆਲਮ ਸ਼ਾਹ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ
ਖਸਮ ਰਾ ਜਾਂ-ਕਾਹ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ॥

ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੱਬ ਦੇ ਪਿਆਰੇ
ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਰ ਥਾਂ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ:

ਹੱਕ ਰਾ ਮਹਿਬੂਬ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ
ਤਲਿਬੋ ਮਤਲੂਬ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ॥

ਉਹ ਤੇਗ ਦੇ ਧਨੀ ਵੀ ਹਨ ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਲਈ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੀ ਹਨ:

ਤੇਗ ਰਾ ਫੱਤਾਹ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ
ਜਾਨੋ ਦਿਲ ਰਾ ਰਾਹ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ॥

ਉਹ ਦੋ ਜਹਾਨਾਂ ਵਿਚ ਅਦੁੱਤੀ ਹਨ। ਹਰ ਥਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਹੈ:

ਦਾਵਰਿ ਅਫਾਕ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ
ਦਰ ਦੇ ਆਲਮ ਤਾਕ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ॥

ਉਹ ਵੈਰ ਰਹਿਤ ਹਨ। ਉਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵੀ ਹਨ ਤੇ ਦਰਵੇਸ਼ ਵੀ:

ਖ਼ਾਲਿਸੋ ਬੇ-ਕੀਨਾ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ
ਹੱਕ ਹੱਕ ਆਈਨਾ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ॥
ਹੱਕ ਹੱਕ ਅੰਦੇਸ਼ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ
ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਰਵੇਸ਼ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ॥

ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਦੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰਤੀ ਅਗਾਧ ਸ਼ਰਧਾ ਹਰ
ਸ਼ਿਅਰ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ
ਦਾਤਿਆਂ ਦੇ ਦਾਤਾ ਤੇ ਕਿਰਪਾਲੂਆਂ ਦੇ ਕਿਰਪਾਲੂ ਹਨ:

ਕਾਰਮੁੱਲ-ਕੱਰਾਮ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ
ਰਾਹਮੁੱਲ-ਰੱਹਾਮ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ॥

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੱਬੀ-ਮਿਹਰ ਹਨ ਤੇ ਉਸ ਇਲਾਹੀ ਹਸਤੀ ਦਾ ਨੂਰ ਹਨ:

ਫੈਜ਼ਿ ਸੁਬਹਾਨ ਜ਼ਾਤਿ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ
ਨੂਰਿ ਹੱਕ ਲਮਆਤ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ॥

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਸੁਣ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁਰੀਦ ਰੱਬੀ ਸਲਤਨਤ ਦਾ ਅੰਗ ਹੋ ਗਏ:

ਸਾਮਿਆਨਿ ਨਾਮਿ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ
ਹੱਕ-ਬੀਜਿ ਇਨਆਮਿ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ॥

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਇਹ ਵੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਉਸਤਤ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਨਾਮਵਰ ਹੋ ਗਏ:

ਰਕਿਮਾਨਿ ਵਸਫਿ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ
ਨਾਮਵਰ ਅਜ਼ ਲੁਤਫਿ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ॥

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਹਰ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹਨ। ਉਹ ਨਿਆਸਰਿਆਂ ਦਾ ਆਸਰਾ ਹਨ। ਉਹ ਮਿਹਰਾਂ ਦੇ ਪੁੰਜ ਹਨ:

ਕਾਦਿਰਿ ਹਰ ਕਾਰ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ
ਬੇਕਸਾਂ-ਰਾ ਯਾਰ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ॥
ਸਾਜਿਓ ਮਸਜੂਦ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ
ਜੁਮਲਾ ਫੈਜੋ ਜੂਦ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ॥
ਉਹ ਦਾਤਾ ਹਨ ਤੇ ਮਿਹਰਾਂ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨੇ ਹਨ:
ਵਾਹਿਬੋ ਵੱਹਾਬ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ
ਫਾਤਿਹਿ ਹਰ ਬਾਬ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ॥
ਸ਼ਾਮਿਲਿ-ਲ-ਅਸ਼ਫਾਕ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ
ਕਾਮਿਲਿ-ਲ-ਅਖਲਾਕ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ॥

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਅੱਗੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਦੋ ਜਹਾਨਾਂ ਉੱਪਰ ਹੱਥ ਹੈ ਤੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਖਾਤਰ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੀਸ ਸਦੀਵੀਂ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ 'ਤੇ ਟਿਕਿਆ ਰਹੇ:

ਬਰ ਦੋ ਆਲਮ ਦਸਤਿ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ
ਜੁਮਲਾ ਉਲਵੀ ਪਸਤਿ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ॥
'ਲਾਅਲ' ਸਗੋ ਗੁਲਾਮਿ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ
ਦਾਗ਼ਦਾਰਿ ਨਾਮਿ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ॥
ਬਾਦ ਜਾਨਸ਼ ਫਿਦਾਇ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ
ਫਾਰਕਿ ਊ ਬਰ ਪਾਇ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ॥

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਰੇ ਉਪਮਈ ਸ਼ਬਦ ਕਹਿਣੇ ਸੂਰਜ ਵੱਲ ਝਾਕਣ ਦਾ ਹੌਂਸਲਾ ਹੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸੂਰਜ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਤੇ ਵਸਫ਼ ਵਰਣਨ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹਨ। ਫਿਰ ਵੀ ਇਕ ਗੱਲ ਸਾਫ਼ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਕਾ ਦਾਸ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਸਾਰੰਸ਼ ਇਹੋ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾ-ਕਮਾਲ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਖਾਤਰ ਸਰਬੰਸ ਨਿਛਾਵਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਅਦੁੱਤੀ ਤੇ ਲਾਸਾਨੀ ਹਨ। ■

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਹਉਮੈਂ ਤਿਆਗ ਦਾ ਪੱਖ

-ਡਾ. ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ*

“ਹਉਮੈਂ ਦੀਰਘ ਰੋਗੁ ਹੈ ਦਾਰੂ ਭੀ ਇਸੁ ਮਾਹਿ” ਦਾ ਪਵਿੱਤਰ ਸਲੋਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪੰਨਾ ੪੬੬ ਉੱਤੇ ਸੁਭਾਇਮਾਨ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਸਲੋਕ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਗੰਭੀਰ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਉਭਾਰ ਕੇ ਨਾਲ ਹੀ ਹੱਲ ਸੁਝਾਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਸਲੋਕ ਵਿਚ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਗੱਲਾਂ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ:

੧. ਹਉਮੈਂ ਦੀਰਘ ਰੋਗੁ ਹੈ।

੨. ਰੋਗ ਦੀਰਘ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਸਾਧਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

੩. ਜੇ ਪ੍ਰਭੂ ਕਿਰਪਾ ਕਰੇ, ਤਾਂ ਗੁਰੂ-ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਇਹ ਰੋਗੁ ਕਟਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਬਿੰਦੂ ਮਨੁੱਖ ਹੈ। ਗੁਰੂ-ਸ਼ਬਦ ਜੋ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ, ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਧਾਰਨ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਅਵਗੁਣਾਂ ਉੱਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਵਗੁਣਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਉਮੈਂ ਵੀ ਇਕ ਵੱਡਾ ਅਵਗੁਣ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਦੈਵੀ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਸ਼ਬਦ (ਨਾਮ) ਸਧਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਦਰਸ਼ ਮਨੁੱਖ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਇਤਨੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪਤਿਤਾਂ, ਨੀਚਾਂ ਤੇ ਪਾਪੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪਵਿੱਤਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਸ਼ਬਦ ਰਾਹੀਂ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਇਕ ਸਿੱਖ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਪਦਵੀ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਸਨ। ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ:

ਤਿਤੁ ਨਾਮਿ ਰਸਿਕੁ ਨਾਨਕੁ ਲਹਣਾ ਥਪਿਓ ਜੇਨ ਸੂਬ ਸਿਧੀ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੯੨)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਇਹ ਵੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਜਨਮ ਸਮੇਂ ਰੱਬੀ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਸੀ। ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਮਾਇਆਵੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਕਾਰਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰੱਬੀ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਗੁਣ ਮੁੜ੍ਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨਣ ਨਾਲ ਇਹ ਗੁਣ ਸਹਜ ਸੁਭਾਇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਗੁਣ ਅੰਦਰ ਹੀ ਹਨ। ਹੁਕਮ ਕੀ ਹੈ? ਸਤਿਸੰਗ ਕਰਨ ਨਾਲ ਹੁਕਮ ਦੀ ਸੋਝੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਹਉਮੈਂ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਵਿਆਖਿਆ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਵਿਚਾਰ ਲੈਣੇ ਪੈਣਗੇ:

ਸਤਸੰਗਤਿ ਕੈਸੀ ਜਾਣੀਐ ॥ ਜਿਥੈ ਏਕੋ ਨਾਮੁ ਵਖਾਣੀਐ ॥

ਏਕੋ ਨਾਮੁ ਹੁਕਮੁ ਹੈ ਨਾਨਕੁ ਸਤਿਗੁਰਿ ਦੀਆ ਬੁਝਾਇ ਜੀਉ ॥ (ਪੰਨਾ ੭੨)

ਪਾਣੀ ਦਾ ਬੁਲਬੁਲਾ ਸਮੁੰਦਰ ਦਾ ਹੀ ਅੰਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਹਵਾ ਦੇ ਦਬਾਅ

ਕਾਰਨ ਇਹ ਆਪਣੀ ਇਕ ਵੱਖਰੀ ਹੋਂਦ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਬੁਲਬੁਲਾ ਵੱਖਰਾ ਹੋ ਕੇ ਸੀਮਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਵਾ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਉਸ ਦੀ ਵੱਖਰੀ ਹੋਂਦ ਕਾਇਮ ਕਰ ਤਾਂ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਵੱਖਰਾਪਨ ਥੋੜ੍ਹੇ ਚਿਰ ਲਈ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੁਲਬੁਲੇ ਦੇ ਵੱਖਰੇ ਹੋਣ ਨਾਲ ਸਮੁੰਦਰ ਦੀ ਪੂਰਨਤਾ ਘਟਦੀ ਨਹੀਂ। ਬੁਲਬੁਲੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਧੂਰੇਪਨ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਜ਼ਰੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਹੀ ਹਾਲਤ ਹਉਮੈਂਵਾਦੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹਉਮੈਂ ਕਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣਾ ਇਕ ਵੱਖਰਾ ਪਸਾਰਾ ਬਣਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਵੱਖਰੀ ਦੁਨੀਆ ਉਸਾਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵੱਖਰੇਪਨ ਕਾਰਨ ਹਉਮੈਂ ਦੀ ਭੀਤ ਬਰੀਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਹਉਮੈਂ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਵਾਸਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਮਨੁੱਖ ਹਉਮੈਂ ਕਾਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ:

—ਧਨ ਪਿਰ ਕਾ ਇਕ ਹੀ ਸੰਗਿ ਵਾਸਾ ਵਿਚਿ ਹਉਮੈ ਭੀਤਿ ਕਰਾਰੀ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੨੬੩)

ਹਉਮੈਂ ਕੋਈ ਸਥੂਲ ਵਸਤੂ ਨਹੀਂ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਤਿੱਤਲੀ ਦੇ ਖੰਡਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਬਰੀਕ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਝਿੱਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਵੱਖਰੇ ਅਸਤਿਤਵ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਪ੍ਰਭੂ ਦੂਰ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ:

ਭਾਂਡੀਰੀ ਕੇ ਪਾਤ ਪਰਦੇ ਬਿਨੁ ਪੇਖੇ ਦੁਰਾਇਓ ॥

(ਪੰਨਾ ੬੨੪)

ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ:

‘ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼’ ਅਨੁਸਾਰ ਹਉਮੈਂ ਦਾ ਅਰਥ ਮੈਂ-ਮੇਰੀ ਦਾ ਭਾਵ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਹੋਰ ਅਰਥ ਅਹੰਤਾ, ਅਭਿਮਾਨ, ਹੰਕਾਰ, ਗਰਬ, ਖੁਦੀ ਆਦਿ ਅੰਕਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ।

ਅਹੰਕਾਰ ਅੰਤਹਕਰਣ ਦਾ ਉਹ ਭੇਦ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹਉਮੈਂ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਹਉਮੈਂ ਤੇ ਅਹੰਕਾਰ ਕਈ ਥਾਈਂ ਵੱਖਰੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਆਏ ਹਨ। ਹਉਮੈਂ ਨੂੰ ਬੁੱਝਣ ਦਾ ਅਤੇ ਅਹੰਕਾਰ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਹੈ:

ਹਉਮੈ ਬੂਝੈ ਤਾ ਦੁਰ ਸੂਝੈ ॥ ਗਿਆਨ ਵਿਹੁਣਾ ਕਥਿ ਕਥਿ ਲੂਝੈ ॥ (ਪੰਨਾ ੪੬੬)

ਹਉਮੈਂ ‘ਹਉ+ਮੈਂ’ ਦਾ ਜੁੜਵਾਂ ਸ਼ਬਦ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ‘ਅਹੰ’ ਤੇ ‘ਮਮ’ ਦਾ ਤਤਭਵ ਰੂਪ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ-- ਮੈਂ, ਮੇਰਾ। ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਅਰਥ ਹੈ-- ਅਹੇ, ਅਭਿਮਾਨ। ਹਉਮੈਂ ਅੰਤਹਕਰਣ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਹੈ, ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਛਲ ਹੈ, ਵਲੋਵਾ ਹੈ। ਹਉਮੈਂ ਮਾਇਆ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਰੂਪ ਹੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ‘ਹਉ’ ਤੇ ਮੈਂ ਦੋਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੱਖਰੀ ਵੀ ਤੇ ਇਕੱਠੀ ਵੀ ਹੋਈ ਹੈ:

ਹਉ ਹਉ ਮੈ ਮੈ ਵਿਚਹੁ ਖੋਵੈ ॥ ਦੂਜਾ ਮੇਟੈ ਏਕੋ ਹੋਵੈ ॥ (ਪੰਨਾ ੯੪੩)

ਧਰਮ ਤੇ ਸਦਾਚਾਰ ਦੇ ਐਨਸਾਈਕਲੋਪੀਡੀਆ ਵਿਚ ਹਉਮੈਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ

ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ:

The conception of ego is very perplexing. It is difficult to describe its contents and to discover its fundamental principales. (Vol. V, p. 227)

ਹਉਮੈਂ ਦਾ ਸਰੂਪ:

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਹਉਮੈਂ ਨੂੰ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਔਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ‘ਮਹਾਦੁਖ’ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ‘ਦੀਰਘ ਰੋਗ’ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ‘ਵੱਡਾ ਰੋਗ’ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ‘ਮਹਾਂ ਦੀਰਘ ਰੋਗ’ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਹੈ:

ਅਹੰਬੁਧਿ ਬਹੁ ਸਘਨ ਮਾਇਆ ਮਹਾ ਦੀਰਘ ਰੋਗੁ ॥ (ਪੰਨਾ ੫੦੨)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਮਾਣ, ਗਰਬ, ਗੁਮਾਨ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਹਉਮੈਂ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਬਿਖ, ਮੇਲ, ਗੁਬਾਰ, ਪੀਰ (ਪੀੜ), ਗਲਫੰਦਾ, ਅਗਨੀ, ਕੁਸਟੀ, ਪੈਖੜ ਅਤੇ ਮਮਤਾ, ਮਾਇਆ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਕਿਤੇ-ਕਿਤੇ ਹਉਮੈਂ ਪੰਜ ਕਮਾਦਿਕਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੀ ਆਇਆ ਹੈ। ਹਉਮੈਂ ਦੀਆਂ ਪੰਜ ਅਲਾਮਤਾਂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਜਗਤ ਅੰਦਰ ਪਸਾਰਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਜੰਜਾਲ ਨੂੰ ਆਪ ਹੀ ਉਣਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪ ਹੀ ਇਸ ਵਿਚ ਫਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

—ਆਲ ਜਾਲ ਮਾਇਆ ਜੰਜਾਲ ॥

ਹਉਮੈ ਮੋਹ ਭਰਮ ਭੈ ਭਾਰ ॥ (ਪੰਨਾ ੨੯੨)

ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਮਾਇਆ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਇਕ ਪੁਤਲੇ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਅੱਗੇ ਨੱਚਦਾ ਹੈ। ਹਉਮੈਂ ਅਧੀਨ ਝੂਠੀ ਦੁਨੀਆ ਉਸਾਰ ਕੇ ਜੰਮਣ-ਮਰਨ ਦੇ ਗੇੜ ਵਿਚ ਪਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਪਤਿ ਆਪ ਹੀ ਗੁਆ ਲੈਂਦਾ ਹੈ:

—ਇਹੁ ਸਰੀਰੁ ਮਾਇਆ ਕਾ ਪੁਤਲਾ ਵਿਚਿ ਹਉਮੈ ਦੁਸਟੀ ਪਾਈ ॥

ਆਵਣੁ ਜਾਣਾ ਜੰਮਣੁ ਮਰਣਾ ਮਨਮੁਖਿ ਪਤਿ ਗਵਾਈ ॥ (ਪੰਨਾ ੩੧)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਹਉਮੈਂ ਨੂੰ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਅਗਿਆਨਤਾ ਵਿਚ ਕੀਤੇ ਸਾਰੇ ਕਰਮ-ਧਰਮ ਬੰਧਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਭਰਮ ਨਾਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਹਉਮੈਂ-ਯੁਕਤ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਮਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਹਉਮੈਂ ਯੁਕਤ ਮਨੁੱਖ ਪ੍ਰਭੂ-ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ, ਉਲਟਾ ਆਪਣਾ ਹੁਕਮ ਚਲਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਹਉਮੈਂ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਸੇਵਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ:

ਵਿਚਿ ਹਉਮੈ ਸੇਵਾ ਥਾਇ ਨ ਪਾਏ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੭੧)

ਹਉਮੈਂ ਝੂਠੀ ਹੈ, ਨਾਮ ਸੱਚਾ ਹੈ। ਇਹ ਦੋਨੋਂ ਵਿਰੋਧੀ ਤੱਤ ਹਨ, ਜੋ ਇਕ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੇ :

ਹਉਮੈ ਨਾਵੈ ਨਾਲਿ ਵਿਰੋਧੁ ਹੈ ਦੁਇ ਨ ਵਸਹਿ ਇਕ ਠਾਇ ॥ (ਪੰਨਾ ੫੬੦)

ਹਉਮੈਂ-ਯੁਕਤ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ, ਵਰਤ ਆਦਿ ਸਭ ਕੀਤੇ ਕਰਮ ਉਸ ਹਾਥੀ ਦੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਸਫਲ ਹੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਆਪਣੇ ਉਪਰ ਖੋਹ ਪਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਹਉਮੈਂ ਅਧੀਨ ਕੀਤੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਅਹਿਸਾਸ ਜਤਲਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਭ ਵਿਅਰਥ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਹਉਮੈਂ ਅਧੀਨ ਕੀਤੇ ਅਣਗਿਣਤ ਕੰਮ ਸਭ ਵਿਅਰਥ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਮਨੁੱਖ ਅਜਿਹੀ ਨਿਮਰਤਾ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਨਿਮਰਤਾ ਵਿਚ ਹੀ ਹੰਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਉਮੈਂ ਦੀਆਂ ਇਤਨੀਆਂ ਬਰੀਕ ਪਰਤਾਂ ਹਨ ਕਿ ਕਈ ਵਾਰੀ ਨਿਮਰਤਾ ਵਿਚ ਵੀ ਆ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਹਉਮੈਂ ਅਧੀਨ ਕੀਤੀ ਭਗਤੀ ਵਿਅਰਥ ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਭੂ-ਦਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਮਨੁੱਖ ਆਪਣਾ ਜਨਮ ਐਵੇਂ ਹੀ ਗੁਆ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਤਕ ਮਨੁੱਖ ਤਨ, ਮਨ ਤੇ ਧਨ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਮਝਦਾ ਹੈ, ਉਦੋਂ ਤਕ ਆਵਾਗਵਣ ਵਿਚ ਪਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਮਨ, ਤਨ ਤੇ ਧਨ ਨਾਲ ਮੋਹ ਹਉਮੈਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ, ਮੇਰੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਆਵਾਗਵਣ ਨਹੀਂ ਮੁੱਕਣ ਦੇਂਦਾ:

ਜਬ ਇਹ ਜਾਨੈ ਮੈ ਕਿਛੁ ਕਰਤਾ ॥ ਤਬ ਲਗੁ ਗਰਭ ਜੋਨਿ ਮਹਿ ਫਿਰਤਾ ॥

(ਪੰਨਾ ੨੭੮)

ਹਉਮੈਂ ਦਾ ਖੇਤਰ ਇਤਨਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਰਿਸ਼ੀਆਂ-ਮੁਨੀਆਂ, ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਖਾ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਨੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਹੰਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਜਨਮ-ਮਰਨ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਪਾ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਹਉਮੈਂ ਅਧੀਨ ਮਨੁੱਖ ਅਗਿਆਨੀ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗਿਆਨਵਾਨ ਸਮਝਦਾ ਹੈ, ਮੂਰਖ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਸਿਆਣਾ ਸਮਝਦਾ ਹੈ, ਰੂਪ-ਵੰਤ, ਕਰਮ-ਵੰਤ, ਕੁਲ-ਵੰਤ ਤੇ ਸੂਰਮਾ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਹਉਮੈਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਮਨੁੱਖਤਵ ਤੋਂ ਗਿਰਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਫਜ਼ੂਲ ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਵਿਚ ਉਲਝਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ:

ਹਮ ਬਡ ਕਬਿ ਕੁਲੀਨ ਹਮ ਪੰਡਿਤ ਹਮ ਜੋਗੀ ਸੰਨਿਆਸੀ ॥

ਗਿਆਨੀ ਗੁਨੀ ਸੂਰ ਹਮ ਦਾਤੇ ਇਹ ਬੁਧਿ ਕਬਹਿ ਨ ਨਾਸੀ ॥ (ਪੰਨਾ ੯੭੪)

ਸਾਰਾ ਜਗਤ ਹੀ ਹਉਮੈਂ ਵਿਚ ਲਪੇਟਿਆ ਹੋਇਆ ਤਬਾਹੀ ਵੱਲ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹਉਮੈਂ-ਯੁਕਤ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਦੀ ਸੋਝੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਉਸ ਦਾ ਜੀਵਨ ਵਿਅਰਥ ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਵਿਚ ਹੀ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜਨਮ ਤੇ ਮਰਨ ਤਕ ਸਾਰੇ ਕਾਰਜ ਹਉਮੈਂ ਅਧੀਨ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਰਾ ਜਗਤ ਹੀ ਹਉਮੈਂ ਦੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੈ:

ਹਉਮੈ ਵਿਚਿ ਜਗਤੁ ਮੁਆ ਮਰਦੋ ਮਰਦਾ ਜਾਇ ॥ (ਪੰਨਾ ੫੫੫)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਖਿਆਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਇਹ ਕਿ ਜੀਵ-ਜੰਤੂਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਇਕ-ਇਕ ਰੋਗ ਨੇ ਗ੍ਰਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਰੋਗਾਂ ਨੇ ਇਕੱਠਾ ਹੀ ਘੇਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਾਮ ਦਾ ਰੋਗ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਤੰਗਾ ਅੱਗ ਦੀ ਲਾਟ ਦਾ ਰੋਗੀ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਉੱਪਰ ਹੀ ਸੜ ਮਰਦਾ ਹੈ। ਹਿਰਨ ਨੂੰ ਕੰਨਾਂ ਦੇ ਸੁਣਨ ਦੇ ਰਸ ਨੇ ਗ੍ਰਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜੀਭ ਦਾ ਰਸ ਮੱਛੀ ਨੂੰ ਕੁੰਡੀ ਵਿਚ ਫਸਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਵਾਸ਼ਨਾ ਦਾ ਰੋਗ ਭੋਰੇ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰੋਕਤ ਵਰਣਿਤ ਸਾਰੇ ਰੋਗਾਂ ਨੇ ਇਕੱਠਾ ਹੀ ਘੇਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਹਉਮੈ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰੋਗਾਂ ਤੋਂ ਕੇਵਲ ਪੂਰਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਹੀ ਬਚਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਆਪਣੇ ਸੇਵਕ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾ ਸਕਦਾ ਹੈ:

ਜੋ ਜੋ ਦੀਸੈ ਸੋ ਸੋ ਰੋਗੀ॥ ਰੋਗ ਰਹਿਤ ਮੇਰਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੋਗੀ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੪੦)

ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਾਰੇ ਜੁਗਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਤਜੁਗ ਵਿਚ ਤਿਆਗੀ ਤੇ ਵਿਚਾਰਵਾਨ ਲੋਕ ਸਨ। ਦੁਆਪਰ ਤੇ ਤ੍ਰੇਤੇ ਵਿਚ ਸਧਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਸਨ। ਕਲਜੁਗ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਭੂਤਨਿਆਂ ਵਰਗੇ ਹੋ ਗਏ। ਕਲਜੁਗੀ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਹਉਮੈ ਦਾ ਤਿਆਗ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਰਾਜ-ਅਭਿਆਨੀ ਨੂੰ ਨਰਕ ਦਾ ਵਾਸੀ ਗਿਣਦੇ ਹਨ। ਧਨ ਤੇ ਜਾਇਦਾਦ ਦੇ ਅਭਿਆਨੀ ਨੂੰ ਮੂਰਖ ਤੇ ਅਗਿਆਨੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਲੋਕ ਭਲਾ ਕਹਾਉਣ ਵਿਚ ਹੀ ਵਡਿਆਈ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਭ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਹਉਮੈ ਦਾ ਇਲਾਜ ਹਉਮੈ ਰਹਿਤ ਨਿਮਰਤਾ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਨਿਮਰਤਾ ਆਪਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਵਿਚ ਹੈ। ਆਪਾ ਤਿਆਗ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਵਿਚ ਹਉਮੈ ਨੂੰ ਅਗਿਆਨਤਾ ਉੱਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਦਵੈਤ ਤੇ ਅਨੇਕਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਹਉਮੈ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਮਨੁੱਖ ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਕਰਤੱਵ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰ ਕੇ ਜਤਨਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਮੈਂ' ਕੀਤਾ ਹੈ, ਹਉਮੈ ਦਾ ਐਸਾ ਕਰਮ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਕ ਤੋਂ ਅਨੇਕ ਵੱਲ ਲਿਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਵੈਤ ਤੋਂ ਦਵੈਤ ਵੱਲ ਤੋਰਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਅਰਬਿੰਦੋ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

Ego is the factor, which determined the reaction of error.

ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਹਉਮੈ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨਣ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਹਉਮੈ ਦੇ ਇਸ ਰੋਗ ਨੂੰ ਬਿਖ ਤੇ ਬੰਧਨ ਵੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਉਗੁਣਾਂ ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਸਲ ਦੀ ਖੋਜ ਲਈ ਤਤਪਰ ਕੀਤਾ। ਹਉਮੈ ਵਰਗੀ ਬੁਰਾਈ

ਨਾ ਹੁੰਦੀ, ਤਾਂ ਚੰਗਿਆਈ ਦੀ ਖੋਜ ਲਈ ਕਿਸੇ ਨੇ ਯਤਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਨਾ। ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਇਸ ਬਿਖ ਹਉਮੈਂ ਨੂੰ ਜਗਤ ਦੀ ਸਾਜਣਾ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਤਪੰਨ ਕੀਤਾ:

-ਹਉਮੈ ਬਿਖੁ ਪਾਇ ਜਗਤੁ ਉਪਾਇਆ ਸਬਦੁ ਵਸੈ ਬਿਖੁ ਜਾਇ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੦੯)

-ਹਉਮੈ ਰੋਗੁ ਮਾਨੁਖ ਕਉ ਦੀਨਾ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੧੪੦)

ਹਉਮੈਂ ਕਾਰਨ ਹੀ ਮਮਤਾ, ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਤੇ ਮੋਹ ਜਾਗਦਾ ਹੈ। ਹਉਮੈਂ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਪੰਜ ਵਿਕਾਰ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਕਾਰਾਂ ਕਾਰਨ ਜੀਵ ਦੀ ਅਧਿਆਤਮਕਤਾ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਕਾਰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਦੈਵੀ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਚੁਰਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਜੀਵ-ਆਤਮਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਵਿਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਘਿਰੀ ਹੋਈ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਬਚਾਅ ਲਈ ਪ੍ਰਭੂ ਅੱਗੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਹਉਮੈਂ-ਯੁਕਤ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਰੇਸ਼ਮ ਦੀ ਕੀੜੇ ਵਾਂਗ ਇਕ ਜਾਲ ਉਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਆਪ ਹੀ ਇਸ ਜਾਲ ਵਿਚ ਉਲਝ ਕੇ ਫਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬੰਧਨ-ਰੂਪੀ ਜਾਲ ਦੇ ਕਾਰਨ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਵਿਚ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਤੇ ਮੋਹ ਵਰਗੇ ਅਉਗੁਣ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਹਉਮੈਂ ਦਾ ਰੋਗ ਭਿਆਨਕ ਤੇ ਗੰਭੀਰ ਹੈ। ਸੰਜਮ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਤਿਆਗੀ ਤੇ ਵੈਰਾਗੀ ਵੀ ਇਸ ਦੀ ਲਪੇਟ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕੰਦ-ਮੂਲ ਖਾਣ ਵਾਲੇ, ਤੀਰਥਾਂ 'ਤੇ ਭਰਮਣ ਵਾਲੇ, ਪਾਠ-ਪਠਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਾਧ ਵੀ ਹਉਮੈਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਬਚ ਸਕੇ। ਹਉਮੈਂ-ਯੁਕਤ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਪਕੜ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਬਉਰਾ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਹਉਮੈਂ ਦੀ ਲਹਿਰ ਇਤਨੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਲਪੇਟ ਵਿਚ ਸਭ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ:

ਹਉਮੈ ਵਿਚਿ ਸਭੁ ਜਗੁ ਬਉਰਾਨਾ॥

ਦੂਜੈ ਭਾਇ ਭਰਮਿ ਭੁਲਾਨਾ॥

(ਪੰਨਾ ੧੫੯)

ਹਉਮੈਂ ਦਾ ਪਸਾਰਾ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਪੱਧਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ ਤਕ ਪਸਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ, ਕੁਟੰਬੀ, ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤੇ, ਕੁਦਰਤ, ਨਦੀਆਂ, ਨਾਲੇ, ਸਮੁੰਦਰ, ਪਹਾੜ, ਖੰਡ, ਮੰਡਲ, ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ, ਭੇਖਧਾਰੀ, ਜੋਗੀ, ਹਠੀ, ਤਪੀ, ਨਿਗ੍ਰਹੀ ਆਦਿ ਸਭ ਹਉਮੈਂ ਰੋਗ ਨਾਲ ਗ੍ਰਸੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਸਾਰਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਸੰਸਾਰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹਉਮੈਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਇਆ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ। ਹਉਮੈਂ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਵਾਲਾ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਹੈ:

ਰੋਗੀ ਬ੍ਰਹਮਾ ਬਿਸਨੁ ਸਰੁਦ੍ਰਾ ਰੋਗੀ ਸਗਲ ਸੰਸਾਰਾ ॥

ਹਰਿ ਪਦੁ ਚੀਨਿ ਭਏ ਸੇ ਮੁਕਤੇ ਗੁਰ ਕਾ ਸਬਦੁ ਵੀਚਾਰਾ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੫੩)

ਸੱਚੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਹੰਕਾਰ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ:

ਬਿਨ ਗੁਰ ਗਰਬੁ ਨ ਮੇਟਿਆ ਜਾਇ ॥

(ਪੰਨਾ ੨੨੫)

ਬਾਹਰੀ ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ ਜਿਵੇਂ ਤਪ-ਸਾਧਨਾ, ਤੀਰਥ-ਰਟਣ, ਧਰਤੀ-ਭਰਮਣ ਅਤੇ ਮੌਨ ਧਾਰਨ ਨਾਲ ਹਉਮੈਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਵਧੀਆ ਹਾਥੀ, ਚਾਂਦੀ ਨਾਲ ਲੱਦੀ ਇਸਤਰੀ, ਧਨ-ਬਸਤਰ ਤੇ ਭੂਮੀ ਦਾਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਨਾ ਤਾਂ ਹਉਮੈਂ ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯੋਗ-ਅਭਿਆਸ ਨਾਲ ਉਮਰ ਤਾਂ ਲੰਬੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਹਉਮੈਂ ਨਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਆਵਾਗਵਣ ਮੁੱਕਦਾ ਹੈ। ਰਾਜ-ਭਾਗ, ਸੁੰਦਰ ਨਾਰੀਆਂ ਦੇ ਭੋਗਣ ਨਾਲ, ਚੰਦਨ ਤੇ ਹੋਰ ਖੁਸ਼ਬੂਦਾਰ ਵਸਤਾਂ ਦੇ ਮਲਣ ਆਦਿ ਨਾਲ ਹਉਮੈਂ ਘਟਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਹੋਰ ਵਧਦੀ ਹੈ:

ਪੂਜਾ ਅਰਚਾ ਬੰਦਨ ਡੰਡਉਤ ਖਟੁ ਕਰਮਾ ਰਤੁ ਰਗਤਾ ॥

ਹਉ ਹਉ ਕਰਤ ਬੰਧਨ ਮਹਿ ਪਰਿਆ ਨਹ ਮਿਲੀਐ ਇਹ ਜੁਗਤਾ ॥

(ਪੰਨਾ ੬੪੨)

ਮਨੁੱਖ ਅਪਣੀ ਉੱਚੀ ਕੁਲ, ਧਨ-ਪਦਾਰਥ ਆਦਿ ਵਸਤਾਂ ਦਾ ਮਾਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਮੋਹ ਕਾਰਨ ਆਪਣਾ ਜਨਮ ਗੁਆ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਲੇਖਾ ਦੇਣ ਵੇਲੇ ਤਿਲ ਵਾਂਗੂ ਪੀੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਉਮੈਂ ਦਾ ਮਾਰਿਆ ਮਨੁੱਖ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਵਿਸਾਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਸਲੇ ਦਾ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਰੱਬੀ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਬਚਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਮਾਇਆ ਦਾ ਗੁਲਾਮ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਉਮੈਂ ਦਾ ਭੈੜਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਉਸ ਦੀ ਮੱਤ ਮਾਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਸਥਿਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ਸਗੋਂ ਰੋਜ਼ ਖਪਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ:

ਮੰਮੈ ਮਤਿ ਹਿਰਿ ਲਈ ਤੇਰੀ ਮੂੜੇ ਹਉਮੈ ਵਡਾ ਰੋਗੁ ਪਇਆ ॥

ਅੰਤਰ ਆਤਮੈ ਬ੍ਰਹਮੁ ਨ ਚੀਨਿਆ ਮਾਇਆ ਕਾ ਮੁਹਤਾਜੁ ਭਇਆ ॥

(ਪੰਨਾ ੪੩੫)

ਹਉਮੈਂ-ਗ੍ਰਸਤ ਮਨ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮਸਤ ਹਾਥੀ ਤੇ ਗਧੇ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਸਤ ਹਾਥੀ ਕਿਸੇ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਧਾ ਵੀ ਢੀਠਪੁਣੇ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ, ਜੋ ਮਨ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਹਉਮੈਂ ਦੇ ਵਿਨਾਸ਼ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸ਼੍ਰੋਤ ਤੇ ਸਾਧਨ ਦੋਨੋਂ ਹੀ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਪ੍ਰਭੂ ਨਿਰਮਲ ਸਾਗਰ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਨਿਰੰਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਜੋਤ ਰੂਪ ਹੋ ਕੇ ਵਿਆਪਕ ਹੈ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੁਆਰਾ ਸਥਾਪਿਤ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਗੁਰੂ ਸਰਬ-ਸਮਰੱਥ ਹੈ। ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਦਾਤ ਸਾਧਕ ਨੂੰ ਦੇ ਕੇ ਹਉਮੈਂ ਦਾ ਵਿਨਾਸ਼ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਸਮਰੱਥ ਗੁਰੂ ਅੱਗੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨੀ ਹੀ ਬਣਦੀ ਹੈ:

ਐ ਜੀ ਰਾਖਹੁ ਪੈਸ ਨਾਮ ਅਪੁਨੇ ਕੀ ਤੁਝ ਹੀ ਸਿਉ ਬਨਿ ਆਈ ॥

ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਗੁਰ ਦਰਸੁ ਦਿਖਾਵਹੁ ਹਉਮੈ ਸਬਦਿ ਜਲਾਈ ॥

(ਪੰਨਾ ੫੦੪)

ਗੁਰੂ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਇਕ ਪਾਸੇ ਆਤਮਕ ਗਿਆਨ ਹੈ, ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਆਤਮਕ ਜੋਤ

ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਕ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ; ਮਨੁੱਖੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨੂੰ ਘੜਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਉਹ ਤੱਤ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਜਾਣਦਿਆਂ ਸੱਚ ਦੀ ਸੋਝੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਭੂ-ਮਿਲਾਪ ਦਾ ਸਫਲ ਸਾਧਨ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਮਨ ਦੀ ਦੁਬਿਧਾ ਨਾਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਡੋਲਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਸਥਿਰਤਾ ਬਖਸ਼ਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਰਾਹੀਂ ਜੀਵ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਸਚੜਾ ਦੂਰਿ ਨ ਭਾਲੀਐ ਘਟਿ ਘਟਿ ਸਬਦੁ ਪਛਾਣੋਵਾ ॥ (ਪੰਨਾ ੫੮੧)

ਗੁਰੂ-ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਨਿਮਰਤਾ ਸਹਿਤ ਜਾਣ ਨਾਲ ਵੀ ਹਉਮੈਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹਉਮੈਂ ਦੇ ਵਿਨਾਸ਼ ਨਾਲ ਬਾਕੀ ਅਵਗੁਣ ਵੀ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਭੂ-ਚਰਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਾਧਕ ਪਾਸ ਤਨ, ਮਨ ਤੇ ਧਨ ਤਿੰਨੇ ਵਸਤਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਮੰਨੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਵਸਤਾਂ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਅਰਪਣ ਕਰ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਫਿਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਆਪਣਾ ਆਪ ਮਿਟਾ ਦੇਣਾ ਹੀ ਹਉਮੈਂ ਦਾ ਵਿਨਾਸ਼ ਹੈ:

ਚਰਨ ਕਮਲ ਸਿਉ ਲਾਗੋ ਪਿਆਰੁ ॥

ਬਿਨਸੇ ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਅਹੰਕਾਰ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੩੯)

ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੇ ਮੋਹ ਵੱਲੋਂ ਹਟਾ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨਾਮ ਵੱਲ ਲਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦੀ ਮਤਿ ਦੁਆਰਾ ਸਿੱਖ ਦੀ ਖੋਟੀ ਮਤਿ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਹੋਣ ਨਾਲ ਮਨ ਪਵਿੱਤਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਵਿੱਤਰ ਮਨ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਵਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦੀ ਮਤਿ (ਸ਼ਬਦ) ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦਾ ਪਰਦਾ ਫੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਉਮੈਂ ਰੂਪ ਬਿਖ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਮੰਤਰ ਹੀ ਉਤਾਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਜਦੋਂ ਮਨ ਵਿਚ ਟਿਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਵਿੱਤਰ ਦਿਲ ਨਾਲ ਜਦੋਂ ਸਿੱਖ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਹਉਮੈਂ ਦਾ ਤਾਪ ਉਤਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਸੇਵਾ ਸੋ ਕਰੇ ਜਿਸੁ ਬਿਨਸੈ ਹਉਮੈ ਤਾਪੁ ॥ (ਪੰਨਾ ੪੫)

ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਖਲਾਰਾ ਹਉਮੈਂ ਦੀ ਚਉਪੜ ਖੇਡ ਵਾਂਗ ਹੈ। ਹੰਕਾਰੀ ਲੋਕ ਝੂਠ ਦੇ ਆਸਰੇ ਇਸ ਖੇਡ ਦੀਆਂ ਝੂਠੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਖੇਡਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੀ ਬਾਜ਼ੀ ਜਿੱਤ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਹਉਮੈਂ ਦੀ ਪਕੜ ਨਾਲ ਮਨ ਭਾਰਾ ਤੇ ਸਥੂਲ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੁਕਤ ਦਾ ਦੁਆਰਾ ਅਤਿ ਬਰੀਕ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਹਉਮੈਂ-ਯੁਕਤ ਮੋਟਾ ਮਨ ਨਿਕਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਨਾਲ ਮਨ 'ਜੋਤ' ਰੂਪ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਅਸਲੇ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਇਕਮਿਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਕਰਦੀ ਹੈ:

ਨਾਨਕ ਮੁਕਤਿ ਦੁਆਰਾ ਅਤਿ ਨੀਕਾ ਨਾਨਾ ਹੋਇ ਸੁ ਜਾਇ ॥

ਹਉਮੈ ਮਨੁ ਅਸਥੂਲੁ ਹੈ ਕਿਉ ਕਰਿ ਵਿਚੁ ਦੇ ਜਾਇ ॥

ਸਤਿਗੁਰ ਮਿਲਿਐ ਹਉਮੈ ਗਈ ਜੋਤਿ ਰਹੀ ਸਭ ਆਇ ॥ (ਪੰਨਾ ੫੦੯)

ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਨਿਰਮਲ ਭੈ ਵੀ ਹਉਮੈਂ ਦਾ ਵਿਨਾਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਿਰਮਲ ਭੈ

ਮਨੁੱਖ ਅੰਦਰ ਰੱਬੀ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮਨ ਵਿਚ ਸੁਆਰਥ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਖਤਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ-ਸੁਆਰਥ ਜਾਗਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਵੀ ਹਉਮੈਂ ਦਾ ਵਿਨਾਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ:

ਗੁਰ ਤੇ ਗਿਆਨੁ ਪਾਇਆ ਅਤਿ ਖੜਗੁ ਕਰਾਰਾ ॥

ਦੂਜਾ ਭ੍ਰਮੁ ਗੜੁ ਕਟਿਆ ਮੋਹੁ ਲੋਭੁ ਅਹੰਕਾਰਾ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੮੭)

ਹਰੀ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਵਪਾਰ ਲਾਹੇਵੰਦ ਹੈ। ਹਉਮੈਂ ਅਧੀਨ ਕੀਤਾ ਵਪਾਰ ਤੇ ਕਰਮ ਬੂਠੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਹਰੀ-ਨਾਮ ਦੇ ਵਪਾਰ ਨਾਲ ਮਨ ਨਿਰਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਅੰਦਰ ਅਥਾਹ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਮਨ ਪ੍ਰਭੂ-ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਦੇ ਭੈੜੇ ਸੰਸਕਾਰ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਰੱਬੀ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਅੰਸ਼ ਆਤਮਾ ਵੀ ਇਸੇ ਸਰੀਰ ਅੰਦਰ ਹੈ ਅਤੇ ਹਉਮੈਂ ਵੀ। ਹਉਮੈਂ ਦਾ ਭਰਮ-ਨਾਸ ਹੋਣ ਉਪਰੰਤ ਆਤਮ-ਗਿਆਨ ਦੀ ਸੋਝੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ:

ਹਉਮੈ ਮਾਇਆ ਮੈਲੁ ਹੈ ਮਾਇਆ ਮੈਲੁ ਭਰੀਜੈ ਰਾਮ ॥

...ਨਾਨਕ ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਸੇ ਨਿਰਮਲ ਹੋਰ ਹਉਮੈ ਮੈਲੁ ਭਰੀਜੈ ॥ (ਪੰਨਾ ੫੭੦)

ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਮੰਨਣ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਜੀਵ ਲਈ ਧੁਰ ਤੋਂ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਹੁਕਮ ਮੰਨਣ ਨਾਲ ਹਉਮੈਂ ਦਾ ਵਿਨਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਵੀ ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ ਦਾ ਹੀ ਹੈ। ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ ਹੀ ਜੀਵ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮਨੋਰਥ ਹੈ:

ਹੁਕਮੁ ਮੰਨਹਿ ਤਾ ਹਰਿ ਮਿਲੈ ॥

ਤਾ ਵਿਚਹੁ ਹਉਮੈ ਜਾਇ ॥

(ਪੰਨਾ ੫੬੦)

ਹੁਕਮ ਰਾਹੀਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਤੋਂ ਇਹ ਸੋਝੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਸਿਮਰਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਆਦੇਸ਼ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜਨਮ ਸਮੇਂ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ:

ਸਿਮਰਿ ਗੋਵਿੰਦੁ ਮਨਿ ਤਨਿ ਧੁਰਿ ਲਿਖਿਆ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੯੯)

ਵੈਰਾਗ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਵੀ ਹਉਮੈਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵੈਰਾਗ ਤੋਂ ਭਾਵ ਸੰਸਾਰ ਅਤੇ ਗ੍ਰਹਿਸਥ ਤੋਂ ਤਿਆਗ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਵੈਰਾਗ ਤਾਂ ਪਰਵਿਰਤੀ ਵਿਚ ਨਿਰਵਿਰਤੀ ਕਰਮ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਹੈ। ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੇ ਮੋਹ ਦਾ ਤਿਆਗ ਹੀ ਅਸਲ ਵੈਰਾਗ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਵੈਰਾਗ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਕਮਾਉਣ ਨਾਲ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ:

ਵਿਚੇ ਗ੍ਰਿਹ ਗੁਰ ਬਚਨਿ ਉਦਾਸੀ ਹਉਮੈ ਮੋਹੁ ਜਲਾਇਆ ॥ (ਪੰਨਾ ੫੧੩)

ਹਉਮੈਂ ਰਹਿਤ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਕਰਤੱਵ ਤੋਂ ਹੀ ਦਿਸ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਗੁਣਵਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਆਣਾ ਦੱਸਦਾ ਹੈ, ਤਾਣ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਨਿਤਾਣਾ ਦੱਸਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਿਮਰਤਾ ਭਾਵ ਵਾਲਾ ਤੇ ਦੂਸਰਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੀਤ ਗਿਣਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ

ਸਾਰੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਸਮਰਪਣ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ:

ਰਹੈ ਅਤੀਤੁ ਜਾਣੈ ਸਭੁ ਤਿਸ ਕਾ॥ ਤਨੁ ਮਨੁ ਅਰਪੈ ਹੈ ਇਹੁ ਜਿਸ ਕਾ॥

(ਪੰਨਾ ੮੩੨)

ਹਉਮੈਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਉਪਰੰਤ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਹਉਮੈਂ ਰਹਿਤ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਆਪਣੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਹਸਤੀ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਨ ਦੀ ਭਟਕਣਾ ਖਤਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮਨ ਦੀ ਸਥਿਰਤਾ ਦਾ ਖਿਆਲ ਭਗਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਜਮਦੂਤ ਤੰਗ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਜੀਵ ਦੀ ਚਾਕਰੀ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਭਲੀ ਸਰੀ ਜਿ ਉਬਰੀ ਹਉਮੈ ਮੁਈ ਘਰਾਹੁ ॥

ਦੂਤ ਲਗੇ ਫਿਰਿ ਚਾਕਰੀ ਸਤਿਗੁਰ ਕਾ ਵੇਸਾਹੁ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੮)

ਹਉਮੈਂ ਦੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦਾ ਪਰਦਾ ਫਟ ਜਾਣ 'ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਾਖਿਆਤਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹਿਰਦੇ ਦਾ ਭਰਮ ਦੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰਮ ਸੁਖ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਨਮ ਸਫਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਮੁਹਤਾਜੀ ਖਤਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ-ਸ਼ਬਦ ਦੁਆਰਾ ਹਉਮੈਂ ਦਾ ਵਿਨਾਸ਼ ਹੋਣ 'ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਸਹਿਜ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੂਰਾ ਗੁਰੂ ਹੀ ਹਉਮੈਂ ਨੂੰ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹਉਮੈਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਉਪਰੰਤ ਜੀਵ ਪਰਮਗਤੀ ਨੂੰ ਇਸੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ:

-ਗੁਰ ਪੂਰੇ ਹਉਮੈ ਮਲ ਧੋਈ ॥

ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਮੇਰੀ ਪਰਮ ਗਤਿ ਹੋਈ॥

(ਪੰਨਾ ੭੩੬)

-ਜੀਵਨ ਮੁਕਤੁ ਸੋ ਆਖੀਐ ਜਿਸੁ ਵਿਚਹੁ ਹਉਮੈ ਜਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੦੯)

ਹਉਮੈਂ-ਮੁਕਤ ਜੀਵ ਦੀ ਲਿਵ ਪ੍ਰਭੂ ਵਿਚ ਹਰ ਵਕਤ ਲੱਗੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਹੁਕਮ ਮੰਨਣ ਨਾਲ ਹਉਮੈਂ ਦੀ ਬਿਖ ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰੀ ਮਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਚਹੁ ਜੁਗਾਂ ਦਾ ਸੁਖ ਭਾਵ ਸਦੀਵੀਂ ਸੁਖ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੱਚੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ:

ਜਿਨੀ ਸਚੁ ਪਛਾਣਿਆ ਸੇ ਸੁਖੀਏ ਜੁਗ ਚਾਰਿ ॥

ਹਉਮੈ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਮਾਰਿ ਕੈ ਸਚੁ ਰਖਿਆ ਉਰ ਧਾਰਿ ॥

(ਪੰਨਾ ੫੫)

ਗੁਰੂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ 'ਤੇ ਚੱਲਣ ਵਾਲਾ ਹਉਮੈਂ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਮਨ ਬਚਨ ਤੇ ਕਰਮ ਕਰ ਕੇ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਹੁਕਮ ਤੇ ਹਉਮੈਂ ਦੋਨੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦੋਨੋਂ ਹੀ ਰਸਤੇ ਹਨ-- ਲਿਵ ਤੇ ਧਾਤ। ਜੇਕਰ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਹਉਮੈਂ ਉੱਤੇ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਹਉਮੈਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ। ਐਸੇ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਜੀਵਨ ਵਿਅਰਥ ਹੀ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਹਉਮੈ ਬਿਖੁ ਪਾਇ ਜਗਤੁ ਉਪਾਇਆ ਸਬਦੁ ਵਸੈ ਬਿਖੁ ਜਾਇ ॥

ਜਰਾ ਜੋਹਿ ਨ ਸਕਈ ਸਚਿ ਰਹੈ ਲਿਵ ਲਾਇ ॥

ਜੀਵਨ ਮੁਕਤੁ ਸੋ ਆਖੀਐ ਜਿਸੁ ਵਿਚਹੁ ਹਉਮੈ ਜਾਇ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੦੯)
 ਹਉਮੈਂ ਦੀਰਘ ਰੋਗ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
 ਇਸ ਦੀ ਨਵਿਰਤੀ ਲਈ ਕਰਤੀ ਤਪ-ਸਾਧਨਾ ਤੇ ਘਰ-ਬਾਰ ਤਿਆਗਣ ਦੀ ਲੋੜ
 ਨਹੀਂ। ਸੰਸਾਰ ਅਤੇ ਗ੍ਰਹਿਸਥ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਗੁਰੂ-ਜਸ, ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ,
 ਸਾਧਸੰਗਤ ਕਰਦਿਆਂ ਇਸ ਰੋਗ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ
 ਆਪਾ ਸਮਰਪਣ ਕਰਨ 'ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ-ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਆਦਰਸ਼ ਦੀ ਸਫਲਤਾ
 ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ-ਗੁਣ ਗਾਉਣ ਨਾਲ ਹਉਮੈਂ ਦੀ ਮੈਲ ਉਤਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
 ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ:

-ਗੁਨ ਗਾਵਤ ਤੇਰੀ ਉਤਰਸਿ ਮੈਲੁ ॥

ਬਿਨਸਿ ਜਾਇ ਹਉਮੈ ਬਿਖੁ ਫੈਲੁ ॥

-ਹਉ ਮੈਲਾ ਮਲੁ ਕਬਹੁ ਨ ਧੋਵੈ ॥

ਹਰਿ ਕਾ ਨਾਮੁ ਕੋਟਿ ਪਾਪ ਖੋਵੈ ॥

(ਪੰਨਾ ੨੬੪)

-ਜਿਸੁ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਤੂਟੈ ਹਉ ਰੋਗੁ ॥

ਨਾਨਕ ਸੋ ਜਨੁ ਸਦਾ ਅਰੋਗੁ ॥

(ਪੰਨਾ ੨੮੨)

-ਸਾਧ ਕੈ ਸੰਗਿ ਮਿਟੈ ਅਭਿਮਾਨੁ ॥

ਸਾਧ ਕੈ ਸੰਗਿ ਪ੍ਰਗਟੈ ਸੁਗਿਆਨੁ ॥

(ਪੰਨਾ ੨੭੧)

-ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਅਰੁ ਲੋਭ ਮੋਹ ਬਿਨਸਿ ਜਾਇ ਅਹੰਮੇਵ ॥

ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਭ ਸਰਣਾਗਤੀ ਕਰਿ ਪ੍ਰਸਾਦੁ ਗੁਰਦੇਵ ॥

(ਪੰਨਾ ੨੬੯)

ਅੰਤ ਵਿਚ ਇਹੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਉਮੈਂ-ਰੋਗ ਤੇ ਹੁਕਮ ਦੋਵੇਂ ਹੀ
 ਪਰਮਾਤਮਾ ਵੱਲੋਂ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਹੀ
 ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਪਰਖ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹੜੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣਾ ਹੈ। ਦੋਹਾਂ
 ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਗੁਣ ਤੇ ਔਗੁਣ ਵੀ ਬੜੇ ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਦਰਸਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਹਉਮੈਂ
 ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਵਿਨਾਸ਼ ਵੱਲ ਕਦਮ ਹੈ ਅਤੇ ਹੁਕਮ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਪ੍ਰਭੂ-ਮਿਲਾਪ ਦੀ
 ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ, ਜੀਵਨ-ਆਦਰਸ਼ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਹੈ। ਹੁਕਮ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਪ੍ਰਭੂ ਤੇ ਗੁਰੂ-
 ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ■

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ: ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਸੰਦੇਸ਼

—ਡਾ. ਪਰਮਜੀਤ ਕੌਰ*

ਪਿੰਡ ਸਰਾਏ ਨਾਗਾ (ਮੱਤੇ ਦੀ ਸਰਾਂ) ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਵਿਚ ੫ ਵੈਸਾਖ, ਸੰਮਤ ੧੫੬੧ (੩੧ ਮਾਰਚ, ਸੰਨ ੧੫੦੪ ਈ:) ਨੂੰ ਪਿਤਾ ਬਾਬਾ ਫੇਰੂਮੱਲ ਜੀ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਦਇਆ ਕੌਰ (ਸਭਰਾਈ) ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਜਨਮੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਨਾਮ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਸੀ। ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਸਮਾਈ ਕਰ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਰਹਿ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਹੋ ਗਏ-- “ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਗੁਰ ਅੰਗ ਤੇ ਸਚ ਸਬਦ ਸਮੇਓ।” ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਸ੍ਰੀ ਦੇਵੀ ਚੰਦ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਦੇ ਠੰਡੇ ਸੁਭਾਅ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਬੜੇ ਹੀ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ:

ਬਲਵੰਡ ਖੀਵੀ ਨੇਕ ਜਨ ਜਿਸੁ ਬਹੁਤੀ ਛਾਉ ਪਤਾਲੀ॥

ਲੰਗਰਿ ਦਉਲਤਿ ਵੰਡੀਐ ਰਸੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਖੀਰਿ ਘਿਆਲੀ॥ (ਪੰਨਾ ੯੬੭)

ਭਾਵ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸੁਪਤਨੀ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਵਾਂਗ ਬੜੇ ਭਲੇ ਹਨ। ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਬਹੁਤ ਪੱਤ੍ਰਾਂ ਵਾਲੀ ਸੰਘਣੀ ਛਾਂ ਦੇ ਵਾਂਗ ਹੈ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਬੈਠਿਆਂ ਹੀ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਂਤੀ/ ਠੰਡ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਤਿਸੰਗ ਰੂਪ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਨਾਮ ਦੀ ਦੌਲਤ ਵੰਡੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਆਤਮਿਕ ਜੀਵਨ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਨਾਮ-ਰਸ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਹੀ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸਦਕਾ ਸਰੀਰਕ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਵਾਸਤੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਸਭ ਨੂੰ ਘਿਓ ਵਾਲੀ ਖੀਰ ਵੰਡੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਮੱਤੇ ਦੀ ਸਰਾਂ ਉਜੜਨ 'ਤੇ ਬਾਬਾ ਫੇਰੂਮੱਲ ਜੀ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਆ ਗਏ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਜਨਮੇ-- ਸ੍ਰੀ ਦਾਸੂ ਜੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਦਾਤੂ ਜੀ। ਆਪ ਜੀ ਦੀਆਂ ਦੋ ਧੀਆਂ ਸਨ-- ਬੀਬੀ ਅਮਰੋ ਜੀ ਅਤੇ ਬੀਬੀ ਅਨੋਖੀ ਜੀ।

ਬਾਬਾ ਫੇਰੂਮੱਲ ਜੀ ਹਰ ਸਾਲ ਦੇਵੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਵੀ ਦੇਵੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਨੇਮ ਹਰ ਸਾਲ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਇਕ ਸਿੱਖ ਭਾਈ ਜੋਧ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਉੱਠ ਕੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਕੇ ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਪਾਠ ਬੜੀ ਮਿੱਠੀ ਅਤੇ ਸੁਰੀਲੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਵਾਰ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਪਾਠ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ। ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਮਨ ਆਨੰਦ-ਵਿਭੋਰ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅਨੋਖੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ। ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਜੋਧ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸ ਦੀ

*620, Gali No.1, Chhoti Line, Santpura, Yamunanagar (Haryana)-135001, Ph.01732-224988

ਬਾਣੀ ਗਾਉਂਦੇ ਪਏ ਸੀ। ਭਾਈ ਜੋਧ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਧੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਹੈ। ਭਾਈ ਜੋਧ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਮਨ ਵਿਚ ਇਹ ਨਿਸ਼ਚਾ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਇਸ ਵਾਰ ਦੇਵੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਜਾਂਦਿਆਂ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਗਏ। ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਸਾਥੀਆਂ ਤੋਂ ਇਜਾਜ਼ਤ ਲੈ ਕੇ ਘੋੜੀ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਏ। ਕੁਝ ਦੂਰ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਅੱਗੋਂ ਅੰਤਰਜਾਮੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਰਾਹ ਵਿਚ ਹੀ ਮਿਲ ਗਏ। ਘੋੜੀ ਰੋਕ ਕੇ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਹੀ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਕਿਰਪਾ ਕਰ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਦਾ ਰਾਹ ਦੱਸੋ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ-- ਮੇਰੇ ਪਿੱਛੇ ਘੋੜੀ ਲਈ ਆਓ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਲੈ ਚੱਲਦਾ ਹਾਂ! ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਦੇ ਦਰ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਖਣ ਲੱਗੇ-- ਪੁਰਖਾ! ਘੋੜੀ ਨੂੰ ਕਿੱਲੇ ਨਾਲ ਬੰਨ ਕੇ ਅੰਦਰ ਆ ਜਾਓ। ਅੰਦਰ ਕੀਰਤਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ। ਜਦੋਂ ਸਿਰ ਚੁੱਕਿਆ ਤਾਂ ਉਸੇ ਦਿਆਲੂ ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਵੇਖਿਆ ਜੋ ਘੋੜੀ ਦੇ ਅੱਗੇ-ਅੱਗੇ ਤੁਰੇ ਆਏ ਸਨ। ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਬੜੇ ਹੀ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਹੋਏ। ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਅੱਥਰੂ ਭਰ ਕੇ ਫਿਰ ਚਰਨਾਂ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਏ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰਿਆ, ਦਿਲਾਸਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ-- ਉੱਠੋ ਭਾਈ! ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਕੋਈ ਗਲਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਭੱਟ ਕਲ੍ਹ ਸਰ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਸ ਘਟਨਾ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਧੰਨਤਾ ਦੇ ਯੋਗ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਕਿਰਪਾ ਦਾ ਹੱਥ ਧਰਿਆ। ਹੱਥ ਰੱਖਦੇ ਹੀ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਵਿਚ ਪਰਮਾਨੰਦ ਰੂਪ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਇਕ ਰਸ ਝੜੀ ਲੱਗ ਗਈ:

ਸਤਿਗੁਰੂ ਧੰਨ ਨਾਨਕੁ ਮਸਤਕਿ ਤੁਮ ਧਰਿਓ ਜਿਨਿ ਹਥੇ ॥

ਤ ਧਰਿਓ ਮਸਤਕਿ ਹਥੁ ਸਹਜਿ ਅਮਿਉ ਵੁਠਉ ਛਜਿ ਸੁਰਿ ਨਰ ਗਣ ਮੁਨਿ
ਬੋਹਿਯ ਅਗਾਜਿ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੯੧)

ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਸਾਵਧਾਨ ਹੋ ਕੇ ਬੈਠ ਗਏ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, ਕੀ ਨਾਂ ਹੈ ਤੁਹਾਡਾ? ਜਦੋਂ ਜੁਆਬ ਮਿਲਿਆ 'ਲਹਿਣਾ' ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਵਾਹ ਵਾਹ! ਤੂੰ ਲਹਿਣਾ (ਲੈਣਾ) ਹੈ, ਅਸਾਂ ਤੇਰਾ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੇਰੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਬਚਨ ਸੁਣ ਕੇ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਚਾ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਮਨ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਇਸੇ ਦਰ 'ਤੇ ਹੀ ਹੈ। ਮਨ ਪ੍ਰੇਮ-ਵਿਭੋਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਜਿਹੀ ਖਿੱਚ ਪਈ ਕਿ ਉੱਥੇ ਹੀ ਰਹਿ ਗਏ। ਉੱਥੇ (ਕਰਤਾਰਪੁਰ) ਰਹਿ ਕੇ ਗੁਰ-ਉਪਦੇਸ਼ ਸੁਣਦੇ, ਨਾਮ ਜਪਦੇ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਮਨ ਟਿਕ ਗਿਆ, ਭਟਕਣ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ:

...ਪੰਚ ਭੂਤ ਏਕ ਘਰਿ ਰਾਖਿ ਲੇ ਸਮਜਿ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੯੧)

ਨਿਰੰਕਾਰ ਵਿਚ ਲਿਵ ਲੱਗ ਗਈ, ਬਿਰਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਪੂਰਨ ਖਿੜਾਉ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਟਿਕ ਗਿਆ:

...ਰਬੁ ਉਨਮਨਿ ਲਿਵ ਰਾਖਿ ਨਿਰੰਕਾਰਿ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੯੧)

ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੂੰ ਘਰ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੀ ਨਾ ਰਿਹਾ। ਇਕ ਦਿਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ-- “ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ! ਹੁਣ ਜਾਓ, ਘਰ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਆਓ, ਫਿਰ ਆ ਜਾਣਾ।” ਹੁਕਮ ਮੰਨ ਕੇ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਵਾਪਸ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਚਲੇ ਗਏ। ਕਾਰ-ਵਿਹਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਤੇ ਸੌਂਪਣਾ ਕਰ ਕੇ ਫਿਰ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਏ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਲੰਗਰ ਲਈ ਸਵਾ ਮਣ ਲੂਣ ਦੀ ਪੰਡ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਚੁੱਕ ਲਿਆਏ। ਡੇਰੇ ’ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਧਾਨਾ (ਝੋਨੇ) ਦੀ ਫਸਲ ਵਿੱਚੋਂ ਨਦੀਨ ਕੱਢਣ-ਕਢਾਉਣ ਲਈ ਖੇਤਾਂ ’ਚ ਗਏ ਹਨ। ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਵੀ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਪਹੁੰਚੇ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨਦੀਨ ਪੁੱਟ ਕੇ ਬਾਹਰ ਸੁੱਟ ਰਹੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਉਹੀ ਕਾਰ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਖੇਤੀ ਕਦੀ ਕੀਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਬੂਟੇ ਅਤੇ ਨਦੀਨ ਦਾ ਅੰਤਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਬੂਟੇ ਵੀ ਨਾਲ ਹੀ ਪੁੱਟੀ ਜਾਣ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਰੋਕਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਤੁਸਾਂ ਪੁੱਟਣੇ ਨਹੀਂ ਲਗਾਉਣੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਨਦੀਨ ਦੀ ਇਕ ਪੰਡ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਘਰ ਲੈ ਜਾ ਕੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਨੂੰ ਪਾਉਣ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੇ ਚੋਂਦੇ ਚਿੱਕੜ ਵਾਲੀ ਨਦੀਨ ਦੀ ਪੰਡ ਸਿਰ ’ਤੇ ਚੁੱਕ ਲਈ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੀਮਤੀ ਜਾਮਾ ਚਿੱਕੜ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ। ਘਰ ਪਹੁੰਚਣ ’ਤੇ ਮਾਤਾ ਸੁਲੱਖਣੀ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦਾ ਚਿੱਕੜ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਕੀਮਤੀ ਜਾਮਾ ਵੇਖਦੇ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ (ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤਕ ਆਪ ਵੀ ਪੁੱਜ ਗਏ ਸਨ) ਕਿਹਾ-- ਤੁਸਾਂ ਨੇ ਪੰਡ ਚੁਕਵਾ ਕੇ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦੇ ਕੀਮਤੀ ਕੱਪੜੇ ਚਿੱਕੜ ਨਾਲ ਭਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ-- ਸੁਲੱਖਣੀਏ! ਇਹ ਕੋਈ ਚਿੱਕੜ ਨਹੀਂ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਹ ਪੰਡ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਦੀਨ-ਦੁਨੀ ਦਾ ਛਤਰ ਹੈ, ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿਰ ’ਤੇ ਝੁਲਾਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਛਿੱਟਾਂ ਚਿੱਕੜ ਦੀਆਂ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਤਾਂ ਕੇਸਰ ਦੇ ਛਿੱਟੇ ਹਨ।

ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਹਰ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ-ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਤੱਤਪਰ ਅਤੇ ਗੁਰੂ-ਆਗਿਆ-ਪਾਲਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੇ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਬਖਸ਼ੀ ਹੋਈ ਸਤਿ ਰੂਪ ਤੇਗ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਅਤੇ ਪੂਰੇ ਬਲ ਨਾਲ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਪਹਿਲਾ ਕਰਮ-ਕਾਂਡ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਕੱਢ ਕੇ ਨਾਮ ਵਿਚ ਲੀਨਤਾ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਬਖਸ਼ਿਆ:

ਮਤਿ ਗੁਰ ਆਤਮ ਦੇਵ ਦੀ ਖੜਗਿ ਜੋਰਿ ਪਰਾਕੁਇ ਜੀਅ ਚੈ॥ (ਪੰਨਾ ੯੬੬)

ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਅਤੇ ਨਿਮਰਤਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਲਕਸ਼ ਬਣਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਾ ਪਾਲਣ ਬਿਨਾਂ

ਕਿਸੇ ਸ਼ੰਕਾ ਅਤੇ ਕਿੰਤੂ-ਪ੍ਰੰਤੂ ਦੇ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ, ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਉਹੀ ਕਰਦੇ। ਸਿਆਲ ਦੀ ਰੁੱਤ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮਿਲਦੇ ਹੀ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਟੁੱਟੀ ਹੋਈ ਕੰਧ ਨੂੰ ਉਸਾਰਨ ਲੱਗ ਜਾਣਾ, ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਦਰਿਆ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਵਸਤਰ ਧੋ ਕੇ ਲਿਆਉਣੇ, ਗੰਦੇ ਟੋਏ ਵਿਚ ਡਿੱਗੇ ਹੋਏ ਕਟੋਰੇ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਸੰਕੋਚ ਤੋਂ ਕੱਢਣਾ ਆਦਿਕ ਬਿਖਮ ਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਹੁਕਮ ਪਾਲਣਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ:

-ਕਰਹਿ ਜਿ ਗੁਰ ਫੁਰਮਾਇਆ ਸਿਲ ਜੋਗੁ ਅਲੁਣੀ ਚਟੀਐ॥

(ਪੰਨਾ ੯੬੬)

-ਓਇ ਜੁ ਸੇਵਹਿ ਸਬਦੁ ਸਾਰੁ ਗਾਖੜੀ ਬਿਖਮ ਕਾਰ... ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੯੧)

ਇਕ ਰਾਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੂੰ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਵੇਖ ਕੇ ਦੱਸੋ ਕਿ ਰਾਤ ਕਿਤਨੀ ਬਾਕੀ ਹੈ ? ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੇ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਫੁਰਮਾਇਆ-
- ਗੁਰੂ ਜੀ ! ਜਿਤਨੀ ਰਾਤ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਬਿਤਾਈ ਹੈ ਉਤਨੀ ਬੀਤ ਗਈ ਹੈ:

ਜਿਤਨੀ ਨਿਸਾ ਬਤਾਈ ਗਉਰ। ਤਿਤਲੀ ਬੰਤੀ ਨ ਮੈ ਲਖਬਾਉਰ।

ਅਬ ਜਿਤਨੀ ਰਾਖੀ ਸੌ ਰਹੀ। ਸਰਬ ਕਾਲ ਦੋ ਕਰਤਾ ਤੁਹੀ॥

(ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਉਤਰਾਰਧ, ਅਧਿਆਇ ੫੨)

ਇਕ ਵਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਤਲੀ 'ਤੇ ਪੈਸਾ ਰੱਖ ਕੇ ਮੁੱਠੀ ਬੰਦ ਕਰ ਲਈ ਤੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਮੁੱਠੀ ਵਿਚ ਕੀ ਹੈ? ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ-- ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਮੁੱਠੀ ਵਿਚ ਨੌਂ ਨਿਧੀਆਂ, ਅਠਾਹਰਾਂ ਸਿਧੀਆਂ ਅਤੇ ਦਰਗਾਹ ਦੀ ਕੁੰਜੀ ਹੈ।

ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਵਿਚ ਹਉਮੈਂ ਦਾ ਬਿਲਕੁਲ ਅਭਾਵ ਸੀ। ਉਹ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਕੋਲ ਸੱਤ ਸਾਲ ਰਹਿ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੀ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਰਦਾਂ ਵਾਲੀ ਕਰੜੀ ਘਾਲ ਘਾਲਦੇ ਹੋਏ 'ਖੰਨਿਓ ਤਿੱਖੇ ਅਤੇ ਵਾਲਹੁ ਨਿੱਕੇ' ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਤੁਰਦੇ ਹੋਏ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਰੂਪ ਹੀ ਹੋ ਗਏ। ਹੁਕਮਿ ਮੰਨਿਐ ਹੋਵੈ ਪਰਵਾਣੁ ਤਾ ਖਸਮੈ ਕਾ ਮਹਲੁ ਪਾਇਸੀ॥ ਦੋ ਸਿਧਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ-ਦਰ 'ਤੇ ਕਬੂਲ ਹੋ ਗਏ--“ਪਏ ਕਬੂਲੁ ਖਸਮ ਨਾਲਿ ਜਾਂ ਘਾਲ ਮਰਦੀ ਘਾਲੀ ॥”

ਨਿਮਰਤਾ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਮੰਨਣ ਦੀ ਘਾਲ ਕਮਾਈ ਕਰ ਕੇ ਮੰਨਣਯੋਗ ਹੋ ਗਏ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਜੋਤ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦੀ ਜੋਤ ਵਿਚ ਇਉਂ ਮਿਲ ਗਈ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਲ ਵਿਚ ਜਲ ਮਿਲ ਕੇ ਅਭੇਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪੇ (ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ) ਨਾਲ ਸਾਵਾਂ ਕਰ ਲਿਆ। ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਪਰਖ ਕੇ ਜਦੋਂ ਸੁਧਾਈ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਲਈ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੂੰ ਚੁਣਿਆ:

ਜੋਤਿ ਸਮਾਣੀ ਜੋਤਿ ਮਾਹਿ ਆਪੁ ਆਪੈ ਸੇਤੀ ਮਿਕਿਓਨੁ ॥

ਸਿਖਾਂ ਪ੍ਰਤ੍ਰਾਂ ਘੋਖਿ ਕੈ ਸਭ ਉਮਤਿ ਵੇਖਹੁ ਜਿ ਕਿਓਨੁ ॥

ਜਾਂ ਸੁਧੋਸੁ ਤਾਂ ਲਹਣਾ ਟਿਕਿਓਨੁ ॥ (ਪੰਨਾ ੯੬੭)

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਆਪਣੇ ਜੀਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬਿਠਾ ਕੇ ਗੁਰਿਆਈ ਬਖਸ਼ੀ ਅਤੇ ਛਤ੍ਰ ਸਿਰ 'ਤੇ ਫਿਰਾਇਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜੋਤ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦੀ ਜੋਤ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਕੇ ਰੂਪ ਵਟਾ ਲਿਆ। ਕਾਇਆ ਨੂੰ ਪਲਟ ਕੇ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਰੂਪ 'ਅੰਗਦ' ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ:

ਥਾਪਿਆ ਲਹਿਣਾ ਜੀਵਦੇ ਗੁਰਿਆਈ ਸਿਰਿ ਛਤ੍ਰ ਫਿਰਾਇਆ।

ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਮਿਲਾਇ ਕੈ ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕਿ ਰੂਪ ਵਟਾਇਆ।

ਲਖਿ ਨ ਕੋਈ ਸਕਈ ਆਚਰਜੇ ਆਚਰਜੁ ਦਿਖਾਇਆ।

ਕਾਇਆ ਪਲਟਿ ਸਰੂਪੁ ਬਣਾਇਆ॥ (ਵਾਰ ੧:੪੫)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵਡਿਆਈ ਦੀ ਬਰਕਤ ਨਾਲ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਦੀ ਸੋਭਾ ਹੋਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ, ਜੀਵਨ ਦਾ ਢੰਗ ਵੀ ਉਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਜੋਤ ਨੇ ਸਿਰਫ ਸਰੀਰ ਹੀ ਵਟਾਇਆ ਸੀ:

-ਲਹਣੇ ਦੀ ਫੇਰਾਈਐ ਨਾਨਕਾ ਦੋਹੀ ਖਟੀਐ ॥

ਜੋਤਿ ਓਹਾ ਜੁਗਤਿ ਸਾਇ ਸਹਿ ਕਾਇਆ ਫੇਰਿ ਪਲਟੀਐ ॥ (ਪੰਨਾ ੯੬੬)

ਇਸ ਲੋਕ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਬ੍ਰਹਮ ਲੋਕ ਤਕ ਜਸ ਫੈਲ ਗਿਆ:

ਕੁਦਰਤਿ ਅਹਿ ਵੇਖਾਲੀਅਨੁ ਜਿਨਿ ਐਵਡ ਪਿਡ ਠਿਣਕਿਓਨੁ॥

ਲਹਣੇ ਧਰਿਓਨੁ ਛਤ੍ਰ ਸਿਰਿ ਅਸਮਾਨਿ ਕਿਆੜਾ ਛਿਕਿਓਨੁ॥ (ਪੰਨਾ ੯੬੭)

ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਸਾਰੇ ਜਗਤ ਦੇ ਗੁਰੂ ਹੋ ਗਏ:

ਕਹੁ ਕੀਰਤਿ ਕਲ ਸਹਾਰ ਸਪਤ ਦੀਪ ਮਝਾਰ

ਲਹਣਾ ਜਗਤੁ ਗੁਰੁ ਪਰਸਿ ਮੁਰਾਰਿ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੯੧)

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਾਰਸ ਰੂਪ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਪਾਰਸ ਰੂਪ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਹੋਏ ਮਾਨੋ ਚੰਦਨ ਤੋਂ ਚੰਦਨ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਜੋਤ ਵਿਚ ਸਮਾਈ ਤਾਂ ਗੁਰ-ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਸੁਖ ਨੇ ਖੋਟੀ ਮੱਤ, ਦੁੱਖ ਨੂੰ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ। ਅਸਚਰਜ ਨੇ ਰੂਪ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਸਮਾਉਣਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨੂੰ ਪੀ ਕੇ ਇਕ ਰਸ ਜਪਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾ ਜਰੇ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਜਰ ਕੇ ਅਸਹਿ ਨੂੰ ਸਹਾਰਿਆ ਹੈ ਭਾਵ ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ ਦੀ ਇਕ ਰਸ ਦਸ਼ਾ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਗਰੀਬੀ ਨੂੰ ਧਾਰਿਆ ਤੇ ਗੁਰਿਆਈ ਰੂਪ ਅਸਹਿ ਪਦਾਰਥ ਨੂੰ ਸਹਾਰਿਆ ਹੈ। ਸਾਧਸੰਗ ਰੂਪ ਗਾਡੀ ਰਾਹ 'ਤੇ ਚੱਲਣਾ ਕਰ ਕੇ ਸੱਚ ਵਿਚ ਸਮਾਇਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਵਰੂਪ ਵਿੱਚੋਂ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋਇਆ ਹੈ:

ਪਾਰਸੁ ਹੋਆ ਪਾਰਸਹੁ ਸਤਿਗੁਰ ਪਰਚੇ ਸਤਿਗੁਰੁ ਕਹਣਾ।

ਚੰਦਨੁ ਹੋਇਆ ਚੰਦਨਹੁ ਗੁਰ ਉਪਦੇਸ ਰਹਤ ਵਿਚ ਰਹਣਾ।

ਜੋਤਿ ਸਮਾਣੀ ਜੋਤਿ ਵਿਚਿ ਗੁਰਮਤਿ ਸੁਖੁ ਦਰਮਤਿ ਦੁਖ ਦਹਣਾ।

ਅਚਰਜ ਨੋ ਅਚਰਜੁ ਮਿਲੈ ਵਿਸਮਾਦੈ ਵਿਸਮਾਦੁ ਸਮਹਣਾ।

ਅਪਿਉ ਪੀਅਣ ਨਿਝਰ ਝਰਣੁ ਅਜਰੁ ਜਰਣੁ ਅਸਹੀਅਣੁ ਸਹਣਾ।

ਸਚੁ ਸਮਾਣਾ ਸਚੁ ਵਿਚਿ ਗਾਡੀ ਰਾਹੁ ਸਾਧਸੰਗਿ ਵਹਣਾ। (ਵਾਰ ੨੪:੬)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਪੀ ਨੂੰ ਸਵਾਰਿਆ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਿਆ। ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਸਾਰ ਕੀਤਾ। ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਬਾਲ-ਬੋਧ ਦੇ ਕਾਇਦੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ। ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਦਿਸ਼ਟ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਦਿਤ੍ਰ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਲੋਕ-ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਰਹੇ।

ਆਪ ਜੀ ਨੇ ੬੩ ਸਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਜੀਵਨ-ਉਪਯੋਗੀ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਸੁਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਨੁਕਤੇ ਦੱਸੇ ਹਨ:

ੳ) ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਬੰਦਗੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦਾ ਜੀਵਨ ਹੀ ਕਾਮਯਾਬ ਜੀਵਨ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਚਾਹੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਜਾਤ-ਵਰਣ ਦਾ ਹੋਵੇ ਹਰੇਕ ਵਾਸਤੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਧਰਮ ਸਾਂਝਾ ਹੈ। ਉਹ ਹੈ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਸਿਮਰਨ। ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਉੱਤੇ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ:

ਨਦਰਿ ਤਿਨ੍ਹਾ ਕਉ ਨਾਨਕਾ ਨਾਮੁ ਜਿਨ੍ਹਾ ਨੀਸਾਣੁ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੩੯)

ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਵਿਸਾਰ ਦੇਣ ਨਾਲ ਚਿੰਤਾ, ਫਿਕਰ, ਤਨਾਉ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਉੱਠ ਕੇ ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ ਕੀਤਾ ਜਾਏ। ਸਤਸੰਗ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸਿਫਤਿ-ਸਾਲਾਹ ਕੀਤੀ ਜਾਏ, ਸੁਣੀ ਜਾਏ ਅਤੇ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਧਰਮ ਦੀ ਕਿਰਤ-ਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਜਾਣ ਕੇ ਭਲੇ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਕੀਤੀ ਜਾਏ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

ਚਉਥੈ ਪਹਰਿ ਸਬਾਹ ਕੈ ਸੁਰਤਿਆ ਉਪਜੈ ਚਾਉ ॥

ਤਿਨ੍ਹਾ ਦਰੀਆਵਾ ਸਿਉ ਦੋਸਤੀ ਮਨਿ ਮੁਖਿ ਸਚਾ ਨਾਉ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੬)

ਅ) ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹੁਕਮ ਰਜਾਇ ਚਲਣਾ ਹੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸਹੀ ਰਸਤਾ ਹੈ। ਜੀਵ ਦੇ ਨੱਕ ਵਿਚ ਰਜਾ ਦੀ ਨਕੇਲ ਹੈ ਜੋ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਹੈ : “ਨਕਿ ਨਥ ਖਸਮ ਹਥ...॥” ਜੇਕਰ ਪੁੱਤਰ ਆਪਣੇ ਪਿਓ ਦੇ ਸੁਭਾਉ ਨੂੰ, ਉਸ ਦੀ ਰਜਾ ਨੂੰ ਸਮਝ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਤੁਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਘਰ ਵਿਚ ਸੁਖ-ਸ਼ਾਂਤੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਦਾ ਹੀ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਮਿਹਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸਾਡਾ ਪਿਓ ਹੈ। ਗਿਲ੍ਹਾ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਉਸ ਦੀ ਰਜਾ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਸਦਾ ਇਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਹੀ ਸਿਫਤਿ-ਸਾਲਾਹ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜੋ ਸਭ ਕਿਛੁ ਕਰਨ-ਕਰਾਵਨ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਸੁਆਰਥ ਦੀ ਖਾਤਰ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਵਡਿਆਈਆਂ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਮਾਂ ਵਿਅਰਥ ਨਹੀਂ ਗੁਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ:

ਕੀਤਾ ਕਿਆ ਸਾਲਾਹੀਐ ਕਰੇ ਸੋਇ ਸਾਲਾਹਿ ॥

ਨਾਨਕ ਏਕੀ ਬਾਹਰਾ ਦੂਜਾ ਦਾਤਾ ਨਾਹਿ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੩੯)

ੲ) ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਪੜਚੋਲ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੀ ਪਰਖ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੀ ਅਸਲ ਪਾਰਖੂ ਹੈ:

ਨਾਨਕ ਪਰਖੇ ਆਪ ਕਉ ਤਾ ਪਾਰਖੁ ਜਾਣੁ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੮)

ਸ) ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਮੰਦਾ ਨਹੀਂ ਆਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਸਾਰੇ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਸੁਆਮੀ ਇਕ ਪ੍ਰਭੂ ਹੀ ਹੈ:

ਮੰਦਾ ਕਿਸ ਨੋ ਆਖੀਐ ਜਾਂ ਸਭਨਾ ਸਾਹਿਬੁ ਏਕੁ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੩੮)

ਹ) ਜਿਹੜਾ ਕੰਮ ਖੁਸ਼ੀ-ਖੁਸ਼ੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਹੀ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਕੋਈ ਕੰਮ ਬੱਧਾ ਰੁੱਧਾ ਕਰੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਲਾਭ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨ ਦੇ ਹਠ ਨਾਲ ਜਬਰਦਸਤੀ ਭਗਤੀ ਕਰਨ ਨਾਲ ਵੀ ਕੋਈ ਆਤਮਿਕ ਲਾਭ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ:

ਬਧਾ ਚਟੀ ਜੋ ਭਰੇ ਨਾ ਗੁਣੁ ਨਾ ਉਪਕਾਰੁ ॥

ਸੇਤੀ ਖੁਸੀ ਸਵਾਰੀਐ ਨਾਨਕ ਕਾਰਜੁ ਸਾਰੁ ॥ (ਪੰਨਾ ੭੮੭)

ਕ) ਮਨੁੱਖਾ ਸਰੀਰ ਨਸ਼ਵਰ ਹੈ। ਇਕ ਨਾ ਇਕ ਦਿਨ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਇੱਥੋਂ ਚਲੇ ਜਾਣਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਵਾਧੂ ਖਿਲਾਰੇ ਨਹੀਂ ਖਿਲਾਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ। ਵਾਧੂ ਧਨ ਆਦਿਕ ਜੋੜਨਾ, ਮਲਕੀਅਤਾਂ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਪੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਦੁਨੀਆ ਦੀਆਂ ਵਡਿਆਈਆਂ, ਮਾਣ ਆਦਿਕ ਦੀ ਚਾਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਦੂਰ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ:

ਨਾਨਕ ਦੁਨੀਆ ਕੀਆਂ ਵਡਿਆਈਆਂ ਅਗੀ ਸੇਤੀ ਜਾਲਿ ॥

ਏਨੀ ਜਲੀਈਂ ਨਾਮੁ ਵਿਸਾਰਿਆ ਇਕ ਨ ਚਲੀਆ ਨਾਲਿ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੯੦)

ਖ) ਮਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਦੁਆਰਾ ਮਨ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸੁਭਾਉ ਬਦਲਿਆ ਜਾਏ। ਕਿਸੇ ਇਕ ਬਰਤਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਦੂਜੀ ਚੀਜ਼ ਤਾਂ ਹੀ ਪਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜੇ ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਪਹਿਲੀ ਪਈ ਚੀਜ਼ ਕੱਢ ਦਿੱਤੀ ਜਾਏ। ਮਨ ਵਿਚ ਮਾਇਆ ਦੇ ਮੋਹ ਨੂੰ ਕੱਢਦੇ ਹੀ ਨਾਮ ਨੂੰ, ਪ੍ਰਭੂ-ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਵਸਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ:

ਵਸਤੁ ਅੰਦਰਿ ਵਸਤੁ ਸਮਾਵੈ ਦੂਜੀ ਹੋਵੈ ਪਾਸਿ ॥

ਸਾਹਿਬੁ ਸੇਤੀ ਹੁਕਮੁ ਨ ਚਲੈ ਕਹੀ ਬਣੈ ਅਰਦਾਸਿ ॥ (ਪੰਨਾ ੪੭੪)

ਗ) ਚਾਹੇ ਸੁਖ ਹੋਵੇ ਚਾਹੇ ਦੁਖ, ਸਦਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਓਟ-ਆਸਰਾ ਹੀ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ:

ਜਾਂ ਸੁਖੁ ਤਾ ਸਹੁ ਰਾਵਿਓ ਦੁਖਿ ਭੀ ਸੰਮਾਲਿਓਇ ॥

ਨਾਨਕੁ ਕਹੈ ਸਿਆਣੀਏ ਇਉ ਕੰਤ ਮਿਲਾਵਾ ਹੋਇ ॥ (ਪੰਨਾ ੭੯੨)

ਜੇਕਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਦਿਸ਼ਟ ਨੁਕਤਿਆਂ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਲਿਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਤਨਾਉ, ਭਟਕਣਾਂ, ਮੇਰ-ਤੇਰ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਅਸਾਂਤੀ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰ ਕੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸੁਖੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ■

ਭਗਤ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀ

—ਕਵੀਸ਼ਰ ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਭੌਰ*

ਭਗਤ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸ਼ੇਖ ਜਲਾਲੂਦੀਨ ਸੁਲੇਮਾਨ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਮਰਿਯਮ ਦੇ ਉਦਰ ਤੋਂ ਕੋਠੀਵਾਲ ਪਿੰਡ ਜੋ ਹੁਣ ਚਾਵਲੀ ਮਸਾਯਖ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ, ਵਿਚ ਸੰਨ ੧੧੭੩ ਈ: ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਖਵਾਜਾ ਕੁਤਬਦੀਨ ਬਖਤਯਾਰ ਕਾਕੀ ਦੇ ਮੁਰੀਦ ਹੋਏ। ਆਪ ਵੱਡੇ ਵਿਦਵਾਨ, ਮਹਾਂਤਿਆਗੀ, ਪਰਮ ਤਪੱਸਵੀ, ਕਰਤਾਰ ਦੇ ਅਨਿੰਨ ਉਪਾਸਕ ਸਨ। ਆਪ ਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ, ਪਾਕਿਸਤਾਨ, ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ, ਈਰਾਨ ਤਕ ਨੌ-ਦਸ ਸਦੀਆਂ ਬੀਤ ਜਾਣ ਬਾਅਦ ਵੀ ਲੋਕੀਂ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਨੂੰ ਸਬਰ, ਸ਼ੁਕਰ, ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਦੇ ਬੇਮਿਸਾਲ ਖਜ਼ਾਨੇ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੇ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਸਭ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਆਪ ਦਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਉਦਾਸੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਪਾਕਪਟਨ ਤੋਂ ਸ਼ੇਖ ਬ੍ਰਹਮ ਪਾਸੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜਾਨ-ਨਸ਼ੀਨ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਇਹ ਬਾਣੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਮੁੱਚਾ ਬਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਤਕ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਵੇਲੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਹੋਰ ਸੰਤਾਂ-ਭਗਤਾਂ, ਭੱਟਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਨਾਲ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਦਰਿਆ-ਦਿਲੀ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਮਜ਼ਹਬੀ ਪੱਖਪਾਤ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਾਲ-ਜਵਾਹਰਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰ ਕੇ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਹਾਰ ਪਰੋਇਆ। ਭਗਤ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ਰਾਗ ਆਸਾ ਅਤੇ ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਵਿਚ ਦੋ-ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਦਰਜ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ੧੧੨ ਸਲੋਕ ਦਰਜ ਹਨ, ਜੋ ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਮਾਰਗ-ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਭਗਤ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀ ਮੁਹੱਬਤਾਂ ਦੀਆਂ ਧੁਨਾਂ ਵਜਾਉਂਦੇ, ਪਰਵਦਗਾਰ ਤੋਂ ਬੰਦਗੀ ਦੀ ਖੈਰ ਮੰਗਦੇ ਹੋਏ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਚਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਤੇਰੀ ਪਨਹ ਖੁਦਾਇ ਤੂ ਬਖਸੰਦਗੀ॥ ਸੇਖ ਫਰੀਦੈ ਖੈਰ ਦੀਜੈ ਬੰਦਗੀ ॥

(ਪੰਨਾ ੪੮੮)

ਭਗਤ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀ ਨੇ ਘਰੇਲੂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬਨਸਪਤੀ ਅਲੰਕਾਰ ਬੜੀ ਸੰਜੀਦਗੀ ਨਾਲ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਫੁੱਲ ਅਤੇ ਫਲ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦਿਆਂ ਭਗਤ ਜੀ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਪਹਿਲੈ ਪਹਰੈ ਫੁਲੜਾ ਫਲੁ ਭੀ ਪਛਾ ਰਾਤਿ॥

*ਪਿੰਡ ਤੇ ਡਾਕ: ਸਰਲੀ ਕਲਾਂ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਤਰਨ ਤਾਰਨ; ਮੋ: +੯੧੮੮੭੨੨੫੭੬੨੨

ਜੋ ਜਗੰਨਿ ਲਹੰਨਿ ਸੇ ਸਾਈ ਕੰਨੋ ਦਾਤਿ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੮੪)

ਭਗਤ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀ ਬਚਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਹੰਕਾਰ ਛੱਡ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮਹਿਬੂਬ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਆਪ ਨਿਛਾਵਰ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨਾਲ ਮੁਹੱਬਤ ਦੇ ਸੋਮੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਫੁਲਿਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਜਵਾਨੀ ਵੀ ਇਸ ਲੇਖੇ ਲੱਗ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਵੇਗੀ:

ਜੋਬਨ ਜਾਂਦੇ ਨਾ ਡਰਾਂ ਜੇ ਸਹ ਪ੍ਰੀਤਿ ਨ ਜਾਇ॥

ਫਰੀਦਾ ਕਿੱਤੀ ਜੋਬਨ ਪ੍ਰੀਤਿ ਬਿਨੁ ਸੁਕਿ ਗਏ ਕੁਮਲਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੭੯)

ਭਗਤ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀ ਖਜੂਰ ਫਲ ਬਾਰੇ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਰੱਬ ਦੀਆਂ ਖਜੂਰਾਂ ਪੱਕੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਮਾਖਿਉਂ ਦੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਵਗਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਹਿਸ਼ਤੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਸੁਆਦ ਸਾਧ-ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਗਿਆਸੂ ਨੂੰ ਇਸ ਕੰਮ ਵਿਚ ਅਵੇਸਲੇ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਮਰ ਮੁਕ ਰਹੀ ਹੈ:

ਫਰੀਦਾ ਰਬ ਖਜੂਰੀ ਪਕੀਆਂ ਮਾਖਿਅ ਨਈ ਵਹੰਨਿ॥

ਜੋ ਜੋ ਵੰਞੈ ਡੀਹੜਾ ਸੋ ਉਮਰ ਹਥ ਪਵੰਨਿ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੮੨)

ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਸੰਤ ਅਤੇ ਸੂਫੀ ਫਕੀਰ ਪ੍ਰਭੂ-ਭਗਤੀ ਅਤੇ ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਵੱਡੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮੰਨਦੇ। ਮੁਹੱਬਤ ਦਿਲੋਂ ਸੱਚੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਹੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਦਿਲਹੁ ਮੁਹਬਤਿ ਜਿੰਨੁ ਸੇਈ ਸਚਿਆ॥

ਜਿਨੁ ਮਨਿ ਹੋਰੁ ਮੁਖਿ ਹੋਰੁ ਸਿ ਕਾਂਢੇ ਕਚਿਆ॥

ਰਤੇ ਇਸਕ ਖੁਦਾਇ ਰੰਗਿ ਦੀਦਾਰ ਕੇ॥

ਵਿਸਰਿਆ ਜਿਨੁ ਨਾਮੁ ਤੇ ਭੁਇ ਭਾਰੁ ਥੀਏ॥ (ਪੰਨਾ ੪੮੮)

ਭਗਤ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀ ਬੰਦਗੀ ਦੀ ਮੰਗ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਦਰ 'ਤੇ ਜਾਣ ਵਾਸਤੇ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਭਗਤ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਾਨਵ ਬੁਰਿਆਈ ਦੇ ਬੀਜ, ਬੀਜ ਕੇ ਭਲਾਈ ਭਾਲਦਾ ਹੈ:

ਫਰੀਦਾ ਲੋੜੈ ਦਾਖ ਬਿਜਉਰੀਆਂ ਕਿਕਰਿ ਬੀਜੈ ਜਟੁ॥

ਹੰਢੈ ਉੰਨ ਕਤਾਇਦਾ ਪੈਧਾ ਲੋੜੈ ਪਟੁ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੭੯)

ਭਗਤ ਜੀ ਬਚਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸੱਚ ਹੈ। ਉਹ ਅਮਰ, ਅਭਿਨਾਸ਼ੀ ਅਤੇ ਅਗੰਮ ਹੈ:

ਪਰਵਦਗਾਰ ਅਪਾਰ ਅਗਮ ਬੇਅੰਤ ਤੂ॥

ਜਿਨਾ ਪਛਾਤਾ ਸਚੁ ਚੁੰਮਾ ਪੈਰ ਮੂੰ ॥ (ਪੰਨਾ ੪੮੮)

ਭਗਤ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਮਾਇਆਵੀ ਪਦਾਰਥ ਬਾਹਰੋਂ ਬੜੇ ਚੰਗੇ ਲੱਗਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੋਹ ਭਟਕਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਪਦਾਰਥ ਨਾਸ਼ਵਾਨ

ਹਨ, ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸਰੀਰ ਵੀ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਹੈ। ਇਸ ਸਰੀਰ ਨੇ ਇਕ ਦਿਨ ਮਿੱਟੀ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੈ:

ਬੋਲੈ ਸੇਖ ਫਰੀਦੁ ਪਿਆਰੇ ਅਲਹ ਲਗੇ ॥

ਇਹੁ ਤਨੁ ਹੋਸੀ ਖਾਕ ਨਿਮਾਣੀ ਗੋਰ ਘਰੇ ॥ (ਪੰਨਾ ੪੮੮)

ਭਗਤ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਾੜੇ ਕੰਮਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ ਕੇ ਧਰਮ ਦੀ ਕਿਰਤ ਨਾਲ ਮਨ ਜੋੜਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਨਾ ਹੋਣਾ ਪਵੇ:

ਫਰੀਦਾ ਜਿਨੀ ਕੰਮੀ ਨਾਹਿ ਗੁਣ ਤੇ ਕੰਮੜੇ ਵਿਸਾਰਿ॥

ਮਤੁ ਸਰਮਿੰਦਾ ਥੀਵਹੀ ਸਾਂਈ ਦੈ ਦਰਬਾਰਿ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੮੧)

ਮਾਨਵ ਨੂੰ ਬੁਰਿਆਈ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਕਰ ਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਭਗਤੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਕਿਰਤ ਵਿੱਚੋਂ ਦਸਵੰਧ ਕੱਢ ਕੇ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਜੀਵਨ ਸਫਲਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ■

ਹਰਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ

ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਲਈ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਹਰਿਆਣਾ ਤੇ ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵੱਲੋਂ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ:-

ਮਿਤੀ	ਸਥਾਨ	ਪ੍ਰਾਣੀ
੦੨/੧੧/੧੪	ਗੁ:ਸ੍ਰੀ ਪੰਜੇਖਰਾ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਬਾਲਾ	੪੩
੦੨/੧੧/੧੪	ਗੁ: ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਬਾਲਾ	੨੯
੨੭/੧੧/੧੪	ਗੁ: ਸੀਸ ਗੰਜ ਸਾਹਿਬ, ਤਰਾਵੜੀ, (ਕਰਨਾਲ)	੭੮
੩੦/੧੧/੧੪	ਗੁ: ਸਿੰਘ ਸਭਾ, ਕਰਨਾਲ	੧੫
੦੬/੧੨/੧੪	ਗੁ: ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਬਾਲਾ	੨੧
੦੭/੧੨/੧੪	ਗੁ: ਸ੍ਰੀ ਪੰਜੇਖਰਾ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਬਾਲਾ	੫੩
੨੨/੧੨/੧੪	ਗੁ: ਨਾਨਕ ਦਰਬਾਰ, ਪਿੰਡ ਨਗਲਾ, ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ	੧੭
੦੪/੦੧/੧੫	ਗੁ: ਸ੍ਰੀ ਪੰਜੇਖਰਾ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਬਾਲਾ	੪੨
੦੪/੦੧/੧੫	ਗੁ: ਸਿੰਘ ਸਭਾ, ਪਿੰਡ ਰਾਦੋਰ, (ਯਮੁਨਾਨਗਰ)	੩੭
੦੫/੦੧/੧੫	ਗੁ: ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਬਾਲਾ	੧੩
੧੧/੦੧/੧੫	ੴ ਆਸ਼ਰਮ ਠਾਠ ਨਾਨਕਸਰ, ਸੀਘੜਾ, ਕਰਨਾਲ	੪੧
੨੦/੦੧/੧੫	ਗੁ: ਮਰਦੇ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਬਾਲਾ ਸ਼ਹਿਰ	੨੫
੨੮/੦੧/੧੫	ਗੁ: ਸ੍ਰੀ ਪੰਜੇਖਰਾ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਬਾਲਾ	੧੦੬

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚਲੇ ਸਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ-ਜੁਗਤ

-ਡਾ. ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ*

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਸ਼ਵ ਦਾ ਉਹ ਮਹਾਨ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਦੇ ਮੁਤਲਾਸ਼ੀ ਰਹਿੰਦੀ ਦੁਨੀਆ ਤਕ ਅਧਿਆਤਮਕ ਸੇਧ ਲੈਂਦੇ ਰਹਿਣਗੇ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਪਰਉਪਕਾਰ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਰਾਹੀਂ ‘ਸੱਚੀ ਬਾਣੀ’ ਨੂੰ ‘ਕੱਚੀ ਬਾਣੀ’ ਨਾਲੋਂ ਨਿਖੇੜ ਕੇ ਅਜਿਹੀ ਸੰਪਾਦਕੀ ਵਿਉਂਤ ਦਿੱਤੀ ਜਿਸ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਕਿਧਰੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਇਸ ‘ਅਕਾਲੀ’ ਅਤੇ ‘ਧੁਰ ਬਾਣੀ’ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ-ਵਸਤੂ ਜੁਗੇ ਜੁਗ ਅਟੱਲ ਹੈ। ਵਿਵਿਧ ਰਾਗ, ਕਾਵਿ-ਰੂਪ, ਕਾਵਿ-ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਅਤੇ ਕਾਵਿ-ਛੰਦ ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤੁਤੀ ਨੂੰ ਸਦ-ਤਾਜ਼ਗੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਕਾਵਿ-ਰੂਪ ਤੇ ਕਾਵਿ-ਛੰਦ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ ਪਰ ਇੱਥੇ ਸਾਡੀ ਚਰਚਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਇਸ ਵਿਚ ਆਏ ‘ਸਲੋਕ’ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਪਾਦਕੀ-ਜੁਗਤ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕੁੱਲ ੧੮੨੯ ਸਲੋਕ ਆਏ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ੧੪੭੬, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਅਤੇ ੩੫੩ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਨਿਕਟਵਰਤੀਆਂ ਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਵੀ ਇਤਫਾਕ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਾਰੰਭ ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ “ਆਦਿ ਸਚੁ ਜੁਗਾਦਿ ਸਚੁ॥ ਹੈ ਭੀ ਸਚੁ ਨਾਨਕ ਹੋਸੀ ਭੀ ਸਚੁ॥” ਸਲੋਕ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਅੰਤ ਵੀ “ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੫॥ ਤੇਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਤੇ ਨਾਹੀ ਮੈਨੋ ਜੋਗੁ ਕੀਤੇਈ॥ ਮੈ ਨਿਰਗੁਣਿਆਰੇ ਕੋ ਗੁਣੁ ਨਾਹੀ ਆਪੇ ਤਰਸੁ ਪਇਓਈ॥ ਤਰਸੁ ਪਾਇਆ ਮਿਹਰਾਮਤਿ ਹੋਈ ਸਤਿਗੁਰੁ ਸਜਣੁ ਮਿਲਿਆ॥ ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਮਿਲੈ ਤਾਂ ਜੀਵਾਂ ਤਨੁ ਮਨੁ ਥੀਵੈ ਹਰਿਆ॥” ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ॥

੧. ਸਲੋਕ ਤੋਂ ਭਾਵ:-

ਸਲੋਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਸ਼ਲੋਕ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ‘ਸਲੋਕ’ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ: ਪ੍ਰਸੰਸਾ, ਉਸਤਤਿ ਜਾਂ ਤਰੀਫ਼। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਕਾਵਿ-ਰੂਪ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਦਾ ਜਸ ਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਲਾ ਪੱਖ ਤੋਂ ਇਹ ਇਕ ਛੋਟੀ ਕਾਵਿ-ਰਚਨਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਭਾਵ ਨੂੰ ਥੋੜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ (ਜੱਗੀ) ‘ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਸ਼ਵ ਕੋਸ਼’ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਜਿਲਦ

*ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਧਿਐਨ ਕੇਂਦਰ, ਏ-੧, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਮੋ: +੯੧੮੧੪੬੫-੮੧੨੯੨

ਦੇ ਸਫਾ ੧੬੪ ਉੱਪਰ ਸਲੋਕ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਲੋਕ ਤੋਂ ਭਾਵ ਕਾਵਿ-ਤੁਕ ਜਾਂ ਕਾਵਿ-ਤੁਕਾਂ ਦਾ ਸਮੂਹ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਬਾਣੀਕਾਰ ਆਪਣਾ ਮਤ ਜਾਂ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਤਕ ਵਿਚਾਰ ਚੱਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਦੋਂ ਤਕ ਸਲੋਕ ਦੀ ਰਚਨਾ-ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਚੱਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਕ ਤੁਕ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ੨੬ ਤੁਕਾਂ ਵਾਲੇ ਸਲੋਕ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਰੂਪਾਕਾਰ ਦੀ ਥਾਂ ਭਾਵ ਪੱਖ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਤੁਕਾਂਤ ਵੱਲ ਕੋਈ ਉਚੇਰਾ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਸਲੋਕ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਰਾਗ ਦੇ ਬੰਧਨ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸਵੀਕਾਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਛੰਦ-ਵਿਧਾਨ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ। ਹਾਂ ਜਿੱਥੇ ਸਲੋਕਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨਿੱਠ ਕੇ ਹੋਈ ਹੈ ਉੱਥੇ ਛੰਦ ਵਿਧਾਨ ਵੀ ਇਕਸਾਰ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਭਗਤ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀ ਜਾਂ ਨੌਵੇਂ ਮਹਲੇ ਦੇ ਸਲੋਕ ਆਦਿ।

੨. ਸਲੋਕਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ:-

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਆਏ ਸਲੋਕਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਾਲ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਕ ਤਾਂ ਪ੍ਰਬੰਧ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਿੱਠ ਕੇ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਲੋਕ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਗਉੜੀ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਮਹਲਾ ਪੰਜਵਾਂ, ਗਉੜੀ ਥਿਤੀ ਮਹਲਾ ਪੰਜਵਾਂ, ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਆਏ ਸਲੋਕ, ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ, ਮਹਲਾ ੫ ਗਾਥਾ, ਫੁਨਹੇ ਮਹਲਾ ੫, ਚਉਬੋਲੇ ਮਹਲਾ ੫, ਸਲੋਕ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀਉ ਕੇ, ਸਲੋਕ ਸੇਖ ਫਰੀਦ ਕੇ, ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੯ ਆਦਿ। ਇੱਥੇ ਸਲੋਕ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰ ਲੜੀ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਤੋਰਦੇ ਹਨ। ਵਾਰਾਂ ਵਿਚਲੇ ਅਤੇ ‘ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ’ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਆਏ ਸਲੋਕ ਉਹ ਵਿਕੋਲਿਤਰੇ ਸਲੋਕ ਹਨ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਮੇਂ ’ਤੇ ਉਚਾਰੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਜਾਂ ਤਾਂ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸੰਕਿਆਂ ਦਾ ਸਮਾਧਾਨ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਾਂ ਫਿਰ ਵਿਆਪਕ ਧਾਰਮਿਕ ਵਰਤਾਰੇ ਉੱਪਰ ਟੀਕਾ-ਟਿੱਪਣੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ਼ੈਲੀ ਪਾਖੰਡ-ਖੰਡਨੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਸਮੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇ ਅਨੁਸਾਰ ਫਿੱਟ ਕਰ ਕੇ ਵਾਰ ਦੇ ਵਿਚਾਰ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਹੋਰ ਠੋਸ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਲੋਕਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇ ਅਨੁਸਾਰ ਚੋਣ ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਵਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਪਉੜੀਆਂ ਸਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਉਚਾਰੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹੋਣ, ਜਦ ਕਿ ਵਾਰਾਂ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਉੜੀਆਂ ਵਿਚ ਹਨ ਤੇ ਸਲੋਕ ਸੰਪਾਦਨਾ ਸਮੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜੋੜੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਵੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਮੇਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਹੋਈ ਹੈ।

੩. ਸਲੋਕਾਂ ਦਾ ਬਿਓਰਾ:-

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸੰਪਾਦਿਤ ਹੋਏ ਸਲੋਕ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਬਾਣੀਕਾਰਾਂ ਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਿਓਰਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:-

(ੳ) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ:-

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕੁੱਲ ੧੯ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਉਚਾਰੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੇਵਲ ੧੨ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋਈ। ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਉਚਾਰੇ ਗਏ ਸਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੨੨੩ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਗ-ਮੁਕਤ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਆਏ ਸਲੋਕ ੩੭ ਹਨ। ਇਹ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:

ਰਾਗ-ਬੱਧ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚਲੇ ਸਲੋਕ:-

੧. ਰਾਗੁ ਸਿਰੀਰਾਗੁ	=੦੭ ਸਲੋਕ (ਵਾਰ ਮ: ੪ ਵਿਚ)
੨. ਰਾਗੁ ਮਾਝ	=੪੬ ਸਲੋਕ (ਵਾਰ ਮ: ੧ ਵਿਚ)
੩. ਰਾਗੁ ਆਸਾ	=੪੪ ਸਲੋਕ (ਵਾਰ ਮ: ੧ ਵਿਚ)
੪. ਰਾਗੁ ਬਿਹਾਗੜਾ	=੦੨ ਸਲੋਕ (ਵਾਰ ਮ: ੪ ਵਿਚ)
੫. ਰਾਗੁ ਵਡਹੰਸੁ	=੦੩ ਸਲੋਕ (ਵਾਰ ਮ: ੪ ਵਿਚ)
੬. ਰਾਗੁ ਸੋਰਠਿ	=੦੨ ਸਲੋਕ (ਵਾਰ ਮ: ੪ ਵਿਚ)
੭. ਰਾਗੁ ਸੂਹੀ	=੨੧ ਸਲੋਕ (ਵਾਰ ਮ: ੩ ਵਿਚ)
੮. ਰਾਗੁ ਬਿਲਾਵਲੁ	=੦੨ ਸਲੋਕ (ਵਾਰ ਮ: ੪ ਵਿਚ)
੯. ਰਾਗੁ ਰਾਮਕਲੀ	=੧੯ ਸਲੋਕ (ਵਾਰ ਮ: ੩ ਵਿਚ)
੧੦. ਰਾਗੁ ਮਾਰੂ	=੨੦ ਸਲੋਕ (ਵਾਰ ਮ: ੪ ਵਿਚ)
੧੧. ਰਾਗੁ ਸਾਰਗ	=੩੩ ਸਲੋਕ (ਵਾਰ ਮ: ੪ ਵਿਚ)
੧੨. ਰਾਗੁ ਮਲਾਰ	=੨੪ ਸਲੋਕ (ਵਾਰ ਮ: ੭ ਵਿਚ)
ਕੁੱਲ ਜੋੜ	=੨੨੩ ਸਲੋਕ

ਰਾਗ-ਮੁਕਤ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਸਲੋਕ :-

੧. ਜਪੁ ਜੀ =੦੨ ਸਲੋਕ (ਆਦਿ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਾਲਾ)
੨. ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ =੦੩ ਸਲੋਕ

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ਪਹਿਲੇ ਦੇ ੪ ਸਲੋਕ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪਹਿਲਾ ਸਲੋਕ 'ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ' ਵਿਚ ਗਿਣਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਬਾਕੀ ਤਿੰਨ ਮਾਝ ਦੀ ਵਾਰ ਅਤੇ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ਦੂਜਾ ਅਧੀਨ ਦਰਜ ਹਨ।

੩. ਸਲੋਕ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਕੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ =੦੧ ਸਲੋਕ

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ਪਹਿਲਾ ਦੇ ਚਾਰ ਸਲੋਕ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ੧੧੩ਵਾਂ ਅਤੇ ੧੨੪ਵਾਂ ਸਿਰੀਰਾਗੁ-ਵਾਰ ਮਹਲਾ ਚੌਥਾ ਵਿਚ ਅਤੇ ੧੨੦ਵਾਂ ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ (ਅੰਕ ੧੮) ਵਿਚ ਗਿਣੇ ਗਏ ਹਨ। ਬਾਕੀ ੩੨ਵਾਂ ਸਲੋਕ ਹੋਰ ਕਿਧਰੇ ਨਹੀਂ ਆਇਆ।

੪. ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ =੩੧ ਸਲੋਕ

ਇੱਥੇ ਮਹਲਾ ਪਹਿਲੇ ਅਧੀਨ ਕੁੱਲ ੩੩ ਸਲੋਕ ਆਏ ਹਨ ਪਰ ੨੮ਵਾਂ ਮਹਲੇ ਤੀਜੇ ਦਾ ਅਤੇ ੧੫ਵਾਂ ਸਾਰੰਗ ਦੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ਚੌਥਾ ਵਿਚ ਗਿਣਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਵੇਂ ਰਾਗ-ਮੁਕਤ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਕੁੱਲ ਸਲੋਕ $੦੨+੦੩+੦੧+੩੧=੩੭$ ਬਣਦੇ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਕੁੱਲ ਬਣਦੇ ਸਲੋਕ = $੨੨੩+੩੭=੨੬੦$

(ਅ) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ :-

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਕੁੱਲ ੬੩ ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ਦੂਜਾ ਅਧੀਨ ਸੰਪਾਦਿਤ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:-

੧. ਰਾਗੁ ਸਿਰੀਰਾਗੁ	= ੦੨ ਸਲੋਕ (ਵਾਰ ਮ: ੪ ਵਿਚ)
੨. ਰਾਗੁ ਮਾਝ	= ੧੨ ਸਲੋਕ (ਵਾਰ ਮ: ੧ ਵਿਚ)
੩. ਰਾਗੁ ਆਸਾ	= ੧੫ ਸਲੋਕ (ਵਾਰ ਮ: ੧ ਵਿਚ)
੪. ਰਾਗੁ ਸੋਰਠਿ	= ੦੧ ਸਲੋਕ (ਵਾਰ ਮ: ੪ ਵਿਚ)
੫. ਰਾਗੁ ਸੂਹੀ	= ੧੧ ਸਲੋਕ (ਵਾਰ ਮ: ੩ ਵਿਚ)
੬. ਰਾਗੁ ਰਾਮਕਲੀ	= ੦੭ ਸਲੋਕ (ਵਾਰ ਮ: ੩ ਵਿਚ)
੭. ਰਾਗੁ ਮਾਰੂ	= ੦੧ ਸਲੋਕ (ਵਾਰ ਮ: ੩ ਵਿਚ)
੮. ਰਾਗੁ ਸਾਰਗ	= ੦੯ ਸਲੋਕ (ਵਾਰ ਮ: ੪ ਵਿਚ)
੯. ਰਾਗੁ ਮਲਾਰ	= ੦੫ ਸਲੋਕ (ਵਾਰ ਮ: ੧ ਵਿਚ)
ਕੁੱਲ ਜੋੜ	= ੬੩ ਸਲੋਕ

(ੲ) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ:-

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਮਹਲਾ ਤੀਜਾ ਅਧੀਨ ਕੁੱਲ ੪੧੧ ਸਲੋਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸੰਪਾਦਿਤ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ੩੪੩ ਸਲੋਕ ਰਾਗ-ਬੱਧ ਬਾਣੀਆਂ ਭਾਵ ਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਆਏ ਹਨ ਅਤੇ ੬੮ ਸਲੋਕ ਰਾਗ-ਮੁਕਤ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਆਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:-

ਰਾਗ-ਬੱਧ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚਲੇ ਸਲੋਕ:- ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਭਾਵੇਂ ੧੮ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੀ ਹੈ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਲੋਕ ਕੇਵਲ ੧੩ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਆਏ ਹਨ।

੧. ਰਾਗੁ ਸਿਰੀਰਾਗੁ	= ੩੩ ਸਲੋਕ (ਵਾਰ ਮ: ੪ ਵਿਚ)
੨. ਰਾਗੁ ਮਾਝ	= ੦੩ ਸਲੋਕ (ਵਾਰ ਮ: ੧ ਵਿਚ)
੩. ਰਾਗੁ ਗਉੜੀ	= ੦੭ ਸਲੋਕ (ਵਾਰ ਮ: ੪ ਵਿਚ)
੪. ਰਾਗੁ ਗੁਜਰੀ	= ੪੩ ਸਲੋਕ (ਵਾਰ ਮ: ੩ ਵਿਚ)
੫. ਰਾਗੁ ਬਿਹਾਗੜਾ	= ੩੩ ਸਲੋਕ (ਵਾਰ ਮ: ੪ ਵਿਚ)

੬. ਰਾਗੁ ਵਡਹੰਸ	=੪੦ ਸਲੋਕ (ਵਾਰ ਮ: ੪ ਵਿਚ)
੭. ਰਾਗੁ ਸੋਰਠਿ	=੪੮ ਸਲੋਕ (ਵਾਰ ਮ: ੪ ਵਿਚ)
੮. ਰਾਗੁ ਸੂਹੀ	=੧੫ ਸਲੋਕ (ਵਾਰ ਮ: ੩ ਵਿਚ)
੯. ਰਾਗੁ ਬਿਲਾਵਲੁ	=੨੪ ਸਲੋਕ (ਵਾਰ ਮ: ੪ ਵਿਚ)
੧੦. ਰਾਗੁ ਰਾਮਕਲੀ	=੨੪ ਸਲੋਕ (ਵਾਰ ਮ: ੩ ਵਿਚ)
੧੧. ਰਾਗੁ ਮਾਰੂ	=੨੩ ਸਲੋਕ (ਵਾਰ ਮ: ੩ ਵਿਚ)
੧੨. ਰਾਗੁ ਸਾਰਗ	=੨੩ ਸਲੋਕ (ਵਾਰ ਮ: ੪ ਵਿਚ)
੧੩. ਰਾਗੁ ਮਲਾਰ	=੨੭ ਸਲੋਕ (ਵਾਰ ਮ: ੧ ਵਿਚ)
ਕੁੱਲ ਜੋੜ	=੩੪੩ ਸਲੋਕ

ਰਾਗ-ਮੁਕਤ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚਲੇ ਸਲੋਕ:-

੧. ਸਲੋਕ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀਉ ਕੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ =੦੧ ਸਲੋਕ (ਕ੍ਰਮਾਂਕ ੨੨੦ ਉੱਤੇ)

੨. ਸਲੋਕ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਕੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ =੦੨ ਸਲੋਕ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵਿਚ ਕੁੱਲ ੫ ਸਲੋਕ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕ੍ਰਮਾਂਕ ੫੨ ਰਾਮਕਲੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ਤੀਜਾ ਵਿਚ, ੧੨੨ਵਾਂ ਅਤੇ ੧੨੩ਵਾਂ ਵਡਹੰਸ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ਚੌਥਾ ਵਿਚ ਗਿਣੇ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਬਾਕੀ ਦੋ ਸਲੋਕ ਕ੍ਰਮਾਂਕ ੧੩ ਅਤੇ ੧੦੪ 'ਤੇ ਹਨ।

੩. ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ =੬੫ ਸਲੋਕ

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵਿਚ ਕੁੱਲ ੬੭ ਸਲੋਕ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਤਿੰਨ (ਦੋ ਰਾਮਕਲੀ ਦੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ਤੀਜਾ ਵਿਚ ਅਤੇ ਇਕ ਮਾਰੂ ਦੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ਤੀਜਾ ਵਿਚ) ਪਿੱਛੇ ਗਿਣੇ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਬਾਕੀ ੬੪ ਸਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਕ ਹੋਰ ਸਲੋਕ ਮਹਲੇ ਪਹਿਲੇ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਕ੍ਰਮਾਂਕ ੨੮ ਉੱਤੇ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਇਹ ੬੫ ਸਲੋਕ ਹਨ।

ਰਾਗ-ਮੁਕਤ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਕੁੱਲ ਸਲੋਕ =੦੧+੦੨+੬੫= ੬੮

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਕੁੱਲ ਬਣਦੇ ਸਲੋਕ =੩੪੩+੬੮= ੪੧੧

(ਸ) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ:-

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਕੁੱਲ ੧੩੪ ਸਲੋਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ਚੌਥਾ ਦੇ ਅਧੀਨ ਸੰਪਾਦਿਤ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹ ਸਲੋਕ ਰਾਗ-ਬੱਧ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਆਏ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ 'ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ' ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਆਏ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਭਾਵੇਂ ੩੦ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਉਚਾਰੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਲੋਕ ਕੇਵਲ ੮ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਆਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:-

ਰਾਗ-ਬੱਧ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚਲੇ ਸਲੋਕ:-

੧. ਰਾਗੁ ਮਾਝ	=੦੨ ਸਲੋਕ (ਵਾਰ ਮ: ੧ ਵਿਚ)
-------------	-------------------------

੨. ਰਾਗੁ ਗਉੜੀ	=੫੩ ਸਲੋਕ (ਵਾਰ ਮ: ੪ ਵਿਚ)
੩. ਰਾਗੁ ਬਿਹਾਗੜਾ	=੦੨ ਸਲੋਕ (ਵਾਰ ਮ: ੪ ਵਿਚ)
੪. ਰਾਗੁ ਸੋਰਠਿ	=੦੭ ਸਲੋਕ (ਵਾਰ ਮ: ੪ ਵਿਚ)
੫. ਰਾਗੁ ਬਿਲਾਵਲੁ	=੦੧ ਸਲੋਕ (ਵਾਰ ਮ: ੪ ਵਿਚ)
੬. ਰਾਗੁ ਮਾਰੂ	=੦੩ ਸਲੋਕ (ਵਾਰ ਮ: ੩ ਵਿਚ)
੭. ਰਾਗੁ ਸਾਰਗ	=੦੬ ਸਲੋਕ (ਵਾਰ ਮ: ੪ ਵਿਚ)
੮. ਰਾਗੁ ਕਾਨੜਾ	=੩੦ ਸਲੋਕ (ਵਾਰ ਮ: ੪ ਵਿਚ)
ਕੁੱਲ ਜੋੜ	=੧੦੪ ਸਲੋਕ

ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ =੩੦ ਸਲੋਕ

ਇਵੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਕੁੱਲ ੧੦੪+੩੦= ੧੩੪ ਸਲੋਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

(ਹ) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ:-

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ੫੫੧ ਸਲੋਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਲੋਕ ਵਿੱਚੋਂ ਰਾਗ-ਬੱਧ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ੩੯੪ ਸਲੋਕ ਆਏ ਹਨ ਅਤੇ ਰਾਗ-ਮੁਕਤ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ੧੫੭ ਸਲੋਕ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:-

ਰਾਗ-ਬੱਧ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚਲੇ ਸਲੋਕ:- ਭਾਵੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ੩੦ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਉਚਾਰੀ ਹੈ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਲੋਕ ਸਿਰਫ ਹੇਠ ਦਿੱਤੇ ੧੨ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਹੀ ਆਏ ਹਨ:-

੧. ਸਿਰੀਰਾਗ	=੦੬ ਸਲੋਕ (ਇਕ ਵਾਰ ਮ: ੪ ਵਿਚ ਅਤੇ ੫ ਛੰਤ ਅੰਕ ੨ ਨਾਲ ਡਖਣਿਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ)
੨. ਰਾਗੁ ਗਉੜੀ	=੧੪੮ ਸਲੋਕ (ਇਕ ਛੰਤ ਅੰਕ ੩ ਨਾਲ, ੫੬ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਵਿਚ, ੨੪ ਸੁਖਮਨੀ ਵਿਚ, ੧੭ ਥਿਤੀ ਵਿਚ, ੮ ਵਾਰ ਮ:੪ ਵਿਚ, ੪੨ ਵਾਰ ਮ:੫ ਵਿਚ)
੩. ਰਾਗੁ ਆਸਾ	=੦੫ ਸਲੋਕ (ਛੰਤ ਅੰਕ ੪-੭ ਅਤੇ ੯ ਨਾਲ)
੪. ਰਾਗੁ ਗੁਜਰੀ	=੪੨ ਸਲੋਕ (ਵਾਰ ਮ:੫ ਵਿਚ)
੫. ਰਾਗੁ ਬਿਹਾਗੜਾ	=੦੨ ਸਲੋਕ (ਵਾਰ ਮ:੪ ਵਿਚ)
੬. ਰਾਗੁ ਵਡਹੰਸ	=੦੪ ਸਲੋਕ (ਛੰਤ ਅੰਕ ੨ ਨਾਲ)
੭. ਰਾਗੁ ਜੈਤਸਰੀ	=੪੫ ਸਲੋਕ (੪੦ ਸਲੋਕ ਵਾਰ ਮ:੫ ਵਿਚ, ੫ ਸਲੋਕ ਛੰਤ ਅੰਕ ੨ ਨਾਲ)
੮. ਰਾਗੁ ਬਿਲਾਵਲੁ	=੦੧ ਸਲੋਕ (ਛੰਤ ਅੰਕ ੪ ਨਾਲ)

੯. ਰਾਗੁ ਰਾਮਕਲੀ =੬੫ ਸਲੋਕ (੪੪ ਸਲੋਕ ਵਾਰ ਮ:੫ ਵਿਚ, ੧੬ ਰੁਤੀ ਵਿਚ, ਇਕ ਅਸਟਪਦੀ ਅੰਕ ੭ ਨਾਲ, ੪ ਛੰਤ ਅੰਕ ੪ ਨਾਲ)

੧੦. ਰਾਗੁ ਮਾਰੂ =੭੧ ਸਲੋਕ (੬੯ ਵਾਰ ਮ:੫ ਵਿਚ ਅਤੇ ੨ ਵਾਰ ਮ:੩ ਵਿਚ)

੧੧. ਰਾਗੁ ਸਾਰਗ =੦੩ ਸਲੋਕ (ਵਾਰ ਮ:੪ ਵਿਚ ਪਉੜੀ ਪਹਿਲੀ ਨਾਲ)

੧੨. ਰਾਗੁ ਮਲਾਰ =੦੨ ਸਲੋਕ (ਵਾਰ ਮ:੧ ਵਿਚ)

ਕੁੱਲ ਜੋੜ =੩੯੪ ਸਲੋਕ

ਰਾਗ-ਮੁਕਤ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚਲੇ ਸਲੋਕ:- ਰਾਗ-ਮੁਕਤ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਆਏ ਸਲੋਕਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ:-

੧. ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ =੬੭ ਸਲੋਕ

੨. ਮਹਲਾ ੫ ਗਾਥਾ =੨੪ ਸਲੋਕ

੩. ਫੁਨਹੇ ਮਹਲਾ ੫ =੨੩ ਸਲੋਕ

੪. ਚਉਬੋਲੇ ਮਹਲਾ ੫ =੧੧ ਸਲੋਕ

੫. ਸਲੋਕ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀਉ ਕੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ਵਿਚ =੦੨ ਸਲੋਕ

ਇਸ ਪ੍ਰਕਰਣ ਵਿਚ ਕੁੱਲ ੫ ਸਲੋਕ ਆਏ ਹਨ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕ੍ਰਮਾਂਕ ੨੧੦, ੨੧੧, ੨੧੪ ਰਾਗੁ ਰਾਮਕਲੀ ਵਿਚ ਗਿਣੇ ਗਏ ਹਨ, ਬਾਕੀ ੨ ਸਲੋਕ ਅੰਕ ੨੦੯ ਅਤੇ ੨੨੩ ਤੇ ਹਨ।

੬. ਸਲੋਕ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਕੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ਵਿਚ =੦੬ ਸਲੋਕ

ਇਥੇ ਕੁੱਲ ੮ ਸਲੋਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕ੍ਰਮਾਂਕ ੭੫, ੧੦੫, ੧੦੮, ੧੧੧ ਇੱਥੇ ਗਿਣੇ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਬਾਕੀ ਦੋ ਕ੍ਰਮਾਂਕ ੮੨ ਅਤੇ ੮੩ ਰਾਗੁ ਰਾਮਕਲੀ ਦੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ਪੰਜਵਾਂ ਵਿਚ ਗਿਣੇ ਗਏ ਹਨ।

੭. ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ =੨੨ ਸਲੋਕ

੮. ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਮਹਲਾ ੫ =੦੨ ਸਲੋਕ

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਰਾਗ-ਮੁਕਤ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ $੬੭+੨੪+੨੩+੧੧+੦੨+੦੬+੨੨+੦੨= ੧੫੭$ ਸਲੋਕ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਰਾਗ-ਬੱਧ ਅਤੇ ਰਾਗ-ਮੁਕਤ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਦਾ ਕੁੱਲ ਜੋੜ $੩੯੪+੧੫੭=੫੫੧$ ਹੈ।

(ਕ) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ:-

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਭਾਵੇਂ ੧੫ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੀ ਹੈ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਵੀ ਸਲੋਕ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਲੋਕ ਰਾਗ-ਮੁਕਤ ਬਾਣੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ 'ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੯' ਅਧੀਨ ਆਏ ਹਨ,

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੫੭ ਹੈ।

(ਖ) ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ:-

ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਸਲੋਕ ਰਾਗ-ਬੱਧ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਹਨ ਪਰ ਇਹ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ 'ਸਲੋਕ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀਉ ਕੇ' ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਆਏ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਦੁਬਾਰਾ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਸੰਪਾਦਿਤ ਹੋਏ ਆਪ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:-

ਰਾਗ-ਬੱਧ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚਲੇ ਸਲੋਕ:- ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਇਕ ਸਲੋਕ ਗੁਜਰੀ ਦੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ਤੀਜਾ, ਇਕ ਬਿਹਾਗੜਾ ਦੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ਚੌਥਾ ਅਤੇ ਦੋ ਸਲੋਕ ਰਾਮਕਲੀ ਦੀ ਵਾਰ ਪਹਲਾ ਤੀਜਾ ਵਿਚ ਆਏ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਚਾਰੇ ਸਲੋਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਲੋਕ ਪ੍ਰਕਰਣ (ਸਲੋਕ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀਉ ਕੇ) ਵਿਚ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਅੰਕ ੨੯, ੩੩, ੫੮ ਅਤੇ ੬੫ ਉੱਪਰ ਵੀ ਉਪਲਬਧ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਇਕ ਸਲੋਕ ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਵਿਚ ਆਈ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ 'ਥਿੰਤੀ ਕਬੀਰ ਜੀ ਕੀ' ਦੇ ਪ੍ਰਾਰੰਭ 'ਤੇ ਪੰਨਾ ੩੪੩ 'ਤੇ ਦਰਜ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਕੁੱਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਵੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀਆਂ ਰਾਗ-ਬੱਧ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਇੱਕੋ ਸਲੋਕ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਰਾਗ-ਮੁਕਤ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਸਲੋਕ:- ਰਾਗ-ਮੁਕਤ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ੨੩੭ ਸਲੋਕ 'ਸਲੋਕ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀਉ ਕੇ' ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਰਣ ਵਿਚ ਕੁੱਲ ੨੪੩ ਸਲੋਕ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ (ਅੰਕ ੨੨੦) ਮਹਲੇ ਪਹਿਲੇ ਦਾ, ਪੰਜ (ਅੰਕ ਨੰ: ੨੦੯, ੨੧੦, ੨੧੧, ੨੧੪ ਤੇ ੨੨੧) ਮਹਲੇ ਪੰਜਵੇਂ ਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਲੋਕ ਗੁਰੂ-ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਗਿਣੇ ਗਏ ਹਨ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਕੁੱਲ ਸਲੋਕ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ:-

੧. ਗਉੜੀ ਥਿੰਤੀ ਕਬੀਰ ਜੀ ਕੀ = ੦੧ ਸਲੋਕ

੨. ਸਲੋਕ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀਉ ਕੇ = ੨੩੭ ਸਲੋਕ

ਜੋੜ = ੨੩੮ ਸਲੋਕ

(ਗ) ਭਗਤ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀ:-

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਭਗਤ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ੧੩੦ ਸਲੋਕ 'ਸਲੋਕ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਕੇ' ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਦਰਜ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਭਗਤ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ੧੧੨ ਸਲੋਕ ਹਨ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ੧੮ ਸਲੋਕ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਜੀ ਦੇ ਹਨ ਜੋ ਟਿੱਪਣੀ ਵਜੋਂ ਆਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ੧੮ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਚਾਰ (ਅੰਕ ਨੰ: ੩੨, ੧੧੩, ੧੨੦ ਤੇ ੧੨੪), ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਪੰਜ (ਅੰਕ ਨੰ: ੧੩, ੫੨, ੧੦੪, ੧੨੨ ਤੇ ੧੨੩), ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਇਕ (ਅੰਕ ਨੰ: ੧੨੧), ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਅੱਠ (ਅੰਕ ਨੰ: ੭੨, ੮੨, ੮੩,

੧੦੫, ੧੦੮, ੧੦੯, ੧੧੦, ੧੧੧) ਹਨ।

(ਘ) ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ:-

ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਾਥੀ ਸਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਬਿਹਾਗੜੇ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ਚੌਥਾ ਅਧੀਨ ਪੰਨਾ ੫੫੩ ਉੱਪਰ ਤਿੰਨ ਸਲੋਕ ਆਏ ਹਨ। ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਮਰਦਾਨੇ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕੀਤੇ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ‘ਸਲੋਕ ਮਰਦਾਨਾ ੧’ ਅਤੇ ‘ਮਰਦਾਨਾ ੧’ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਅੰਤ ‘ਤੇ’ ‘ਨਾਨਕ’ ਪਦ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਦੁਬਿਧਾ ਵਿਚ ਪੈਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਾਂਗੇ।

ਸੋ ਉਪਰੋਕਤ ਵੇਰਵੇ ਤੋਂ ਵੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਸੰਪਾਦਿਤ ਹੋਏ ਸਲੋਕਾਂ ਦਾ ਬਿਉਰਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਬਣਦਾ ਹੈ:-

੧. ਗੁਰੂ-ਬਾਣੀ:-

ਮਹਲਾ ਪਹਿਲਾ	= ੨੬੦ ਸਲੋਕ
ਮਹਲਾ ਦੂਜਾ	= ੬੩ ਸਲੋਕ
ਮਹਲਾ ਤੀਜਾ	= ੪੧੧ ਸਲੋਕ
ਮਹਲਾ ਚੌਥਾ	= ੧੩੪ ਸਲੋਕ
ਮਹਲਾ ਪੰਜਵਾਂ	= ੫੫੧ ਸਲੋਕ
ਮਹਲਾ ਨੌਵਾਂ	= ੫੭ ਸਲੋਕ
ਜੋੜ	= ੧੪੭੬ ਸਲੋਕ

੨. ਭਗਤ-ਬਾਣੀ:-

ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ	= ੨੩੮ ਸਲੋਕ
ਭਗਤ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀ	= ੧੧੨ ਸਲੋਕ
ਜੋੜ	= ੩੫੦ ਸਲੋਕ

੩. ਗੁਰ-ਘਰ ਦੇ ਨਿਕਟਵਰਤੀ:-

ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ	= ੦੩ ਸਲੋਕ
ਕੁੱਲ ਸਲੋਕ	= ੧੪੭੬+੩੫੦+੦੩ = ੧੮੨੯

(੪) ਸਲੋਕਾਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ:-

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੰਪਾਦਿਤ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਨੂੰ (ਜਿੱਥੇ ਤਾਂ ਇਹ ਸੁਤੰਤਰ ਬਾਣੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਏ ਹਨ) ਮਹਲੇ ਦੇ ਵਿਧਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਰੱਖਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਇਹ ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਕੇ ਪਾਏ ਗਏ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਤਰਤੀਬਵਾਰ ਵਿਚਲੀਆਂ ਪਉੜੀਆਂ ਦੇ

ਵਿਸ਼ੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ। ਉੱਥੇ ਮਹਲੇ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਦਾ ਕਈ ਥਾਂਈਂ ਦੁਹਰਾਅ ਵੀ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਅਤੇ ਭਗਤ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਆਏ ਗੁਰੂ ਸਹਿਬਾਨ ਦੇ ਸਲੋਕ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਕੁਝ ਸਲੋਕ ਮਹਲੇ ਦੂਜੇ ਅਧੀਨ ਵੀ ਦੁਹਰਾਏ ਗਏ ਹਨ।

(੫) ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਸਲੋਕ:-

ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚਲੇ ਸਿਰਫ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਬਾਰੇ ਹੀ ਇੱਥੇ ਸੰਖੇਪ ਚਰਚਾ ਕਰਾਂਗੇ ਜੋ ਵਾਰਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਆਏ ਹਨ। ਇਹ ਸਲੋਕ ਰਾਗ-ਬੱਧ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਹਨ ਅਤੇ ਰਾਗ-ਮੁਕਤ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ।

(ੳ) ਰਾਗ-ਬੱਧ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚਲੇ ਸਲੋਕ:-

੧. ਛੰਤ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਆਏ ਸਲੋਕ:- ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਕੁਝ ਸਲੋਕ ਸਿਰੀ ਰਾਗ, ਗਉੜੀ, ਆਸਾ, ਵਡਹੰਸ, ਜੈਤਸਰੀ, ਬਿਲਾਵਲ, ਰਾਮਕਲੀ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚਲੀਆਂ ਛੰਤ ਬਾਣੀਆਂ ਨਾਲ ਆਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗਿਣਤੀ ਵਾਰ ਵੇਰਵਾ ਪਿੱਛੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤਫਸੀਲ ਵਿਚ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

੨. ਗਉੜੀ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਮਹਲਾ ੫:- ਇਹ ਬਾਣੀ ਭਾਵੇਂ ਪਉੜੀਆਂ ਵਿਚ ਹੈ ਪਰ ਹਰ ਪਉੜੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਸਲੋਕ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੀਆਂ ੫੫ ਪਉੜੀਆਂ ਨਾਲ ੫੫ ਸਲੋਕ ਆਏ ਹਨ ਪਰ ਪਹਿਲਾ ਸਲੋਕ ਆਦਿ ਤੇ ਅੰਤ ਦੋਹਾ ਥਾਂਵਾਂ ਉੱਪਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਤ ਉੱਪਰ ਇਸ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਹਦਾਇਤ “ਏਹੁ ਸਲੋਕੁ ਆਦਿ ਅੰਤਿ ਪੜ੍ਹਣਾ॥” ਲਿਖ ਕੇ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦੇ ੫੬ ਸਲੋਕ ਹਨ।

੩. ਗਉੜੀ ਸੁਖਮਨੀ ਮਹਲਾ ੫:- ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਇਹ ਸ਼ਾਹਕਾਰ ਰਚਨਾ ਅਸਟਪਦੀਆਂ ਵਿਚ ਹੈ। ਹਰ ਅਸਟਪਦੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਸਲੋਕ ਆਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸੇ ਸਲੋਕ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਅਸਟਪਦੀ ਵਿਚ ਵਿਸਥਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ੨੪ ਅਸਟਪਦੀਆਂ ਨਾਲ ੨੪ ਸਲੋਕ ਆਏ ਹਨ।

੪. ਥਿਤੀ ਗਉੜੀ ਮਹਲਾ ੫:- ਇਹ ਬਾਣੀ ਵੀ ਪਉੜੀਆਂ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਕੁੱਲ ੧੭ ਪਉੜੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਹਰ ਪਉੜੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੁਖਮਨੀ ਤੇ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਵਾਂਗ ਸਲੋਕ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਇਸ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ੧੭ ਸਲੋਕ ਆਏ ਹਨ।

੫. ਰਾਗੁ ਗਉੜੀ ਥਿਤੀ ਕਬੀਰ ਜੀ ਕੀ:- ਗਉੜੀ ਰਾਗ ਦੀ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਇਕ ਸਲੋਕ ਆਇਆ ਹੈ ਤੇ ਬਾਕੀ ਬਾਣੀ ੧੬ ਪਦਿਆਂ ਵਿਚ ਮੁਕੰਮਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

੬. ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੫ ਰੁਤੀ:- ਇਸ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਛੰਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰੁਤਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਹਰ ਛੰਤ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੋ ਸਲੋਕ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਸਲੋਕ

ਵਿਚ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਤੇ ਛੰਤ ਵਿਚ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਉਹੀ ਗੱਲ ਦੱਸੀ ਗਈ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ੧੬ ਸਲੋਕ ਆਏ ਹਨ।

੭. ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੫ ਅਸਟਪਦੀ:- ਇਸ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਤਿੰਨ ਅਸਟਪਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪੰਨਾ ੯੧੬ 'ਤੇ ਇਕ ਸਲੋਕ 'ਸਿਖਹੁ ਸਬਦੁ ਪਿਆਰਿਹੋ ਜਨਮ ਮਰਨ ਕੀ ਟੇਕ' ਆਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਸਲੋਕ 'ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੫' ਵਿਚ ਪੰਨਾ ੩੨੦ ਉੱਪਰ ਵੀ ਆਇਆ ਹੈ।

(ਅ) ਰਾਗ-ਮੁਕਤ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚਲੇ ਸਲੋਕ:-

੧. ਜਪੁ ਜੀ:- ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਇਸ ਅਰੰਭਿਕ ਅਤੇ ਨਿੱਤਨੇਮ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਅਤੇ ਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰੰਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਸਲੋਕ ਆਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਕ ਸਲੋਕ ਅੰਤ 'ਤੇ ਆਇਆ ਹੈ। ਅੰਤ ਵਾਲਾ ਸਲੋਕ ਮਾਝ ਦੀ ਵਾਰ ਦੀ ੧੮ ਪਉੜੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸਲੋਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ਦੂਜਾ ਅਧੀਨ ਆਇਆ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਅੰਤਰ ਸਿਰਫ ਇੰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਜਪੁਜੀ ਦੇ ਇਸ ਸਲੋਕ ਦੀ ਅੰਤਲੀ ਪੰਕਤੀ ਵਿਚ 'ਕੇਤੀ ਛੁਟੀ ਨਾਲਿ' ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਥੇ 'ਹੋਰ ਕੇਤੀ ਛੁਟੀ ਨਾਲਿ' ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

੨. ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ:- ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪੰਨਾ ੧੩੫੩-੧੩੬੦ ਤਕ ਆਈ ਇਸ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਲੋਕ ਆਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿਚ ਹਨ। ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ (ਜੱਗੀ) ਅਨੁਸਾਰ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਸ਼ਬਦ 'ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ' ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ ਹੈ। ਇਹ ਉਸ ਭਾਸ਼ਾ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀਆਂ ਲੀਹਾਂ ਉੱਤੇ ਪਾਲੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਸੰਯੋਗ ਨਾਲ ਬਣੀ ਸੀ ਅਤੇ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਸਿੱਧਾਂ, ਨਾਥਾਂ ਆਦਿ ਦੇ ਡੇਰਿਆਂ ਉੱਤੇ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

ਇਸ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਚਾਰ ਸਲੋਕ ਆਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਤਿੰਨ-- ਪਹਿਲਾ, ਤੀਜਾ ਤੇ ਚੌਥਾ ਸਲੋਕ 'ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ' ਦੀ ਚੌਦਵੀਂ ਪਉੜੀ ਨਾਲ ਵੀ ਦਰਜ ਹਨ। ਉੱਥੇ ਪਹਿਲਾ ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ਪਹਿਲਾ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਦੋਵੇਂ ਮਹਲਾ ਦੂਜਾ ਹੇਠ ਦਰਜ ਹੋਏ ਹਨ। ਦੂਜਾ ਸਲੋਕ 'ਮਾਝ ਦੀ ਵਾਰ' ਦੀ ਤੇਈਵੀਂ ਪਉੜੀ ਨਾਲ ਮਹਲਾ ਦੂਜਾ ਅਧੀਨ ਦਰਜ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਸਲੋਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ-ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਕਰਮ-ਕਾਡਾਂ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ੬੭ ਸਲੋਕ ਦਰਜ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਸਾਰੇ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੋਰ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਦੁਹਰਾਏ ਨਹੀਂ ਗਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਕੇਂਦਰ-ਬਿੰਦੂ ਨਾਮ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਹੈ।

੨. ਮਹਲਾ ੫ ਗਾਥਾ:- ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਇਹ ਬਾਣੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ

ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪੰਨਾ ੧੩੬੦-੧੩੬੧ ਉੱਪਰ ਅੰਕਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੁੱਲ ੨੪ ਸਲੋਕ ਹਨ। ਗਾਥਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਪਾਲੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਸੰਯੋਗ ਨਾਲ ਬਣੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਕਾਵਿ-ਰੂਪ ਜਾਂ ਛੰਦ ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਕੇਤ ਨਹੀਂ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਪਦੇ ਸਲੋਕ ਰੂਪ ਹਨ।

੩. ਫੁਨਹੇ ਮਹਲਾ ੫:- ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪੰਨਾ ੧੩੬੧-੧੩੬੩ ਉੱਪਰ ਦਰਜ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਇਸ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕੁੱਲ ੨੩ ਚਾਰ-ਚਾਰ ਤੁਕੇ ਸਲੋਕਨੁਮਾ ਪਦੇ ਹਨ।

੪. ਚਉਬੇਲੇ ਮਹਲਾ ੫:- ਇਹ ਬਾਣੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪੰਨਾ ੧੩੬੩-੧੩੬੪ ਉੱਪਰ ਦਰਜ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ੧੧ ਸਲੋਕਨੁਮਾ ਪਦੇ ਹਨ। ‘ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ’ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦਾ ਨਾਮ ਚਉਬੇਲੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਬਾਣੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਚਾਰ ਸਿੱਖਾਂ-- ਸੰਮਨ (ਸ਼ਾਹਬਾਜਪੁਰ ਦਾ ਇਕ ਸਿੱਖ), ਮੂਸਨ (ਸੰਮਨ ਦਾ ਪੁੱਤਰ), ਜਮਾਲ ਤੇ ਪਤੰਗ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕੀਤੀ ਹੈ।

੫. ਸਲੋਕ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀਉ ਕੇ:- ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪੰਨਾ ੧੩੬੪-੧੩੭੭ ਤਕ ਸੰਪਾਦਿਤ ਹੋਏ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕੁੱਲ ਗਿਣਤੀ ੨੪੩ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪੰਜ ਸਲੋਕ (ਅੰਕ ੨੦੯, ੨੧੦, ੨੧੧, ੨੧੪ ਅਤੇ ੨੨੧) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਸਲੋਕ (ਅੰਕ ੨੨੦) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਜੀ ਦੇ ਇਹ ਸਲੋਕ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੀ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਵਜੋਂ ਦਰਜ ਹੋਏ ਹਨ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਦਾ ਮੂਲ ਵਿਸ਼ਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਮ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਹੈ।

੬. ਸਲੋਕ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਕੇ:- ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਸ ਸਿਰਲੇਖ ਅਧੀਨ ੧੩੦ ਸਲੋਕ ਪੰਨਾ ੧੩੭੭-੧੩੮੪ ਤਕ ਦਰਜ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਚਾਰ ਸਲੋਕ (ਅੰਕ ੩੨, ੧੧੩, ੧੨੦, ੧੨੪) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਜ (ਅੰਕ ੧੩, ੫੨, ੧੦੪, ੧੨੨, ੧੨੩) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ, ਇਕ (ਅੰਕ ੧੨੧) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਅਤੇ ਅੱਠ (ਅੰਕ ੭੫, ੮੨, ੮੩, ੧੦੫, ੧੦੮, ੧੦੯, ੧੧੦, ੧੧੧) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਲੋਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸੰਪਾਦਨਾ ਵੇਲੇ ਭਗਤ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸਪਸ਼ਟਤਾ ਦੇਣ ਲਈ ਟਿੱਪਣੀ ਵਜੋਂ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਇਵੇਂ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ੧੧੨ ਸਲੋਕ ਸੰਪਾਦਿਤ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਦਾ ਮੂਲ ਵਿਸ਼ਾ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਨਾਸ਼ਮਾਨਤਾ, ਰੱਬੀ ਪ੍ਰੇਮ, ਨੈਤਿਕ ਆਚਾਰ ਤੇ ਨੇਕ ਕਮਾਈ ਦੁਆਲੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੈ।

੭. ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ:- ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪੰਨਾ ੧੪੧੦-

੧੪੨੬ ਤਕ ਉਹ ਸਲੋਕ ਦਰਜ ਹੋਏ ਹਨ ਜੋ ਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਫਿੱਟ ਹੋਣੇ ਬਚ ਗਏ ਸਨ। ਇਹ ਕੁੱਲ ੧੫੨ ਸਲੋਕ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮਹਲਾ ਪਹਿਲਾ ਅਧੀਨ ੩੩, ਮਹਲਾ ਤੀਜਾ ਅਧੀਨ ੬੭, ਮਹਲਾ ਚੌਥਾ ਅਧੀਨ ੩੦ ਅਤੇ ਮਹਲਾ ਪੰਜਵਾਂ ਅਧੀਨ ੨੨ ਸਲੋਕ ਆਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਹਉਮੈਂ ਤਿਆਗ ਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰੰਪਰਾਵਾਦੀ ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ ਦਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਖੰਡਨ ਹੋਇਆ ਹੈ।

੮. ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੯:- ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪੰਨਾ ੧੪੨੬-੧੪੨੯ ਤਕ ਦਰਜ ਹੋਏ ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ੫੭ ਸਲੋਕ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ‘ਭੋਗ ਦੇ ਸਲੋਕ’ ਕਰ ਕੇ ਵੀ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਸੰਪਾਦਨ ਕਰਨ ਪਿੱਛੋਂ ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਧੀਰ-ਮਲੀਆਂ ਪਾਸੋਂ ਇਹ ਬੀੜ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਕਰਨ ਲਈ ਮੰਗੀ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਪੁਨਰ-ਸੰਪਾਦਨਾ ਕੀਤੀ। ਜਿੱਥੇ ਰਾਗਾਂ ਮੁਤਾਬਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਤਰਤੀਬਿਆ ਗਿਆ, ਉੱਥੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ‘ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ’ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਰਜ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਲੋਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਕੈਦ ਸਮੇਂ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਦਾ ਮੂਲ ਵਿਸ਼ਾ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਦੇ ਪਸਾਰੇ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ-ਭਗਤੀ ਅਤੇ ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿਚ “ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਭਜੁ ਮਨਾ” ਵਾਕਾਂਸ਼ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਆਇਆ ਹੈ।

੯. ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਮਹਲਾ ੫:- ਇਸ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਦੋ ਸਲੋਕ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਲਿਖਣ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਅਲੰਕਾਰਕ ਰੂਪ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਕ ਪਰੋਸੇ ਹੋਏ ਥਾਲ ਵਾਂਗ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਤ, ਸੰਤੋਖ ਤੇ ਵਿਚਾਰ-- ਤਿੰਨ ਪਦਾਰਥ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਨਾਮ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਗੁਰਮੁਖ-ਜਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛਕਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਭੁੱਖ ਸਦਾ ਲਈ ਤ੍ਰਿਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਵਿਵਿਧ ਰੂਪ, ਪ੍ਰਕਾਰ ਤੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵਾਲੇ ਆਏ ਸਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਵਸਤੂ ਅਨੁਸਾਰ ਥਾਂ ਸਿਰ ਦਰਜ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੀ ਉੱਚੀ ਸੰਪਾਦਨ-ਕਲਾ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮੱਲ੍ਹਾ ਸਿੰਘ ਧਮੋਟ

-ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ*

ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੀ ਖੰਨਾ ਤਹਿਸੀਲ ਵਿਚ ਧਮੋਟ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਇਹ ਪਿੰਡ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਚਾਵਾ ਤੋਂ ਲੱਗਭਗ ੧੨ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੱਖਣ-ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਅਤੇ ਦੋਹਾਰੇ ਤੋਂ ੧੨ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਹੀ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਆਮਦ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਘੁੜਾਣੀ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਸੈਰ ਕਰਦੇ ਇਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਆਏ ਸਨ। ਧਮੋਟ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਗਿੱਲ ਝੱਲੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਵਸੋਂ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਰਘੂਬੰਸੀ ਰਾਜੇ ਪ੍ਰਿਥੀਪਤ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਗਿੱਲ ਦੀ ਵੰਸ਼ ਦੱਸਦੇ ਹਨ। ਗਿੱਲਾਂ ਨੇ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖੀ ਧਾਰਨ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਮਹਿਰਾਜ ਦੀ ਲੜਾਈ ਸਮੇਂ ਵੀ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨਾਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਗਿੱਲ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਲੋਕ ਹੀ ਸਨ। ੧੨ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਰਾਜੇ ਗਿਲਪਾਲ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਝੱਲੀ ਅੰਸ਼ ਨੇ ਪਾਇਲ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਬਣਾ ਕੇ ਚੋਮੋ ਨਾਂ ਦਾ ਪਿੰਡ ਵਸਾ ਕੇ ਚੌਧਰ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਦੱਸਣ ਅਨੁਸਾਰ ਹਰਿਪਾਲ ਦੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰਾਂ ਸਹਿਜ ਅਤੇ ਤੇਹਣ ਨੇ ਚੋਮੋ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚੋਂ ਆ ਕੇ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਵਸਾਏ। ਸਹਿਜ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਨਾਂ ਸਹਿਜਵਾੜਾ ਰੱਖਿਆ ਜੋ ਬਦਲਦਾ-ਬਦਲਦਾ ਸਿਹੌੜਾ ਨਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਤੇਹਣ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਨਾਂ ਧਰਮ ਓਟ (ਧਰਮ ਦਾ ਘਰ) ਰੱਖਿਆ ਜੋ ਬਦਲ ਕੇ ਧਮੋਟ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਔਲਾਦ ਹੁਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਵਸਦੀ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਗਿੱਲ ਝੱਲੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਪਿੰਡ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਵੀ ਰਿਹਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਇਕ ਪੱਤੀ ਦਾ ਨਾਂ ਮਸੰਦਾਂ ਪੱਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸੋਢੀ ਵੰਸ਼ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਲੋਕ ਵਸਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਯੋਧੇ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮੱਲ੍ਹਾ ਸਿੰਘ ਇਸੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਹੀ ਵਸਨੀਕ ਸਨ ਜੋ ਗਿੱਲ ਝੱਲੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿਚੋਂ ਸਨ।

ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ 'ਤੇ ਨਜ਼ਰਸਾਨੀ ਕਰਦਿਆਂ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਾਰਚ ੧੭੬੧ ਈ: ਵਿਚ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਜੈਨ ਖਾਨ ਨੂੰ ਸਰਹਿੰਦ ਦਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਥਾਪ ਦਿੱਤਾ। ਜੈਨ ਖਾਨ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵਿਰੋਧੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਤਕੜੀ ਲਹਿਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਜੈਨ ਖਾਨ ਸਰਹਿੰਦ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਮਤਾ ਪਕਾ ਕੇ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ

*ਸੰਪਾਦਕ, ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਗਿਆਨ।

ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਸਰਹਿੰਦ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਵਾਲਾ ਭੀਖਣ ਖਾਂ ਸਰਹਿੰਦ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਾਹੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਤਾਂ ਬਚਾ ਲਿਆ ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਘੋੜੇ ਅਤੇ ਜੰਗੀ ਹਥਿਆਰ ਆ ਗਏ। ਜਦੋਂ ਜੈਨ ਖਾਨ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਵਾਪਸ ਸਰਹਿੰਦ ਆ ਗਿਆ ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਿੰਘ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਨਿਕਲ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਜਥੇ ਨਾਲੋਂ ਵਿਛੜੇ ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਜੈਨ ਖਾਨ ਦੇ ਕਾਬੂ ਆ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਕੈਦ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਜੈਨ ਖਾਨ ਦੀ ਬੇਗਮ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਕੈਦ ਕੀਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਬੇੜੀਆਂ ਪਾ ਕੇ ਬੇਗਮ ਅੱਗੇ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਬੇਗਮ ਡਰ ਨਾਲ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਡਿੱਗ ਪਈ।

ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਭਾਰਤ 'ਤੇ ਛੇਵਾਂ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਰੁਹਤਾਸ ਪੁੱਜਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਜੰਡਿਆਲੀਏ ਦੇ ਕੁਝ ਆਦਮੀ ਮਿਲ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਜੰਡਿਆਲੇ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਕੇ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਇਹ ਸੁਣਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਜੰਡਿਆਲੇ ਵੱਲ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਪਿਆ ਅਤੇ ਚਾਰ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਲਾਹੌਰ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਉਹ ਜੰਡਿਆਲੇ ਪਹੁੰਚਿਆ ਪਰ ਸਿੱਖ ਉੱਥੋਂ ਨਿਕਲ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸੂਹ ਲੈਣ ਲਈ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਆਪਣੇ ਆਦਮੀ ਭੇਜ ਦਿੱਤੇ। ਸੂਹੀਏ ਨੇ ਸੂਹ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਕੋਈ ਪੰਜਾਹ ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਜੰਡਿਆਲੇ ਤੋਂ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਵੱਲ ਨੂੰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਤੋਂ ਕੋਈ ਛੇ ਮੀਲ ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਕੁਪ ਰਹੀੜ ਦੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਨਾਲ ਸਰਹਿੰਦ ਦਾ ਸੂਬਾ ਜੈਨ ਖਾਨ ਅਤੇ ਮਲੇਰਕੋਟਲੀਆ ਭੀਖਣ ਖਾਨ ਵੀ ਆਣ ਮਿਲੇ ਸਨ। ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਨੂੰ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਭਾਰੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਘੇਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਪਾਸ ਕੇਵਲ ਰਵਾਇਤੀ ਹਥਿਆਰ ਹੀ ਸਨ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਭਾਰੀ ਜਾਨੀ ਤੇ ਮਾਲੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਵੱਡੇ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੋਂ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਸਰਹਿੰਦ ਵਿਖੇ ਰਹਿਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਾਪਸ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਉਸ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਰਾਮਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਡੇਰੇ ਲਾ ਲਏ। ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਬਕ ਸਿਖਾਉਣ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਨੀਹਾਂ ਥੱਲੇ ਬਾਰੂਦ ਦੇ ਕੁੱਪੇ ਦੱਬ ਕੇ ਉੱਡਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਇਕ ਇੱਛ ਉੱਡ ਕੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਨੱਕ 'ਤੇ ਵੱਜੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਜ਼ਖ਼ਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਹ ਜ਼ਖ਼ਮ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਕੈਂਸਰ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋਈ ਸੀ।

ਵੱਡੇ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਤੋਂ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਜੈਨ ਖਾਨ ਨੂੰ ਸਬਕ

ਸਿਖਾਉਣ ਲਈ ਸਰਹਿੰਦ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜੈਨ ਖਾਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹਾਰ ਨੂੰ ਦੇਖਦਿਆਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਹ ਹਜ਼ਾਰ ਖ਼ਿਰਾਜ਼ ਭੇਜ ਕੇ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਛੁਡਾ ਲਈ। ਸਿੰਘ ਖ਼ਿਰਾਜ਼ ਲੈ ਕੇ ਵਾਪਸ ਪਟਿਆਲੇ ਵੱਲ ਨੂੰ ਮੁੜ ਗਏ। ਉਹ ਬਹਾਦਰਗੜ੍ਹ ਪਾਸ ਹੀ ਪਹੁੰਚੇ ਸਨ ਕਿ ਪਿੱਛੋਂ ਜੈਨ ਖਾਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਲਛਮੀ ਨਰਾਇਣ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਮਲੇ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜੈਨ ਖਾਨ ਅਤੇ ਲਛਮੀ ਨਰਾਇਣ ਮੈਦਾਨ ਛੱਡ ਕੇ ਭੱਜ ਗਏ।

ਜੈਨ ਖਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੁਤਾਹਿਤ ਸਾਰੇ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਸਿਰ ਧੜ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਸਿਰਾਂ ਨੂੰ ਗੱਡਿਆਂ ਵਿਚ ਲੱਦ ਕੇ ਸਰਹਿੰਦ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਿ ਦੀਵਾਲੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਉੱਪਰ ਦੀਵੇ ਰੱਖ ਕੇ ਨਵੀਂ ਕਿਸਮ ਦੀ ਦੀਪਮਾਲਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।

ਰਾਮ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨਾਂ ਦਾ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਮੁਕਲਾਵਾ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਸਵਿੱਤਰੀ ਨਾਲ ਸਰਹਿੰਦ ਵਿੱਚੋਂ ਦੀ ਲੰਘ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸੂਬਾ ਜੈਨ ਖਾਨ ਨੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੀ ਪਤਨੀ ਸਵਿੱਤਰੀ ਨੂੰ ਜਬਰਦਸਤੀ ਚੁੱਕ ਲਿਆ। ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੇ ਬਹੁਤ ਹਾਲ-ਦੁਹਾਈ ਮਚਾਈ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਇਕ ਨਾ ਸੁਣੀ। ਕਿਸੇ ਸਾਧੂ ਨੇ ਰਾਮ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਵਾਪਸ ਲੈਣੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਫਰਿਆਦੀ ਹੋ ਜਾ। ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਅੱਗੇ ਆਪਣੀ ਹੱਡ-ਬੀਤੀ ਦੱਸ ਕੇ ਮਦਦ ਲਈ ਫਰਿਆਦ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਧਮੋਟ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਕਾਰਜ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੌਂਪੀ ਗਈ। ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਪੰਜ ਸੌ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਲੈ ਕੇ ਸਰਹਿੰਦ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋਏ। ਇਸ ਜਥੇ ਨੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਲੁਧਿਆਣਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਜਵੱਦੀ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਪੜਾਉ ਕੀਤਾ। ਇੱਥੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਧਮੋਟ ਪਿੰਡ ਦੇ ਹੀ ਭਾਈ ਮੱਲ੍ਹਾ ਸਿੰਘ ਮਿਲ ਗਏ। ਭਾਈ ਮੱਲ੍ਹਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਜੈਨ ਖਾਨ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਪਿੰਡ-ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਫਿਰ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਬੀਬੀਆਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਦੇ ਗੱਡੇ ਭਰ ਕੇ ਸਰਹਿੰਦ ਨੂੰ ਲਿਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਡਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁਗ਼ਲ ਫੌਜਾਂ ਤੋਂ ਖੋਹਣ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਕਿਤੇ ਮੁਗ਼ਲ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਦੇ ਗੱਡੇ ਲਈ ਜਾਂਦੇ ਮਿਲੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਝੜਪ ਕਰ ਕੇ ਸਾਰੇ ਗੱਡੇ ਖੋਹ ਲਏ ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਸਹਿਤ ਸਸਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇੱਥੋਂ ਅੱਗੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਸੂਬਾ ਜੈਨ ਖਾਨ ਤੋਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਛੁਡਾਉਣ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮੱਲ੍ਹਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੋਰਿੰਡੇ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਹਮਲਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਗਹਿਗੱਚ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਯੋਧੇ ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾ ਗਏ।

੧੪ ਜਨਵਰੀ, ੧੭੬੪ ਈ: ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੀ ਕਮਾਨ

ਹੇਠ ਸੱਤ ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਾਂ- ਮਿਸਲ ਭੰਗੀ, ਮਿਸਲ ਕਰੋੜਾ ਸਿੰਘੀਆ, ਮਿਸਲ ਸ਼ਹੀਦਾਂ, ਮਿਸਲ ਡੱਲੇਵਾਲੀਆ, ਮਿਸਲ ਨਿਸ਼ਾਨਾਵਾਲੀ, ਮਿਸਲ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਅਤੇ ਮਿਸਲ ਸਿੰਘਪੁਰੀਆ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਮੋਰਿੰਡੇ ਨੂੰ ਜਾ ਘੇਰਾ ਪਾਇਆ। ਜਾਨੀ ਖਾਂ ਤੇ ਮਾਨੀ ਖਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਫੜ੍ਹ ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਪਾਸ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫੜ੍ਹ ਕੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਰੰਘੜਾਂ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਬੂਹੇ ਬੰਦ ਕਰ ਲਏ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ:

ਜਾਨੀ ਮਾਨੀ ਖਾਂ ਰਾਜਪੂਤੈ।
ਜੁਲਮ ਕਰਿਓ ਹੈ ਅਤਿ ਸੈ ਉਤੈ।
ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਗੁਜਰੀ ਮਾਤਾ।
ਉਨੈ ਪਕਰ ਲੈ ਜਾਇ ਬਖਿਆਤਾ।
ਸੂਬੇ ਸਰਹੰਦ ਕੇ ਪਕਰਾਏ।
ਔਰ ਸਿੰਘ ਉਨ ਬਹੁਤ ਮਰਵਾਏ।...
...ਮਾਰ ਮੋਰਿੰਡੇ ਤਾਈਂ ਲੁਟ ਨਗਰ ਕੁਰਾਲੀ ਜਾਏ।
ਡੇਰਾ ਕੀਨੋ ਖਾਲਸਾ ਫਤੇ ਸਤਰੁ ਪਰ ਪਾਇ।

ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਜੈਨ ਖਾਨ ਦਾ ਦੀਵਾਨ ਲੱਛਮੀ ਨਾਰਾਇਣ ਇਸੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਮਾਮਲਾ ਉਗਰਾਹ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰ ਕੇ ਕੁਰਾਲੀ ਵਿਖੇ ਜਾ ਘੇਰਿਆ। ਲੱਛਮੀ ਨਾਰਾਇਣ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਸਾਜ-ਓ-ਸਾਮਾਨ ਛੱਡ ਕੇ ਭੱਜ ਗਿਆ। ਸ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ (ਭੰਗੂ) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ:

ਦੇਹਰਾ-ਤਲਵਨ ਦੁਆਬਯੋਂ ਖੱਤ੍ਰੀ ਲਛਮੀ ਨਰਾਇਣ ਨਾਮ।
ਸਿਰਹੰਦੀ ਫੁਜਦਾਰ ਕੋ ਸੋ ਲੇਵਤ ਥੋ ਕਾਲ॥੧॥
ਚੋਪਈ-ਸੋ ਜੈਨੇ ਥੇ ਭਯੋ ਦਿਵਾਨ, ਚੜ੍ਹਯੋ ਉਗ੍ਰਾਹੁਣ ਕਰ ਸੋਤੁ ਤਾਣ।
ਤਿਸਕੀ ਬਾਤ ਖਾਲਸੇ ਸੁਨ ਲਈ, ਤਿਸ ਪੈ ਦੋੜ ਫਿਰ ਖਾਲਸੇ ਕਈ।
ਸੋ ਨੱਠਯੋ ਬਹੁ ਫੌਜ ਲੁਟਾਇ, ਬੜਯੋ ਕੁਰਾਲੀ ਕਿਛਕੁ ਬਚਾਇ।
ਤਬ ਸਿੰਘਨ ਫਾਕਾ ਗਯੋ, ਲੁਟ ਕੁਟ ਖਾਲਸੇ ਸੁਦੇ ਭਯੋ।
ਲਾਈ ਸੱਟ ਫਿਰ ਦੂਰ ਹੁਇ ਜਾਇ, ਜੋਹਤ ਜੈਨੇ ਦੂਰੋਂ ਰਹਾਹਿੰ।
ਸਿਰਹੰਦੋਂ ਨਿਕਸੈਂ ਜੈਨਾ ਨਾਂ ਹਿ, ਮਿਲੈ ਨਾ ਪੈਸੇ ਮੁਲਕੋਂ ਤਾਂਹਿ।
ਸਿੰਘਨ ਮੁਲਕ ਉਗਰਾਹਿ ਬਹੁ ਲਯੋ, ਉਸ ਫਿਰ ਪੈਸੇ ਕਬ ਕਿਨ ਦਯੋ।
ਬਹੈ ਖਾਲਸਾ ਲਾਇ ਦੀਵਾਨ, ਸਿੰਘ ਭੁਜੰਗੀ ਸਤਿਗੁਰ ਜਾਨ।
ਜੈਨ ਖਾਨ ਸਰਹਿੰਦ ਵਿਚ ਹੀ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਸਿੰਘਾਂ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ

ਸੀ ਨਿਕਲਦਾ। ਉਸ ਨੇ ਸੁਲਾ ਲਈ ਆਪਣਾ ਦੂਤ ਸ. ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਭੇਜਿਆ। ਸ. ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ. ਨਾਨੂ ਸਿੰਘ (ਗਰੇਵਾਲ) ਨੂੰ ਦਲ ਖਾਲਸਾ ਪਾਸ ਭੇਜਿਆ ਪਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸੁਲਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਸ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ (ਭੰਗੂ) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ:

ਤਬ ਆਲੈ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਹੈ ਕਹਯੋ, ਤੂੰ ਖਾਲਸੈ ਹਮੈ ਮਿਲਾਇ।
 ਏ ਦੰਗੇ ਹਮ ਸੋਂ ਨਹਿੰ ਕਰੈ, ਮੁਲਖ ਆਪਨੋ ਲੇਹਿ ਲਿਖਾਇ।
 ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਤਬ ਵਕੀਲ ਘਲਾਯਾ, ਸਭ ਖਾਲਣੈ ਪੈ ਸੋ ਚਲ ਆਯਾ।
 ਨਾਨੂ ਸਿੰਘ ਥੇ ਗਰੇ ਸੁ ਵਾਲ, ਜਿਨ ਜਾ ਆਕਯੋ ਸ਼ਾਹਿ ਸਵਾਲ।
 ਤਉ ਖਾਲਸੇ ਉੱਤਰ ਦਯੋ, ਰਾਜ ਮੰਗਯੋ ਕਬ ਕਿਸਨੈ ਦਯੋ।
 ਤੁਰਕਨ ਔ ਸਿੰਘਨ ਕਯਾ ਮੇਲ, ਬਰੂਦ ਅਗਨ ਕੋ ਜਿਮ ਹੈ ਖੇਲ।
 ਹਮਕੋ ਸਤਿਗੁਰ ਰਾਜ ਲਿਖ ਦੀਆ, ਕਾਲਸੈ ਦੇਇ ਭੇਟ ਸਿਰ ਲੀਆ।

ਸਰਹਿੰਦ ਤੋਂ ੧੦ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ ਪੀਰ ਜੈਨ ਦੇ ਮੁਕਾਮ ਉੱਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਜੈਨ ਖਾਨ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਜੈਨ ਖਾਨ ਸਖਤ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮੈਦਾਨ ਛੱਡ ਕੇ ਅੰਬਾਂ ਦੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਲੁਕ ਗਿਆ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਸਿਰ ਧੜ ਨਾਲੋਂ ਅਲੱਗ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ:

ਜਾਨੇ ਨਾਮ ਇਕ ਪੀਰ ਕੀ ਜਹਾਂ ਦਰਗਾਹਿ।
 ਜੈਨ ਖਾਨ ਨਾਜਮ ਹਤਯੋ ਲੜ ਕੈ ਪੰਥ ਤਹਾ ਹਿ।

ਜੈਨ ਖਾਨ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਰਹਿੰਦ ਦਾ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਆ ਗਿਆ।

ਨਾਭਾ ਵਾਲੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮੱਲੂ ਸਿੰਘ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰਵਾ ਕੇ ਜਾਗੀਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਰਾਜਗੜ੍ਹ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਨਾਂ ਲਗਵਾਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਯੋਧਿਆਂ ਦੀ ਔਲਾਦ ਅੱਜ ਵੀ ਪਿੰਡ ਧਮੋਟ ਵਿਚ ਆਬਾਦ ਹੈ।

ਸ੍ਰੋਤ:-

ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼	ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ
ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼	ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼	ਸ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ
ਮਾਲਵਾ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ	ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ
ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਕਿਵੇਂ ਬਣਿਆ	ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਸੀਤਲ
ਪਿੰਡ ਧਮੋਟ ਦਾ ਹੱਥ ਲਿਖਤ ਇਤਿਹਾਸ	ਗਿਆਨੀ ਰਾਮ ਸਿੰਘ

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵੰਸ਼ਜ ਅਤੇ ਖੋਜ

—ਸ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ*

ਪੁਰਾਤਨ ਅਤੇ ਮੱਧਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਭਾਵੇਂ ਵਰਤਮਾਨ ਪੰਜਾਬ ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਤੋਂ ਵੀ ਬਾਹਰ ਦੀ ਹੱਦ ਤਕ ਬਦਲ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਿਛੋਕੜ ਅਤੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਬਾਰੇ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਕਾਫੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਵਰਤਮਾਨ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਨੇੜੇ ਤੋਂ ਦੇਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਸਮਾਂ ਬੀਤਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਆਮ ਸੁਣੀਆਂ-ਸੁਣਾਈਆਂ ਗੱਲਾਂ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਲਿਖਤਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਪਰਦਾ ਉੱਠਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੱਚਾਈ ਦਾ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣਾ ਸਭਾਵਿਕ ਹੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਪਰਵਾਰ ਦਾ ਪੀੜੀ-ਦਰ-ਪੀੜੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਪਿਛੋਕੜ ਜੁੜਿਆ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮੇਰੀ ਦਾਦੀ ਤੇ ਮੇਰੀ ਮਾਤਾ ਨੇ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣਾ ਰਿਕਾਰਡ, ਜੋ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਂਭ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਸੀ, ਮੈਨੂੰ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਆਦਾਤਰ ਰਿਕਾਰਡ ਉਰਦੂ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਸੀ। ਅੱਜ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਰਿਕਾਰਡ ਕਿਲ੍ਹਾ ਜਗਤਪੁਰ ਵਿਚ ਪੁਰਾਣੇ ਟਰੰਕਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਬਣਿਆ ਪਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਕ-ਇਕ ਸਫੇ ਦਾ ਉਰਦੂ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਅਨੁਵਾਦ ਕਰਵਾਇਆ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਕੁਝ ਮਿੱਤਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਸ. ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ (ਪੰਨੂ) ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਤੇ ਆਪਣੇ ਪਰਵਾਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਰਿਕਾਰਡ ਲੈਣ ਸੰਬੰਧੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਰੈਵੀਨਿਊ ਰਿਕਾਰਡ ਵਿੱਚੋਂ ਰਿਟਾਰਡ ਬਜ਼ੁਰਗ ਨੂੰ ਸੱਦਾ ਭੇਜਿਆ ਅਤੇ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਰਿਕਾਰਡ ਲੱਭਣ ਵਿਚ ਮਦਦ ਕਰਨ। ਇਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ੨ ਸਾਲ ਦਾ ਸਮਾਂ ਲੱਗ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਅੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਰਿਕਾਰਡ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਤਰਜੁਮਾ ਕਰਵਾ ਲਿਆ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਰਵਾਰ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਬਾਰੇ ਕਾਫੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹਾਸਲ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਵਿਰਾਸਤੀ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਦੇ ਚੱਲਦੇ ਕੋਰਟ ਕੇਸਾਂ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਸਹਾਇਤਾ ਮਿਲੀ। ਮੈਂ ੧੮੫੨-੫੩ ਦੀ ਸੈਟਲਮੈਂਟ ਐਂਟਰੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ੧੯੫੯-੬੦ ਤਕ ਦਾ ਸਾਰਾ ਰਿਕਾਰਡ ਘੋਖਿਆ। ੧੮੯੧-੯੨ ਦੇ ਰੈਵੀਨਿਊ ਰਿਕਾਰਡ ਸ਼ਜਰਾ ਨਸਬ (ਕੁਰਸੀਨਾਮਾ) ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲੈਣ ਲਈ ਡੂੰਘਾਈ ਤਕ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਸ਼ਜਰਾ ਨਸਬ ਉਰਦੂ ਵਿਚ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਕਾਫੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਲਫਜ਼ ਵੀ ਉਰਦੂ ਵਾਲੀ ਮਹਾਰਤ ਦੇ ਸਨ। ਮੇਰੇ ਪਰਵਾਰ ਦਾ ਨਾਮ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਕਰਕੇ ਖੋਜ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਹੋਰ

*ਪਿੰਡ ਜਗਤਪੁਰ ਬਜਾਜ, ਡਾਕ: ਕੱਥੂਨੰਗਲ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਵਧ ਗਈ। ਮੈਂ ਉੱਘੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦਾ ਡੂੰਘਾਈ ਦੇ ਨਾਲ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਕਾਫੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਵਧੀਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ।

ਸੰਨ ੧੮੪੫ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਲਾਹੌਰ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ। ਲਾਰਡ ਡਲਹੌਜ਼ੀ, ਲਾਰਡ ਹਾਰਡਿੰਗ ਤੇ ਫੈਡਰਿਕ ਕਰੀ ਵਰਗੇ ਪਹਿਲੇ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲਾਂ ਨੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਲਿਖਤ ਮੁਤਾਬਿਕ ਅਜਿਹਾ ਵਖ਼ਤ ਪਾਇਆ ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਇਕੱਲਾ ਮੇਰਾ ਪਰਵਾਰ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਰਵਾਰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ ਹੋਣਗੇ। ਉਹ ਵੀ ਖੋਜ ਦੀ ਮੁਹਥਾਜ ਹੈ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੁਝ ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਾਂ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਘਰਾਣਿਆਂ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਅਧੀਨਗੀ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਅਜਿਹੀ ਸੋਚ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਗੀਰਾਂ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਸੰਬੰਧੀ ਚਰਚਾ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀ। ਕੁਝ ਇਕ ਘਰਾਣੇ ਪਰਵਾਰਿਕ ਗੁੱਟਬੰਦੀ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਏ।

ਮੇਰਾ ਪਿੰਡ ਕਿਲ੍ਹਾ ਜਗਤਪੁਰ ਬਜਾਜ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ-ਬਟਾਲਾ ਰੋਡ, ਤੇ ਪੈਂਦੇ ਪਿੰਡ ਕੱਥੂਨਗਲ ਤੋਂ ੨ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਚੜ੍ਹਦੇ ਪਾਸੇ ਅੰਦਰ ਵੱਲ ਹੈ। ਉੱਥੇ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਪੁਰਾਤਨ ਕਿਲ੍ਹਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਖੇਤਰਫਲ ਸਰਕਾਰੀ ਰਿਕਾਰਡ ਮੁਤਾਬਿਕ ਲੱਗਭਗ ੧੨੪ ਕਨਾਲ ਹੈ। ਉੱਥੇ ਮੇਰੇ ਵੱਡੇ-ਵਡੇਰਿਆਂ ਦੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ੨੨ ਸੌ ਘੁਮਾ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਜ਼ਰ-ਖਰੀਦ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ (Ref. as per the darbar record, Govt. of Punjab) ਖਾਸ ਕਰ ਕੇ ਇਲਾਕਾ ਫਿਲੌਰ ਤੋਂ ਸੂਰਲ, ਮਾਨਾਂਵਾਲਾ, ਬੰਡਾਲਾ, ਬਨੀਪੁਰ, ਅੱਲਬਖਸ, ਪੰਡੋਰੀ, (ਮੇਹਣੀਆਂ ਖੁਰਦ), ਮੇਹਣੀਆਂ ਕਲਾਂ, ਵਡਾਲਾ, ਤਲਵੰਡੀ, ਕੋਟਲਾ ਕਲਾਂ, ਕੋਟਲਾ ਖੁਰਦ, ਜੁਲਗਾ ਮੱਤੇਵਾਲ, ਚਵਿੰਡਾ, ਮੇਹਣੀਆਂ ਕੁਹਾਰਾ, ਮੱਲੂਵਾਲ ਤੋਂ ਛੁਟ ਕਈ ਹੋਰ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੀਆਂ ਜਾਗੀਰਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੈਂ ਇਕ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਗੀਰਾਂ ਮਿਲਣ ਸੰਬੰਧੀ ਸੁਣਦਾ ਸੀ। ਰੈਵੀਨਿਊ ਰਿਕਾਰਡ ਵਿਚ ਫਰਦ (ਜਮ੍ਹਾਂਬੰਦੀ) ਲੈਣ 'ਤੇ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਦੀ ਮਾਫੀ ਸੰਬੰਧੀ ਲਿਖਤਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆਟਾ ਮੰਡੀ ਵਾਲੇ ਗੇਟ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਇਮਾਰਤਾਂ, ਕਟੜਾ ਦਲ ਸਿੰਘ, ਗਲੀ ਗੜਵਈਆਂ ਆਦਿ ਮਾਲਕੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਦੂਸਰੀ ਪਤਨੀ ਰਾਣੀ ਰਾਜ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁੱਖ ਤੋਂ ਸ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਸਨ। (as per revenue record) ਸੰਨ ੧੮੧੯

ਈ: ਵਿਚ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਜੰਗ ਸਮੇਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੇ ਬੜੇ ਆਦਰ-ਮਾਣ ਦੇ ਨਾਲ ਕੀਮਖਵਾਬ ਦੇ ਸਿਰੋਪੇ ਪਾ ਕੇ ਕੁਮੇਦਾਨ ਸ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਏ ਦੇ ਨਾਲ ਮੁਹਿੰਮ 'ਤੇ ਭੇਜਿਆ ਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਫਤਿਹ ਕੀਤਾ। ਅਟਕ ਦੀ ਜੰਗ ਸਮੇਂ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਅਹਿਮ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਕੁਮੇਦਾਨ ਸ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਭਾਗ ਲਿਆ। ਸੰਨ ੧੮੩੨ ਈ: ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮੇਹਣੀਆਂ ਕੁਹਾਰਾਂ ਤੇ ਜਗਤਪੁਰ ਬਜਾਜ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਪਰੋਕਤ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਜਾਗੀਰਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ। ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਕੁਮੇਦਾਨ ਸ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਲਾਨਾ ਜਾਗੀਰ ੩੬੦੦੦/- ਰੁਪਏ ਸੀ। ਮੇਹਣੀਆਂ ਕੁਹਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗਦੀ ਐਸਟੇਟ ਜਗਤਪੁਰ ਬਜਾਜ ਕਮਾਂਡੈਂਟ ਸ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੀਵਾਨ ਸ੍ਰੀ ਜਗਤ ਰਾਏ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਦੀਵਾਨ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਪਾਸੋਂ ੨੦੦੦/- ਰੁਪਏ ਵਿਚ ਜ਼ਮੀਨ ਬੈਅ ਕਰਾ ਲਈ ਸੀ। ਦੀਵਾਨ ਸ. ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਬਟਾਲੇ ਦਾ ਕਾਰਦਾਰ ਸੀ। ਅਬਾਦੀ ਕੁਨਿੰਦਾ ਦੀਵਾਨ ਜਗਤ ਰਾਏ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਅਬਾਦੀ ਜਗਤਪੁਰ ਬਜਾਜ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋਇਆ। (As per the revenue record) ਦੀਵਾਨ ਜਗਤ ਰਾਏ ਅੱਵਲ ਕੌਮ ਖੱਤਰੀ ਗੋਤ ਬਜਾਜ ਸੀ, ਜੋ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਦੀਵਾਨ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਸਰਕਾਰੀ ਲਿਖਤ ਮੁਤਾਬਿਕ “ਇਹ ਗਾਂਵ ਬਾਐਹਦ ਸ਼ਾਹਾਨ ਚੁਗਤਾ ਬਰੂਏ ਮੋਹਰ ਸੁਲਤਾਨੀ ਦੀਵਾਨ ਜਗਤ ਰਾਏ ਨੇ ਦਖਲ ਮਾਲਕਾਨਾ ਪਾਕਰ ਅਬਾਦ ਕੀਤਾ। ਅਵਲ ਉਸ ਕੀ ਔਲਾਦ ਕਾਬਜ਼ ਰਹੀ, ਲੇਕਿਨ ਆਖਿਰਕਾਰ ਉਸ ਦਾ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਲਾਵਲਦ ਗਿਆ। ਇਸ ਬਾਇਸ ਸੇ ਦੀਵਾਨ ਬਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਦੀਵਾਨ ਜਗਤ ਰਾਏ ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹੋਏ ਇਕਰਾਰਨਾਮੇ (ਐਹਦ) ਤਹਿਤ ਜ਼ਮੀਨਾਂ 'ਤੇ ਕਾਬਜ਼ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਜ਼ਮੀਨ ਮੁਸ਼ਮੀਆਨ (ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ) ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ, ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਪੁਤਰਾਨ ਕੁਮੇਦਾਨ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦਰ ਕੇ ਦੂਸਰੀ ਪਤਨੀ ਦੇ ਪੇਟ ਤੋਂ ਸੀ, ਵੱਲੋਂ ਸਾਰੀ ਜ਼ਮੀਨ ਬੈਕਤਾਈ ਕਰਵਾ ਲਈ ਤਬ ਸੇ ਮੁਸ਼ਤਰੀਆਨ ਕਾਬਜ਼ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਗਾਂਵ ਬਾਜਗੀਰ ਮਾਈ ਸਦਾ ਕੌਰ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਪਿੰਡ ਬਾਜਗੀਰ ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਵਾ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਵਾ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਪੁਤਰਾਨ ਕੁਮੇਦਾਨ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਮਾਲਕਾਨ ਤਰਫ ਜਗਤਪੁਰ ਸਿੱਖਾਂ ਆ ਗਿਆ। ”

Parwana of Maharaja Ranjit Singh to Rattan Singh - Original
Sambat of Maharaja Ranjit Singh dated 1st Muggar 1889 (AD 16
Dec. 1832) to the authority of Chawindah as the deserted village of
Jagatpoor in jaluga Chawinda is excluded from the govt rent roll and

has been given the time of “Emperor” the hereditary holding (Malkiyat) of Diwan Bysaka Singh and as Rattan Singh has now purchased the same from Diwal as a residence for the sons of his second wife. The revenue of the village is, through the daily increasing favour of hazoor bestowed on the son of his younger wife no one is to interface. (Ref.

Durbar Book)

ਚਵਿੰਡਾ ਇਕ ਵੀਰਾਨ ਉੱਜੜਿਆ ਹੋਇਆ ਕਸਬਾ ਸੀ। ਮਿਥਿਹਾਸਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ ਕਿ ਚਵਿੰਡਾ ਦੇਵੀ ਵੱਲੋਂ ਹੋਏ ਕਿਸੇ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਇਹ ਪਿੰਡ ਤਬਾਹ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਦਸਵੀਂ ਕਲਾਸ ਗੌਰਮਿੰਟ ਹਾਈ ਸਕੂਲ, ਚਵਿੰਡਾ ਦੇਵੀ ਤੋਂ ਪਾਸ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਮੇਰੇ ਘਰ ਤੋਂ ਕੋਈ ਪੰਜ ਮੀਲ ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਉੱਚੇ-ਉੱਚੇ ਥੇਹ ਸਨ। ਕਈ ਥੇਹ ਪਹਾੜਨੁਮਾ ਉੱਚੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਥੇਹ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਘਰ (ਕਿਲ੍ਹਾ) ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਫ਼ ਵੇਖ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਕਿਤਾਬਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਜਦੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਵਾਇਆ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਰਾਹੀਂ ਬਟਾਲਾ ਜਾਂ ਦੀਨਾਨਗਰ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਵਾਇਆ ਵੇਰਕਾ, ਕੱਥੂਨਗਲ, ਚਵਿੰਡਾ ਵਿਖੇ ਉੱਚੇ ਥੇਹਾਂ 'ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨਾਲ ਪੜਾਉ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਕੱਥੂਨਗਲ ਤੋਂ ਚੜ੍ਹਦੇ ਵੱਲ ਇੱਕ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਮੇਰਾ ਪਿੰਡ ਜਗਤਪੁਰ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸ ਕੇਵਲ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਨਾਲ ਡੂੰਘਾਈ ਵਿਚ ਜੁੜ ਕੇ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

Maharaja died on 28 June 1839, two day after the cremation the ashes of the Maharaja Rani and concubines were collected separately on 30 June, and dispatched in five palanquin. The last cremation ceremony performed by S. Rattan Singh, Bhai Gurmukh Singh and Dhana Singh Malwai, who were appointed to accompany them to hardwar for immersion in the water of Ganga. (Ref. Sunset of the sikh Empire)10

੮ ਅਕਤੂਬਰ ੧੮੩੯ – Commandant Rattan Singh (close relative) Kumedan Kanh Singh Gadwai was murdered at the same time as Chait Singh by the instigation of the Jammu Family.

In sambat 1900/1 (AD 1843) the greater portion of the Rattan Singh jugheer were confiscated by Raja Heera Singh. (Ref. Darbar book)

Ref. The Journey down hill IV page 43-- Maharani Jind Kaur

requested Sham Singh Attariwala and noble sarkar to hold the command of the army. Brigade Commander Rattan Singh, Mehtab Singh, Bahadur Singh, Kanti Singh Mann, Shamsheer Singh, Chatter Singh and Sewa Singh fought the battle in Ferozepur sector- “Tej Singh, Lal Singh were conducting the war in the most shameless manner”.

ਸ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ ੧੮੪੫ ਈ: ਵਿਚ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਸੈਕਟਰ ਵਿਚ ਹੋਈ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਤਾਂ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਰਾਜ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੇ ਹੋਰ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਵਧੀਕੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਮਹਿਦੂਦ (ਸੀਮਿਤ) ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦੇ ਸਾਰੇ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕੀ ਤੇ ਰਾਜਕੀ ਸੱਤਾ ਤੋਂ ਵਿਹੀਨ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਕੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਾਂਗ ਤਨਖਾਹ ਜਾਂ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਦੀ ਰਕਮ ਦੇਣੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਕੇ ਮਾਮੂਲੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਾਲੇ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦਾਂ ਨੂੰ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸ਼ਾਸਕ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਦੇ ਨਾਲ ਕੀਤੀਆਂ ਸੰਧੀਆਂ 'ਤੇ ਕਾਇਮ ਨਹੀਂ ਰਹੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੂਟਨੀਤੀ ਤੇ ਕੂਟਿਲ ਵਿਵਹਾਰ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਹਰ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ। ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਸ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਤਨੀ ਭਾਗਭਰੀ ਜੋ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਤਿੰਨ ਛੋਟੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਕਿਲ੍ਹਾ ਜਗਤਪੁਰ ਬਜਾਜ ਵਿਖੇ ਰਹਿ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਦ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਫੌਜ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਲਿਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਕਾਰਦਾਰ ਸੋਭਾਰਾਮ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਦੇ ਨਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਚੱਲ-ਅਚੱਲ ਸੰਪਤੀ ਕਬਜ਼ੇ 'ਚ ਕਰ ਲਈ। ਜਾਗੀਰਾਂ ਸਸਪੈਂਡ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਸ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਕੁਮੇਦਾਨ ਦੇ ਤਿੰਨ ਲੜਕੇ ਸਨ-- ਸ. ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ, ਸ. ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸ. ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ। ਸ. ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਲੜਕਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ, ਸ. ਠਾਕੁਰ ਸਿੰਘ ਲਾਵਲਦ ਰਿਹਾ। ਸ. ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਔਲਾਦ ਸ. ਨਰਾਇਣ ਸਿੰਘ, ਸ. ਨਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸ. ਅਤਰ ਸਿੰਘ। ਸ. ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਤਿੰਨ ਲੜਕੇ-- ਸ. ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ, ਸ. ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸ. ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਨ। ਅੱਗੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਔਲਾਦ ਨੌਕਰੀਆਂ ਅਤੇ ਕਾਸ਼ਤ ਕਰਦੀ ਹੈ।

੬ ਮਾਰਚ, ੧੮੪੬ ਈ: ਨੂੰ ਮੈਗਰੀ ਸਾਹਿਬ (ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬ) ਨੇ ਦੀਵਾਨ ਦੀਨਾਨਾਥ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਕਮਾਂਡੈਂਟ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਜੋ ਵਿਰਾਸਤ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੰਡ ਕੇ ਦੇ ਦੇਣ ਅਤੇ ਉਹ

ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਨਜ਼ਰਾਨੇ ਵਜੋਂ ੬੦ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਲੈਣ। (ਉਮਦਾ-ਉਤਵਾਰੀਖ)

After death of Rattan Singh, the estate was continue to his sons who all remaind hazarbash, or in attendance at the court in 1903/4 (AD/1846-47) the sons by the elder wife complain that they had disproportionate share in the jagheer of village mahean kalan was taken from the younger sons and given to the elder and durbar took advantage of their quarrels and of the reputed wealth of the family by to send soba Ram Kardar a party of soilder to confiseal the personal property the jagir were also suspended for six month. Sardar Boorh Singh (who is well known of the family), however, succeeded in obtaining the countermand of the order for the General confiscation of their house and property engaging on their part of furnish a 'Nazzarana' Rs. 60,000/- paid to the darbar & the jagir were again released, (Lahore Darbar book, Govt of Punjab)

Kharak Singh become the next Maharaja of Lahore Kingdom, and he was made arrangement with the courteous noble and Sardar of Lahore Darbar, The Treasury of Dogra Brothers- Raja Gulab Singh, Dhayan Singh and Suchet Singh, Military Commander S. Rattan Singh, Tej Singh, Chet Singh, Bhai Ram Singh, Mewa Singh etc. ^{p.173} (book "Regime of Maharaja Ranjit Singh")

ਮੈਂ ਅੱਜਕਲ੍ਹ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਦੀ ਸਿਰਮੌਰ ਸੰਸਥਾ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਰਿਕਾਰਡ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਕਿਤਾਬਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਪਰਵਾਰ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਾਂ। ਪੁਰਾਤਨ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬੜੀ ਖਸਤਾ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਪੁਰਾਣਾ ਰਿਕਾਰਡ ਤਹਿਸੀਲ ਕਚਹਿਰੀਆਂ ਵਿਚ ਪਿਆ ਹੈ ਤੇ ਰਿਕਾਰਡ ਦੀ ਹਾਲਤ ਖਤਮ ਹੋਣ ਕਿਨਾਰੇ ਹੈ। ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਰਿਕਾਰਡ ਦੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਅਤੇ ਰੱਖ-ਰਖਾਵ ਦਾ ਕੋਈ ਖਾਸ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੈਵੀਨਿਊ ਰਿਕਾਰਡ ਵਿਚ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਨੂੰ ਕੰਪਿਊਟਰਾਈਜ਼ਡ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ੧੮੫੨-੫੩ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਾ ਰਿਕਾਰਡ ਵੀ ਕੰਪਿਊਟਰਾਈਜ਼ਡ ਹੋਣਾ ਅਤਿ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਵੱਲ ਪਿਛਲੇ ੧੭੫ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਇਕ ਬਹਾਦਰ ਯੋਧਾ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਸਭ ਧਰਮਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਜਿਹਾ ਮਾਣ-ਸਨਮਾਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੂਰ-ਅੰਦੇਸ਼ੀ ਅਤੇ ਉੱਚੀ ਸੋਚ ਸਦਕਾ ਇਕ ਮਿਸਲ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਤੋਂ ਪੂਰੇ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਦੇ ਸ਼ਾਸਕ ਬਣ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ। ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਚੀਨ ਦੀਆਂ ਸਰਹੱਦਾਂ ਤਕ ਸਾਰੇ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਰਲਾ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੇ ਝੰਡੇ ਥੱਲੇ ਇਕੱਤਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਅੱਜ ਵੀ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਉਸ ਵੱਲੋਂ ਨਿਭਾਏ ਗਏ ਰੋਲ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਹੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਆਰਟੀਕਲ ਅਤੇ ਕਿੱਸੇ-ਕਹਾਣੀਆਂ ਛਪਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ੨੦੦ ਸਾਲਾ ਤਾਜਪੋਸ਼ੀ ਦਿਹਾੜੇ ਨੂੰ ਮਨਾਉਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਯਾਦਗਾਰਾਂ, ਪੈਨੋਰਮਾ, ਅਕੈਡਮੀਆਂ ਅਤੇ ਟੈਕਨੀਕਲ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਆਦਿ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਿਰਮੌਰ ਸੰਸਥਾ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਪਿਛਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਸਕੂਲ-ਕਾਲਜ ਖੋਲ੍ਹੇ ਗਏ ਹਨ ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਵੱਲੋਂ ਦੇਸ਼-ਵੰਡ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਤੇ ਹੁਣ ਵੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬਰਸੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ ਹਰ ਸਾਲ ਮਨਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਮੈਂ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਸਾਰੇ ਪਰਵਾਰ ਨੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸ਼ਤਾਬਦੀਆਂ ਤੇ ਦਿਨ-ਦਿਹਾੜਿਆਂ ਨੂੰ ਬੜੇ ਨੇੜੇ ਹੋ ਕੇ ਮਾਣਿਆ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਰਵਾਰਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਨੂੰ ਪ੍ਰਫੁੱਲਿਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕੀਤਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮਾਣ ਦੇਣ ਸੰਬੰਧੀ ਉਪਰਾਲੇ ਕੀਤੇ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਵਾਚਣ ਦੇ ਲਈ ਇਕ ਉੱਚ-ਪੱਧਰੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦਾ ਪੈਨਲ ਬਣਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਰਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਰਾਬਤਾ ਕਾਇਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਖਿੱਲਰੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਕਰਨਾ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ■

ਗਾਗਰ 'ਚ ਸਾਗਰ-੪੯

ਪੀਓ ਪਾਹੁਲ ਖੰਡਧਾਰ...

-ਡਾ. ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗੋਗੋਆਣੀ*

ਗੁਰੂ ਸਿਮਰ ਮਨਾਈ ਕਾਲਕਾ ਖੰਡੇ ਕੀ ਵੇਲਾ।

ਪੀਓ ਪਾਹੁਲ ਖੰਡਧਾਰ ਹੋਇ ਜਨਮ ਸੁਹੇਲਾ। (ਵਾਰ ੪੧:੧)

ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟ ਦਿਵਸ ਹੈ-- ਵੈਸਾਖੀ। ਚਰਨ ਪਾਹੁਲ ਤੋਂ ਖੰਡੇ ਕੀ ਪਾਹੁਲ ਦਾ ਸਫਰ ਤੇ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਮਈ ਦਿਨ ਹੈ-- ਵੈਸਾਖੀ। ਦਸਮ ਪਿਤਾ ਦੀਆਂ ਰਹਿਮਤਾਂ ਤੇ ਨਿਆਰੇਪਨ ਦੀ ਘਾਤੁਤ ਦਾ ਦਿਨ ਹੈ-- ਵੈਸਾਖੀ। ਸਰਬ ਲੋਹ ਦੇ ਬਾਟੇ 'ਚ ਪਵਿੱਤਰ ਜਲ, ਪਤਾਸੇ ਤੇ ਪੰਜਾਂ ਬਾਣੀਆਂ ਦਾ ਜਾਪ, ਖੰਡੇ ਦੀ ਛੂਹ ਨਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਮਈ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣ ਲਈ ਅਨੰਦਮਈ ਜੁਗਤੀ ਦਾ ਦਿਨ ਹੈ-- ਵੈਸਾਖੀ। ਇਸ ਦਿਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੇ ਬਾਟੇ 'ਚੋਂ ਪੰਜ ਚੁਲੇ ਛਕਾ ਕੇ, ਪੰਜ ਸੀਸ 'ਚ ਪਾਏ ਤੇ ਪੰਜ ਨੇਤਰਾਂ 'ਚ ਪਾ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾਇਆ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੇ ਪੰਜ ਚੁਲੇ ਛਕ ਕੇ ਅੰਦਰਲੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣੀ। ਐ ਖਾਲਸਾ! ਤੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਹੈਂ ਤੇ ਫਤਿਹ ਵੀ ਉਸੇ ਦੀ ਹੋਣੀ ਹੈ। ਪੰਜ ਚੁਲੇ ਸੀਸ 'ਚ ਪਾ ਕੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਬਖਸ਼ੀ ਕਿ ਹੁਣ ਇਹ ਸੀਸ ਦਰ-ਦਰ ਨਾ ਝੁਕਦਾ ਫਿਰੇ। ਗੁਰੂ ਉੱਪਰ ਅਟੱਲ ਭਰੋਸਾ ਰੱਖਣਾ ਹੈ। ਪੰਜ ਚੁਲੇ ਨੇਤਰਾਂ 'ਚ ਪਾਏ ਕਿਉਂਕਿ ਅੱਖਾਂ ਪੰਜ ਗਿਆਨ ਇੰਦਰਿਆਂ 'ਚੋਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹਨ। ਹੁਣ ਇਹ ਅੱਖਾਂ ਗੁਰ-ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਲੋਚਾ ਕਰਨ। ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨੀ ਤੇ ਸਦਾ ਸ਼ੁਭ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰੱਖਣੀ। ਇੱਕੋ ਬਾਟੇ ਵਿੱਚੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ ਬਖਸ਼ ਕੇ ਜਿੱਥੇ ਉਚ-ਨੀਚ ਦੇ ਭੇਦ-ਭਰਮ ਖਤਮ ਕੀਤੇ, ਉੱਥੇ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਅਕਾਲ ਦੇ ਇਕ ਪਰਵਾਰ ਹੋਣ ਦਾ ਸਬਕ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾਇਆ। ਇਸ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਫੌਜ ਨੇ ਕਿਸੇ ਭਰਮ-ਪਾਖੰਡ, ਮੜ੍ਹੀ-ਮਸਾਣ, ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤੇ, ਪੱਥਰਾਂ, ਕਬਰਾਂ, ਮੜ੍ਹੀਆਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਣਾ। ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਂ ਉੱਤੇ ਵਿਚੋਲਿਆਂ ਦੀ ਵਿਚੋਲਗਿਰੀ ਸਖਤੀ ਨਾਲ ਖਤਮ ਕਰ ਕੇ ਅਕਾਲੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਮਰਯਾਦਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਖੰਡੇ ਕੀ ਪਾਹੁਲ ਤੋਂ ਤਿਆਰ ਹੋਇਆ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਅੰਮ੍ਰਿਤਮਈ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਮਈ ਸੰਦੇਸ਼ ਜੁਗਾਂ-ਜੁਗਾਂਤਰਾਂ ਤਕ ਇਸ ਮਾਨਵਤਾ ਨੂੰ ਦਿੰਦਾ ਰਹੇਗਾ।

ਤਸਵੀਰ ਦਾ ਦੂਜਾ ਪਾਸਾ ਦੇਖੀਏ ਤਾਂ ਗੁਰੂ-ਕਾਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹਰ ਸਦੀ ਵਿਚ ਪੰਥ-ਦੇਖੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੇ ਕੌਮੀ ਵਾਰਸਾਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਲਈ ਪੂਰਾ ਤਾਣ ਲਾਇਆ। ਫਿਰ ਉਹ ਕਿਹੜੀ ਸ਼ਕਤੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਹਰ ਸਦੀ 'ਚ ਪੰਥ ਨੂੰ ਡੋਲਣ ਨਹੀਂ

*ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੋ: +੯੧੯੮੧੫੯੮੫੫੫੯

ਦਿੱਤਾ? ਹਰ ਦਾਨਾ ਪੁਰਸ਼ ਇਹੋ ਕਥਨ ਕਰੇਗਾ-- ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ, ਨਿੱਤਨੇਮ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ, ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਗੁਰੂ-ਗ੍ਰੰਥ ਤੇ ਪੰਥ ਉੱਪਰ ਅਟੱਲ ਭਰੋਸਾ।

ਹੁਣ ਵਰਤਮਾਨ ਹਾਲਾਤਾਂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰੀਏ ਤਾਂ ਚੌਰਾਸੀ ਦੇ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੀ ਨਿਆਰੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਢਾਅ ਲਾਉਣ ਲਈ ਸੋਚੀ ਸਮਝੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਅਧੀਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੌਮੀ ਥੰਮ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਹੀ ਕਿੰਤੂ-ਪ੍ਰੰਤੂ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਪੰਥ-ਦੇਖੀ ਤਾਕਤਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ 'ਚ ਖੇਡਣ ਵਾਲੇ ਦੋ-ਚਾਰ ਲੇਖਕ/ ਪ੍ਰਚਾਰਕ/ ਕਾਲਮ ਨਵੀਸ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਕੁਤਰਕ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ, ਨਿੱਤਨੇਮ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੰਚਾਰ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ, ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਮੀਰੀ-ਪੀਰੀ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਉੱਪਰ ਭੰਡੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ। ਪੰਥ 'ਚੋਂ ਛੇਕੇ ਹੋਏ, ਪਤਿਤ ਤੇ ਬੇਅੰਮ੍ਰਿਤੀਏ ਭੱਦਰ ਪੁਰਸ਼ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੰਸਕਾਰ ਨੂੰ ਰਸਮ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਾਲੇ ਮਰਯਾਦਾ ਤੇ ਰਸਮ ਦਾ ਅੰਤਰ ਹੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨਹੀਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਪੰਥ ਦੇ ਭਲੇ ਦੀ ਕੀ ਆਸ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨੂੰ ਨਿੰਦਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ 'ਮਨ ਦੀ ਸਿੱਖੀ' ਵਾਲਾ ਬਹਾਨਾ ਆਪ ਹੀ ਸ਼ੱਕ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਿਹੜੀ ਧਿਰ ਦਾ ਪੱਖ ਪੂਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੀ ਗੁਰੂ ਭਰੋਸੇ ਵਾਲੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਮੁਬਾਰਕ ਹੈ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਜਿਹੇ ਲੇਖਕਾਂ/ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਤੇ ਕਾਲਮ ਨਵੀਸਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵ ਭਰ ਵਿਚ ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਦੁਰਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਧਰਤੀ ਦਾ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਜਥੇਬੰਦਕ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਮਹਾਨ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਤੇ ਕੌਮੀ ਮਰਯਾਦਾ ਉੱਪਰ ਕਿੰਤੂ-ਪ੍ਰੰਤੂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕੁਕਰਮੀਆਂ ਨੂੰ ਸੰਗਤ ਹੀ ਸੁਧਾਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਫਸਲਾਂ ਵਿਚ ਨਦੀਨ ਉਗਣਾ ਕੁਦਰਤੀ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ ਪਰ ਜੇਕਰ ਕਿਰਸਾਨ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਖ਼ਤਰਾ ਨਹੀਂ।

ਇਸ ਲੇਖ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਦਰਜ ਪੰਕਤੀਆਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਚਿਤ ਵਾਰ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪਉੜੀ 'ਚੋਂ ਹਨ। ਇਹ ਪਉੜੀ ਹਰੇਕ ਰਾਗੀ, ਢਾਡੀ, ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਗਾਇਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕਹਿਣ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ (ਕਾਲਕਾ) ਨੂੰ ਸਿਮਰਿਆ (ਖੰਡੇ ਕੀ ਵੇਲਾ) ਖੰਡੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਉਣ ਸਮੇਂ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਕਈ ਵਾਰ ਕਾਲਕਾ ਤੋਂ ਇਸਤਰੀ ਲਿੰਗ ਦਾ ਭੁਲੇਖਾ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਅਲਿੰਗ ਹੈ। ਦੂਸਰੀ ਪੰਕਤੀ ਤੋਂ ਭਾਵ, ਹੇ ਭਾਈ! ਖੰਡੇ ਦੀ ਧਾਰ ਵਾਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪੀਓ ਤਾਂ ਇਹ ਮਨੁੱਖੀ ਜਨਮ ਸੁਖੀ (ਸੁਹੇਲਾ) ਹੋਵੇਗਾ।

ਅੰਤ ਵਿਚ ਇਕ ਸਵਾਲ ਤੇ ਜਵਾਬ ਹੈ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖਾ ਜਨਮ ਕਿਵੇਂ ਸੁਖੀ ਹੋਵੇਗਾ? ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਕਿ ਨਿਗੂਰੇ ਨੇ ਜੇਕਰ ਗੁਰੂ ਵਾਲਾ ਬਣਨਾ ਹੈ ਤਾਂ

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ ਲੈਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਹ ਦਾਤ ਤਾਂ ਦਸਮ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਖੁਦ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਪਾਸੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਕੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦਲੀਲ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ? ਦੂਜੀ ਗੱਲ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਉੱਪਰ ਕੁਤਰਕਾਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਤਾਂ ਡੁੱਬਿਆਂ ਦੀ ਸਭਾ ਹੈ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਤਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਟੁੱਟੀਆਂ ਬੇੜੀਆਂ ਦੇ ਸਵਾਰ ਕਦੇ ਪਾਰ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੇ ਹੁੰਦੇ ਅਤੇ ਡੁੱਬਿਆਂ ਦੀ ਕਥਾ ਸੁਣ ਕੇ ਕਦੇ ਕੋਈ ਤਰਿਆ ਨਹੀਂ। ਤੀਜੀ ਗੱਲ, ਪੰਜ ਕਕਾਰ ਜੀਉਂਦੀਆਂ ਰੂਹਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਹਨ ਅਤੇ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਜੀਉਂਦਿਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਮੁਰਦਿਆਂ ਨੇ ਕਦੇ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ। ਚੌਥੀ ਗੱਲ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਮਈ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣ ਦੀ ਜੁਗਤੀ ਹੈ। ਪੰਜ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਜਾਪ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਹੋਇਆ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕਰ ਕੇ, ਖੁਦ ਜਾਪ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਗੁਰਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਤੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਰਹੇਗਾ। ਦਾਨਿਆਂ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਂ ਕਕਾਰਾਂ ਨੇ ਕੌਮੀ ਵਾਰਸਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਤੋਂ ਡੋਲਣ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਸਾਡੀ ਨਿਆਰੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਮੁੱਖ ਆਧਾਰ ਹੀ ਪੰਜ ਕਕਾਰ ਹਨ, ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਤੋਂ ਟੁੱਟਣ ਨਹੀਂ ਦੇਣਗੇ। ਉਂਝ ਤਾਂ ਦੇਹਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਡੰਮੀਆਂ ਦੇ ਚੇਲੇ ਵੀ ਕੇਸਾਧਾਰੀ ਬਹੁਤ ਹਨ। ਇਧਰ ਵਰਤਮਾਨ ਨਸ਼ੇ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਦੇਖੀਏ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਪਰਵਾਰ ਨਸ਼ਾ-ਮੁਕਤ ਮਿਲਣਗੇ। ਉਹ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਪਖੰਡ-ਕਰਮ ਤੋਂ ਵੀ ਮੁਕਤ ਹੋਣਗੇ। ਇਹੋ ਹੀ ਧਰਮ ਕਮਾਉਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹੋ ਹੀ ਸੁਹੇਲਾ ਜਨਮ ਹੈ। ■

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋ:ਗੁ:ਪ੍ਰ:ਕਮੇਟੀ) ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਲਈ ਭਾਈ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ, ਇੰਚਾਰਜ, ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਹੀਰ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ੧੭ ਫਰਵਰੀ, ੨੦੧੫ ਨੂੰ ਗੁ: ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਸਾਹਿਬ, ਲੱਧੇਵਾਲ, ਮਾਹਿਲਪੁਰ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ੩੨ ਪ੍ਰਾਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ। ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਭਾਈ ਮਲਕੀਤ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦਾਦੂਵਾਲ, ਭਾਈ ਕਸ਼ਮੀਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਲਖਬੀਰ ਸਿੰਘ ਤੇੜੀ, ਭਾਈ ਦਿਲਬਾਗ ਸਿੰਘ ਕਾਲੇ ਦੇ ਕਵੀਸ਼ਰੀ ਜਥਿਆਂ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਤੇ ਗੁਰ-ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਬੀਬੀ ਰਣਜੀਤ ਕੌਰ, ਮੈਂਬਰ, ਸ਼੍ਰੋ:ਗੁ:ਪ੍ਰ:ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹਾਜ਼ਰੀ ਭਰੀ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋ:ਗੁ:ਪ੍ਰ:ਕਮੇਟੀ) ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲੋਂ ਧਾਰਮਿਕ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਕਕਾਰ ਭੇਟਾ ਰਹਿਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

ਮਾਰਚ ੨੦੧੫ ਦਾ ਬਾਕੀ :

ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਜੰਗ

—ਪ੍ਰੋ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਡੂੰਗਰ*

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੋਗੀ ਜੀ ਇਕੱਲੇ-ਇਕੱਲੇ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਵਿਚ ਬੱਬਰ ਸ਼ੇਰ ਵਾਂਗ ਪੂਰੀ ਸੂਰਮਗਤੀ ਨਾਲ ਜੂਝਦਿਆਂ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਪੂਰੇ ਜਾਹ-ਓ-ਜਲਾਲ ਨਾਲ ਦਿਖਾਏ ਜੌਹਰ ਅਤੇ ਜੰਗੀ ਕਰਤਵ ਨੂੰ ਵੀ ਬੜੀ ਸੂਖਮਤਾ ਨਾਲ ਇਉਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਚਿੱਲਾਏ ਬਾਜ਼: ‘ਲੋ ਵੁਹ ਦਇਆ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੜੇ।

ਖਾਂਡਾ ਪਕੜ ਕੇ ਹਾਥ ਮੇਂ ਜੀਵਤ ਬਲੀ ਬੜੇ।

ਸਤਿਗੁਰ ਕੇ ਬਾਗ਼ ਕੇ ਹੈਂ ਯਿਹ ਸਰਵਿ-ਸਹੀ (ਸਰੂ ਵਰਗਾ ਸਿਧਾ) ਬੜੇ।

...ਇਨ ਸਾ ਦਲੇਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ ਸਿਪਾਹ (ਫੌਜ) ਮੇਂ।

ਜੋਗੀ ਜੀ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਭਾਈ ਮੋਹਕਮ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਵਿਚ ਦਿਖਾਈ ਬਹਾਦਰੀ-ਦਿਲਾਵਰੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਵਿਚ ਛਾਏ ਸਹਿਮ ਬਾਰੇ ਇਉਂ ਰੋਸ਼ਨੀ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ:

‘ਮੁਹੱਕਮ’ ਕੀ ਸ਼ਕਲ ਦੇਖ ਕੇ, ਲਹੂ ਨੂਚੜ ਗਿਆ।

ਧੱਬਾ ਅੱਦੂ (ਦੁਸ਼ਮਣ) ਕੇ ਜਾਮਾ ਇ-ਜੁਰਇਤ ਪੇ ਪੜ ਗਿਆ।

ਪਟਾਖਾ ਮਰੋੜ ਕਰ ਉਸੇ, ਹੱਥੇ ਜੁ ਚੜ ਗਿਆ।

ਦਹਸ਼ਤ ਸੇ ਹਰ ਜਵਾਨ ਕਾ ਹੁਲੀਆ ਬਿਗੜ ਗਿਆ।

ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਸ ਲੱਖ ਦੀ ਬੜੀ ਭਾਰੀ ਫੌਜ ਵਿਚ “ਚਮਤਕਾਰੀ ਦਲੇਰੀ” ਨਾਲ ਜੂਝਦਿਆਂ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ “ਪਿਆਰਿਆਂ” ਨੇ ਭਗਦੜ ਅਤੇ ਖਲਬਲੀ ਮਚਾ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੇ ਸੱਥਰ ਲਾ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਅੰਤ ਉਹ ਵੀ ਜਾਮ-ਏ-ਸ਼ਹੀਦੀ ਪੀ ਗਏ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆ ਉੱਤੇ ਇਕ ਲਾ-ਮਿਸਾਲ ਇਤਿਹਾਸ ਸਿਰਜ ਗਏ। ਜੋਗੀ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਖਿਰਾਜ਼ਿ-ਏ-ਅਕੀਦਤ ਇਉਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ:

—ਲਾਖੋਂ ਕੋ ਕਤਲ ਕਰਕੇ ‘ਪਯਾਰੇ’ ਗੁਜ਼ਰ ਗਏ!

ਏਕ ਏਕ ਕਰਕੇ ਖਾਲਸੇ ਸਾਰੇ ਗੁਜ਼ਰ ਗਏ।

...ਜਖਮੋਂ ਸੇ ਸਿੰਘ ਸੂਰਮੇਂ ਜਬ ਚੂਰ ਹੋ ਗਏ।

ਸ੍ਰਦਾਰ ਸਰ ਕਟਾਨੇ ਪਿ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋ ਗਏ।

—ਲਾਖੋਂ ਕੀ ਜਾਨ ਲੇਕੇ ਦਲੇਰੋਂ ਨੇ ਜਾਨ ਦੀ।

ਸਤਿਗੁਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਕੇ ਸ਼ੇਰੋਂ ਨੇ ਜਾਨ ਦੀ।

ਹਕੀਮ ਅਲਹ ਯਾਰ ਖਾਂ ਜੋਗੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਲਖਤਿ-ਜ਼ਿਗਰ ਬਾਬਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ (੧੭ ਸਾਲ) ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ (ਉਮਰ

*ਸਾਬਕਾ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੋ: +੯੧੯੯੧੫੮੦੫੧੦੦

੧੪ ਸਾਲ) ਨੂੰ ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਵੱਲੋਂ ਖੁਦ ਅਸਤਰ, ਸ਼ਸਤਰ, ਬਸਤਰ ਅਤੇ ਕਲਗੀ ਸਜਾ ਕੇ ਪੂਰੀ ਤਿਆਰੀ ਨਾਲ ਸ਼ਾਬਾਸ਼ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਥਾਪੜਾ ਦੇ ਕੇ ਤੋਰਦਿਆਂ ਅਤੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਵਿਚ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦਲਾਂ ਅੰਦਰ ਮਚਾਈ ਭਗਦੜ ਅਤੇ ਖਲਬਲੀ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦਿਆਂ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਵੱਲੋਂ ਬਾਬਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਵਿਚਾਰ ਵੀ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜੋਗੀ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਦੁਸ਼ਮਣ ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਨੂੰ ਤੇਗ ਧੂੰਦਿਆਂ, ਖੰਡਾ ਖੜਕਾਉਂਦਿਆਂ ਵੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ-ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਜਿੱਧਰ ਨੂੰ ਹੱਲਾ ਕਰ ਕੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ, ਉੱਧਰ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੂੰ ਭਾਜੜਾਂ ਪਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਤਾਂ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਨਵਾਂ ਮੁੱਛ ਫੁੱਟ ਗੱਭਰੂ ਹੀ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਦੋਂ “ਗੁਰੂ ਕੇ ਲਾਲ” ਨੇ ਸੂਰਮਿਆਂ ਵਾਲੇ ਹੱਥ ਵਿਖਾਏ ਤਾਂ ਪ੍ਰਕਾਰ ਉੱਠੇ ਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਕੋਈ ਬਲਾ ਹੀ ਹੈ। ਸਭ ਨੂੰ ਚਕਾਚੌਂਧ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜੋਗੀ ਜੀ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਅੰਦਰ ਬਾਬਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਿਪੁੰਨ ਜੰਗੀ-ਯੋਧਿਆਂ ਵਾਂਗ ਦਿਖਾਏ ਕਰਤਵਾਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸਤਿਕਾਰ ਅਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਵੀ ਭੇਟ ਕਰਦੇ ਹੀ ਹਨ, ਸਗੋਂ ਬਾਬਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਤੇਗ ਦੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਵੀ ਭਰਪੂਰ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕਰਨੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਿਆ।

ਜੰਗ ਦਾ ਸਾਰਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੜ੍ਹੀ ਦੇ ਸਿਖਰ ਤੋਂ ਵੇਖ ਰਹੇ ਹਨ। ਜੋਗੀ ਜੀ ਇਉਂ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

–ਗੋਬਿੰਦ ਕੇ ਦਿਲਦਾਰ ਕਿਲੇ (ਗੜ੍ਹੀ) ਸੇ ਨਿਕਲ ਆਏ।

ਵੁਹ ਦੇਖੀਏ ਸਰਕਾਰ ਕਿਲੇ ਸੇ ਨਿਕਲ ਆਏ।

ਕਹਤੇ ਥੇ ਅੱਦੂ: (ਦੁਸ਼ਮਣ) “ਬਰਕ (ਬਿਜਲੀ) ਹੈ ਤਲਵਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਇਸ ਕਾਟ ਕਾ ਦੇਖਾ ਕਭੀ ਹਥਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੈ!

ਨੌ-ਮਸ਼ਕ (ਨਵਾਂ ਅਭਿਆਸੀ) ਜਵਾਂ ਯਿਹ ਕੋਈ ਜ਼ਿਨਹਾਰ (ਹਰਗਿਜ਼) ਨਹੀਂ ਹੈ!

ਸਤਿਗੁਰ ਹੈ ਯਿਹ ਫਰਜੰਦਿ (ਪੁੱਤਰ) ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ!

ਲਲਕਾਰੋਂ ਅਜੀਤ ਔਰ ਸਭ ਮੁਖਾਤਬ ਹੁਏ ਸਭ ਸੇ।

ਫਰਮਾਏ ਅੱਦੂ (ਵੈਰੀ) ਸੇ: ਨ ਨਿਕਲ ਹੱਦਿ-ਅਦਬ ਸੇ।

–ਫਰਜੰਦ (ਪੁੱਤਰ) ਕੀ ਤਲਵਾਰ ਸੇ ਥਰਗ ਗਏ ਜਲ ਥਲ।

ਜਿੰਦੋਂ ਕਾ ਹੋ ਕਿਆ ਜ਼ਿਕਰ, ਹੈਂ ਮੁਰਦੇ ਹੁਏ ਬੇਕਲ।

–ਪਲਟਨ ਪਿ ਗਿਰੀ, ਕਾਟ ਦੀਆ ਪਲ ਮੇਂ ਰਸਾਲਾ।

ਸਰ ਉਸ ਕਾ ਉਛਾਲਾ, ਕਭੀ ਧੜ ਉਸ ਕਾ ਉਛਾਲਾ।

ਲਾਸ਼ੋਂ ਸੇ ਵੁਹ ਜਾ (ਜਗ੍ਹਾ) ਪਟ ਗਈ, ਸਾਯਾ ਜਹਾਂ ਡਾਲਾ।

–ਤਰਾਰੀ (ਚਲਾਕ) ਮੇਂ, ਤੇਜ਼ੀ ਮੇਂ, ਥੀ ਨਾਗਨ ਸੇ ਨਿਕਲ ਕਰ।

ਦੁਸ਼ਮਨ ਕੋ ਲੀਆ ਮਰਕਬਿ (ਘੋੜਾ ਆਦਿ) ਦੁਸ਼ਮਨ ਭੀ ਨ ਛੋੜਾ।

–ਤਲਵਾਰ ਸੀ ਤਲਵਾਰ ਥੀ ਕਿਆ ਜਾਨੀਏ ਕਿਆ ਥੀ!

ਖੂੰਖਾਰ ਥੀ ਖੂੰਖਾਰ ਥੀ ਆਫਤ ਥੀ ਬਲਾ ਥੀ।

-ਇਸ ਕੋ ਕੁਚਲ ਆਇਆ ਕਭੀ ਉਸ ਕੋ ਕੁਚਲ ਆਇਆ।

ਸਦਹਾ (ਸੈਂਕੜੇ) ਕੀ, ਲਕਦ-ਕੋਬੀ (ਲਤਾੜਨ) ਸੇ ਹੈਯਤ (ਹੁਲੀਆ) ਬਦਲ ਆਇਆ।

ਬਾਬਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘੋੜੇ ਦੀ ਵੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੀ ਸਿਫਤ ਅਤੇ ਉਸ ਵੱਲੋਂ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦਲਾਂ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਡਰ ਬਾਰੇ ਵੀ ਹਕੀਮ ਜੋਗੀ ਜੀ ਧਿਆਨ ਦਿਵਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਕਹਤੇ ਥੇ ਸਭੀ: “ਅਸਪ (ਘੋੜਾ) ਨਹੀਂ, ਹੈ ਯਿਹ ਛਲਾਵਾ!

ਤਾਕਤ ਭੀ ਬਲਾ ਕੀ ਹੈ, ਨਜ਼ਾਕਤ ਕੇ ਅਲਾਵਾ!

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਜਲੀ ਵਾਂਗ ਜੂਝਦਿਆਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਨੇ ਭਗਦਤ ਮਚਾ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਯੋਧਿਆਂ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਦੁਸ਼ਮਣ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਹਿਮ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ-ਅੱਗੇ ਲਾ ਲਿਆ:

ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਇ ਜੀ-ਜਾਹ (ਪਤਿਵੰਤਾ) ਨੇ ਭਾਗੜ ਥੀ ਮਚਾ ਦੀ।

ਯਿਹ ਫੌਜ ਭਗਾ ਦੀ, ਕਭੀ ਵੁਹ ਫੌਜ ਭਗਾ ਦੀ।

ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਗੜੀ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਖੂਬ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉੱਥੋਂ ਹੀ ਸਾਬਾਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਹਨ:

ਸਤਿਗੁਰ ਨੇ ਵਹੀਂ ਕਿੱਲਾ ਸੇ ਬੱਚੇ ਕੋ ਨਿਦਾ (ਆਵਾਜ਼) ਦੀ:

‘ਸ਼ਾਬਾਸ਼ ਪਿਸਰ ਖੂਬ ਦਲੇਰੀ ਸੇ ਲੜੇ ਹੋ!

ਹਾਂ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋ, ਗੋਬਿੰਦ ਕੇ ਫਰਜ਼ੰਦ ਬੜੇ ਹੋ!!’

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਲੇਰੀ, ਬਹਾਦਰੀ ਅਤੇ ਜੰਗੀ ਜੌਹਰ ਵਿਖਾਉਂਦਿਆਂ ਉਹ ਘੜੀ ਵੀ ਆ ਗਈ ਜਿਸ ਨੇ ਅੰਤ ਹਰ ਇੱਕ ਉੱਤੇ ਆਉਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਬਾਰੇ ਵੀ ਜੋਗੀ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

ਇਸ ਵਕਫਾ ਮੇਂ ਫੌਜਿ ਸਿਤਮ-ਆਰਾ (ਜਾਲਿਮ) ਉਮੰਡ ਆਈ।

ਬਰਛੀ ਕਿਸੀ ਬਦਬਖਤ ਨੇ ਪੀਛੇ ਸੇ ਲਗਾਈ।

ਤਿਉਰਾ ਕੇ (ਭੁਆਂਟਣੀ ਖਾਕੇ) ਗਿਰੇ ਜੀਨ ਸੇ ਸ਼ਕਾਰ ਜ਼ਮੀਂ ਪਰ।

ਰੂਹ ਖੁਲਦ ਗਈ ਔਰ ਤਨਿ-ਜ਼ਾਰ (ਜਖਮੀ ਸਰੀਰ) ਜ਼ਮੀਂ ਪਰ।

ਬਾਬਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾ ਜਾਣ ਉਪਰੰਤ ਬਾਬਾ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਮੰਗਦੇ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਕਿਸ਼ੋਰ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੈ ਅਤੇ ਤੀਰ ਅਤੇ ਤੇਗ ਦਾ ਧਨੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਖੁਦ ਆਪਣੀ ਹੱਥੀਂ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਲਖਤਿ-ਜ਼ਿਗਰ ਨੂੰ ਲਾੜੀ ਮੌਤ ਅਪਨਾਉਣ ਹਿੱਤ ਪੂਰੇ ਅਸਤਰ, ਬਸਤਰ, ਸ਼ਸਤਰ ਅਤੇ ਕਲਗੀ ਸਜਾ ਕੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਥਾਪੜਾ ਦੇ ਕੇ ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਵਿਚ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨਾਲ ਦੋ ਹੱਥ ਕਰਨ ਹਿੱਤ ਘੱਲਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹਾ ਕਾਰਜ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ

ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕਿਸੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ ਇਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਮਿਸਾਲ ਹੈ। ਜੋਗੀ ਜੀ ਇਸ ਸਾਰੀ ਘਟਨਾ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਇਉਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ:

-ਇਸ ਵਕਤ ਕਹਾ ਨੰਨ੍ਹੇ ਸੇ ਮਾਸੂਮ ਪਿਸਰ (ਬੇਟੇ) ਨੇ।

“ਰੁਖਸਤ ਹਮੇਂ ਦਿਲਵਾਉ ਪਿਤਾ, ਜਾਏਂਗੇ ਮਰਨੇ!

-ਲੜਨਾ ਨਹੀਂ ਆਤਾ ਮੁਝੇ ਮਰਨਾ ਤੋ ਹੈ ਆਤਾ!

ਖੁਦ ਬੜ੍ਹ ਕੇ ਗਲਾ ਤੇਗ ਪਿ ਧਰਨਾ ਤੋ ਹੈ ਆਤਾ।

-“ਮਰ ਜਾਨਾ ਧਰਮ ਪਰ ਬਹੁਤ ਆਸਾਨ ਹੈ ਹਮ ਕੋ।

ਸਤਿਗੁਰ ਕੇ ਪਿਸਰ ਹੈਂ, ਯਹੀ ਸਾਂਯਾ (ਉਚਿਤ) ਹੈ ਹਮ ਕੋ!!”

ਸਤਿਗੁਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਿਸ਼ੋਰ ਉਮਰ ਪਰ ਦਲੇਰੀ ਭਰਪੂਰ ਬੇਟੇ ਦੀ ਗੱਲ ਮੰਨ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕਰ ਕਮਲਾਂ ਨਾਲ ਖੁਦ ਸ਼ਸਤਰ, ਬਸਤਰ ਅਤੇ ਕਲਗੀ ਸਜਾਈ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਥਾਪੜਾ, ਸ਼ਾਬਾਸ਼ ਅਤੇ ਅਸੀਸ ਦੇ ਕੇ ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਵਿਚ ਤੋਰ ਦਿੱਤਾ। ਜੋਗੀ ਜੀ ਦੇ ਸਬਦਾਂ ਵਿਚ:

-ਉਸ ਨੰਨ੍ਹੇ ਸੇ ਜਾਂ ਬਾਜ ਸੇ ਬੋਲੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ।

“ਲੋ ਆਉ ਤਨਿ-ਪਾਕਿ ਪਿ ਹਥਿਆਰ ਸਜਾ ਦੇਂ!

ਛੋਟੀ ਸੀ ਕਮਾਂ ਨੰਨ੍ਹੀ ਸੀ ਤਲਵਾਰ ਸਜਾ ਦੇਂ!

-“ਹਮ ਦੇਤੇ ਹੈਂ ਖੰਜਰ ਉਸੇ ਸ਼ਮਸ਼ੀਰ ਸਮਝਨਾਂ!

ਨੇਜੇ ਕੀ ਜਗਾ ਦਾਦਾ ਕਾ ਤੁਮ ਤੀਰ ਸਮਝਨਾਂ!

ਜਿਤਨੇ ਮਰੇਂ ਇਸ ਸੇ ਉਨ੍ਹੇਂ ਬੇ-ਪੀਰ ਸਮਝਨਾਂ!

ਜਬ ਤੀਰ ਕਲੇਜੇ ਮੇਂ ਲਗੇਂ “ਸੀ” ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ!

ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਪਿਤਾ ਇਤਨੀ ਦਲੇਰੀ, ਇਤਨੀ ਆਤਮਿਕ ਬੁਲੰਦੀ ਅਤੇ ਬੇਨਿਆਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਦਿਖ ਸਕਦਾ। ਅਜਿਹਾ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਤੇ ਕੇਵਲ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਹੀ ਹਿੱਸੇ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਸਰਬੰਸਦਾਨੀ ਹੋਏ ਹਨ। ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਸਾਨੀ ਨਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਹੋਵੇਗਾ। ਆਖਿਰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਨੂੰ ਸ਼ਸਤਰ-ਬਸਤਰ ਸਜਾ ਕੇ, ਸਮਝਾ-ਬੁਝਾ ਕੇ ਤੋਰਦਿਆਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਇਉਂ ਫਰਮਾ ਰਹੇ ਹਨ:

-“ਲੋ ਜਾਓ, ਸਿਧਾਰੋ! ਤੁਮੇਂ ਕਰਤਾਰ ਕੋ ਸੌਪਾ!

ਮਰ ਜਾਓ ਯਾ ਮਾਰੋ, ਤੁਮੇਂ ਕਰਤਾਰ ਕੋ ਸੌਪਾ!

-ਬੇਟਾ ਹੋ ਤੁਮ ਹੀ ਪੰਥ ਕੇ ਬੇਤੇ ਕੇ ਖਵੱਯਾ!

ਸਰ ਭੇਟ ਕਰੋ ਤਾਕਿ ਧਰਮ ਕੀ ਚਲੇ ਨੱਯਾ।

ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ ਹੀ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਵਾਂਗ ਖੂਬ ਜੌਹਰ ਦਿਖਾਏ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦਲਾਂ ਵਿਚ ਹੈਰਾਨੀ, ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀ ਅਤੇ ਥਰਥਰਾਹਟ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਿਹਾ ਕਿ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਦਾ ਅੱਲੜ ਬੱਚਾ ਵੀ ਇਉਂ ਪੂਰੀ ਦਲੇਰੀ, ਜੁਰਅੱਤ ਅਤੇ ਨਿਪੁੰਨ ਜਰਨੈਲ

ਵਾਂਗ ਲੜ ਸਕਦਾ ਹੈ!

ਜਬ ਫਤਿਹ ਗਜਾ ਕਰ, ਗਏ 'ਜੁਝਾਰ' ਥੇ ਰਨ ਮੇਂ।

ਹਰ ਸ਼ੇਰ, ਬਘੇਲਾ ਨਜ਼ਰ ਆਨੇ ਲਗਾ ਬਨ ਮੇਂ।

ਦਸ ਬੀਸ ਕੋ ਜ਼ਖਮੀਂ ਕੀਆ, ਦਸ ਬੀਸ ਕੋ ਮਾਰਾ।

ਇਕ ਹਮਲੇ ਮੇਂ ਇਸ ਏਕ ਨੇ ਇੱਕੀਸ ਕੋ ਮਾਰਾ।

ਖੰਨਾਸ (ਦੈਂਤ) ਕੋ ਮਾਰਾ ਕਭੀ ਇਬਲੀਸ (ਸ਼ੈਤਾਨ) ਕੋ ਮਾਰਾ।

ਗੁਲ ਮਚ ਗਿਆ: "ਇਕ ਤਿਫਲ (ਬੱਚਾ) ਨੇ ਚਾਲੀਸ ਕੋ ਮਾਰਾ।

ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਗਾਥਾ ਜਗ-ਜਹਾਨ ਵਿਚ ਬਿਲਕੁਲ ਨਿਵੇਕਲੀ ਹੈ। ਲਾਸਾਨੀ ਹੈ। ਬੇਜੋੜ ਹੈ। ਗੌਰਵ ਅਤੇ ਮਾਣ ਕਰਨ ਯੋਗ ਹੈ। ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਵਿਚ ਤੁਫਾਨ ਵਾਂਗ ਜੂਝਦਿਆਂ ਅਤੇ ਵੈਰੀ ਦਲਾਂ ਦੇ ਸੱਥਰ ਵਿਛਾਉਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਬਾਬਾ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਚਾਨਕ ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ ਪਹੁੰਚ ਗਏ, ਜਿੱਥੇ ਬਾਬਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਪਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਪਹਿਚਾਣਦਿਆਂ ਹੀ ਬਾਬਾ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਘੋੜੇ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਉਤਰੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਅਦਬ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਭੇਟ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਇਸ ਘੜੀ ਅਤੇ ਹਾਲਤ ਦਾ ਲਾਭ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੇ ਤੱਟ-ਫੱਟ ਉਠਾਇਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਭਰਪੂਰ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਪਿੱਛੋਂ ਮਾਰਿਆ ਇਕ ਤੀਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਿੱਠ ਨੂੰ ਚੀਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਹਿੱਕ (ਛਾਤੀ) ਵਿੱਚੋਂ ਦੀ ਪਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਬਾਬਾ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਉੱਥੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਉੱਤੇ ਹੀ ਢਹਿ-ਢੇਰੀ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾ ਗਏ। ਜੋਗੀ ਜੀ ਇਹ ਸਾਰਾ ਦਰਦਨਾਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਇਉਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਇਤਨੇ ਮੇਂ ਖਦੰਗ (ਤੀਰ) ਆ ਕੇ ਲਗਾ 'ਹਾਇ' ਜਿਗਰ ਮੇਂ।

ਥਾ ਤੀਰ ਕਲੇਜੇ ਮੇਂ ਯਾ ਕਾਂਟਾ ਗੁਲਿ ਤਰ ਮੇਂ।

ਤਿਉਰਾਕੇ (ਭੁਆਂਟਣੀ ਖਾ ਕੇ)ਗਿਰਾ ਲਖਤਿ ਜਿਗਰ (ਦਿਲ ਦਾ ਟੋਟਾ) ਲਖਤਿ ਜਿਗਰ ਪਰ।

ਕਿਆ ਗੁਜ਼ਰੀ ਹੈ ਉਸ ਵਕਤ, ਕਹੁੰ ਕਿਆ ਮੈਂ ਪਦਰ (ਪਿਤਾ) ਪਰ!

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਇਹ ਅਸਾਵੀਂ ਖੂਨੀ ਜੰਗ ਚੱਲਦੀ ਰਹੀ ਅਤੇ ਰਾਤ ਦਾ ਹਨੇਰਾ ਪੈਣ ਕਾਰਨ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਤੀਕ ਰੁਕ ਗਈ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਰਹਰਾਸਿ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨ ਸਮੇਂ ਕੁਝ ਕੁ ਸਿੰਘ ਹੀ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਜੋਗੀ ਜੀ ਇਕ ਮਾਹਿਰ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨੀ ਵਾਂਗ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਬਾਖੂਬੀ ਚਿਤਰਦਾ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਸਭ ਕੁਝ ਵੇਖ ਕੇ ਵੀ ਪੂਰੇ ਸਹਿਜ, ਧੀਰਜ ਅਤੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਸਨ। ਜੋਗੀ ਜੀ ਬੜੀ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਇਉਂ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:

‘ਯਾਕੂਬ’ ਕੋ ‘ਯੂਸਫ’ ਕੇ ਬਿਛੜਨੇ ਨੇ ਰੁਲਾਇਆ।

ਸਾਬਰ ਕੋਈ ਕਮ ਐਸਾ, ਰਸੂਲੋਂ (ਅਵਤਾਰਾਂ) ਮੇਂ ਹੈ ਆਇਆ।

ਕਟਵਾ ਕੇ ਪਿਸਰ ਚਾਰੇ, ਇਕ ਆਂਸੂ ਨ ਗਿਰਾਇਆ।

ਰੁਤਬਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਨੇ ਰਿਸ਼ੀਓਂ ਕਾ ਬੜਾਇਆ।

ਇਸ ਉਪਰੰਤ ਰਾਤ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਖੁਦ ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਵਿਚ ਜੂਝਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਲਈ। ਸਿੰਘ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਇੱਥੇ ਹੋਈ ਸ਼ਹੀਦੀ ਨਾਲ ਬਾਕੀ ਰਹਿੰਦੇ ਕਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪੰਥਕ ਕਾਰਜ ਅਪੂਰੇ ਰਹਿ ਜਾਣਗੇ ਅਤੇ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਦੀ ਜਿੱਤ ਵੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਪੰਜਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵੈਸਾਖੀ ਮੌਕੇ ਸਾਜੇ ਗਏ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਕੀ ਬਚੇ ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ, ਗੁਰ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਮਰਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧ ਕੇ ਗੁਰਮਤਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ, ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ ਸਮੇਤ, ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਰਾਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਗੜ੍ਹੀ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਚਲੇ ਜਾਣਗੇ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਗੁਰਮਤੇ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਅਤੇ ਗੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਚਲੇ ਜਾਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਨਿਸਚਿਤ ਕੀਤੇ ਸਿਧਾਂਤ ਕਿ “ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਲਈ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਹਨ।” ਅਨੁਸਾਰ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਸਤਰ, ਬਸਤਰ, ਸ਼ਸਤਰ ਅਤੇ ਕਲਗੀ ਸਜਾ ਕੇ ਗੜ੍ਹੀ ਦੇ ਸਿਖਰ, ਜਿੱਥੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਆਪ ਜੰਗ ਦਾ ਸੰਚਾਲਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਸਨ, ਉੱਤੇ ਜਾ ਕੇ ਸੱਜਣ ਲਈ ਆਖਿਆ। ਇਸ ਤੱਥ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ੯ ਪੋਹ ਨੂੰ ਬਾਕੀ ਦੇ ਸਿੰਘ ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਵਿਚ ਪੂਰੇ ਜੰਗੀ ਜੋਹਰ ਦਿਖਾਉਂਦੇ, ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੂੰ ਧੂਲ ਚਟਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾ ਗਏ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਭਾਈ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਵਿਚ ਪੂਰੇ ਜੋਸ਼ ਅਤੇ ਖਾਲਸਾਈ ਜਜ਼ਬੇ ਨਾਲ ਉਤਰੇ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੀਆਂ ਸਫ਼ਾਂ ਵਿਚ ਖਲਬਲੀ ਮਚਾਉਂਦਿਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋਥਾਂ ਦੇ ਸੱਥਰ ਲਾਉਂਦਿਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਮ ਪੀ ਗਏ। ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਮਝ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੀਸ ਧੜ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕਰ ਕੇ ਚੰਗਾ-ਚੌਖਾ ਮਾਣ ਅਤੇ ਇਨਾਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਹਿੱਤ ਸੂਬਾ ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ, ਜਿੱਥੇ ਪਹਿਚਾਨ ਉਪਰੰਤ ਸੱਚਾਈ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸੂਬਾ ਸਰਹੰਦ ਨੂੰ, ਭਾਰੀ ਮਾਯੂਸੀ ਅਤੇ ਨਮੋਸ਼ੀ ਹੋਈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਹੁਤ ਭਾਰੀ ਜਾਨੀ-ਮਾਲੀ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਾਉਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀ ਅਤੇ ਉਹ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜੰਗ ਵਿਚ ਹਾਰ ਖਾ ਕੇ ਖਾਲੀ ਹੱਥ ਵਾਪਸ ਪਰਤੇ। “ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨ ਕੇ ਪਾਲਣਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ” ਅਨੁਸਾਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ, ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਫੈਸਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਦਿਆਂ ਅਤੇ ਲਲਕਾਰਦਿਆਂ ਗੜ੍ਹੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਚੱਲ ਪਏ। ‘ਜ਼ਫਰਨਾਮਾ’ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਦੁਆਰਾ ਉਹ ਬੜੇ ਸਹਿਜ ਅਤੇ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਨਿਕਲ ਗਏ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘੇਰਨ ਦੀ ਜੁਰਅੱਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਨਾ ਅਸਾਡਾ ਰੱਤਾ ਵਾਲ ਵਿੰਗਾ ਹੋਇਆ ਤੇ ਨਾ ਸਾਡੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਕਿਉਂਕਿ

“ਸਤਰੂ-ਹਰਤਾ ਪਰਮੇਸ਼ਰ” ਨੇ ਆਪ ਸਾਨੂੰ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਲਿਆਂਦਾ।
ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਇਉਂ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਨ ਪੇਚੀਦ: ਮੂਏ ਨ ਰੰਜੀਦ: ਤਨ।

ਕਿ ਬੇਰੁ ਖੁਦਾਵਰਦ ਦੁਸ਼ਮਨ ਸ਼ਿਕਨ।

ਉਪਰੰਤ ਮਾਛੀਵਾੜੇ ਦੀ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ
ਸੰਬੋਧਨ ਹੁੰਦਿਆਂ ਨਿਮਨ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤਾ:-

ਮਿਤ੍ਰ ਪਿਆਰੇ ਨੂੰ ਹਾਲੁ ਮੁਰੀਦਾਂ ਦਾ ਕਹਣਾ॥

ਤੁਧ ਬਿਨੁ ਰੋਗੁ ਰਜਾਈਆਂ ਦਾ ਓਢਣ ਨਾਗ ਨਿਵਾਸਾਂ ਦੇ ਰਹਿਣਾ॥

ਸੂਲ ਸੁਰਾਹੀ ਖੰਜਰੁ ਪਿਯਾਲਾ ਬਿੰਗ ਕਸਾਈਯਾਂ ਦਾ ਸਹਣਾ॥

ਯਾਰੜੇ ਦਾ ਸਾਨੂੰ ਸੱਥਰੁ ਚੰਗਾ ਭੱਠ ਖੇੜਿਆ ਦਾ ਰਹਣਾ॥

ਉਪਰੰਤ ਦੀਨਾ ਕਾਂਗੜ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਫਾਰਸੀ ਜ਼ਬਾਨ ਵਿਚ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਲਿਖੇ
ਅਤੇ ਭੇਜੇ “ਜ਼ਫਰਨਾਮਾ” ਨੂੰ ਕਲਮਬੰਦ ਕੀਤਾ। ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ
ਸਮਾਜਿਕ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਇਸ ਮਹਾਨ ਅਤੇ ਲਾਸਾਨੀ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦਾ
ਹੋਰ ਕੋਈ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। “ਜ਼ਫਰਨਾਮਾ” ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਚਮਕੌਰ
ਦੀ ਜੰਗ ਅਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਬੜੀ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਲਿਖੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਤੇ
ਪਾਈਆਂ ਲਾਹਨਤਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ:

ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਕਮਾਲ, ਤੇਗ-ਓ-ਤੀਰ, ਕਿਰਪਾਨ ਦੇ ਧਨੀ, ਲਾਸਾਨੀ ਯੋਧੇ,
ਨਿਵੇਕਲੇ ਸੰਤ-ਸਿਪਾਹੀ, ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਸਿਪਾਹ-ਸਲਾਰ, ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਯੁੱਧ ਨੀਤੀਵਾਨ,
ਸਰਬੰਸਦਾਨੀ, ਅਜੀਬ ਠਰੁੰਮੇ, ਸਹਿਜ, ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਦੇ ਮੁਜੱਸਮੇ ਅਤੇ ਮਹਾਨ
ਵਿਦਵਾਨ ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਕਦਰਦਾਨ ਅਤੇ ਅਨੂਠੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰ, ਮਹਾਨ ਕੀਰਤਨ
ਰਸੀਏ, ਸੰਗੀਤ ਪ੍ਰੇਮੀ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਰਜ਼ਾ, ਹੁਕਮ ਅਤੇ ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਅਡੋਲ,
ਅਹਿੱਲ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤਚਿੱਤ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ, ਪਹਾੜ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਡੇ ਜਿਗਰੇ ਵਾਲੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ
ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਝੂਠੇ, ਬੇਈਮਾਨ, ਧਨ-ਦੌਲਤ ਅਤੇ ਤਖਤ ਦੀ
ਭੁੱਖ ਵਾਲੇ ਜਾਬਰ ਤੇ ਜਾਲਮ ਅਤੇ ਅਨੈਤਿਕ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਆਲਮਗੀਰ ਨੂੰ ਦੀਨਾ
ਕਾਂਗੜ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਫਾਰਸੀ ਜ਼ਬਾਨ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਤੇ ਭੇਜੇ ਜ਼ਫਰਨਾਮਾ ਤਥਾ ‘ਫਤਹ
ਦੀ ਚਿੱਠੀ’ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੂਰੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਜੰਗ
ਵਿਚ ਮੁਗਲ-ਪਠਾਨ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਕਾਇਰਤਾ, ਡਰਪੋਕਤਾ ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਂ-ਸੂਰਮਿਆਂ ਦੀ
ਦਿਲਾਵਰੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਚਿੱਤਰ ਬਾਖੂਬੀ ਉੱਕਰਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਸੰਖੇਪ
ਵਿਚ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਗਰੀਬਾਂ-ਮਸਕੀਨਾਂ ਵਿਚ
ਗਰੀਬ ਅਤੇ ਫਕੀਰ ਪਰੰਤੂ ਸਹਿਨਸ਼ਾਹਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹਿ-ਸਹਿਨਸ਼ਾਹ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ
ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ-ਸੰਘਰਸ਼ ਦੌਰਾਨ ਗਰੀਬੀ-ਅਮੀਰੀ ਅਤੇ ਸੁੱਖ-ਦੁੱਖ, ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ-
ਫਕੀਰੀ ਨੂੰ ਇਕ ਸਮਾਨ ਹੀ ਸਮਝਿਆ ਹੈ। ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ, ਸਹਿਜ ਅਤੇ
ਧੀਰਜ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨ ਵਾਲੇ ਕਦੇ ਵੀ ਪਛਤਾਵਾ, ਝੋਰਾ, ਕਲ੍ਹਾ-ਕਲੇਸ਼, ਚੰਗੇ-ਮਾੜੇ

ਹਾਲਾਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੂਰਾਨੀ ਅਤੇ ਦੈਵੀ ਜਾਹ-ਓ-ਜਲਾਲ ਨੂੰ ਅਸਰ-ਅੰਦਾਜ਼ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਨਿਰਸੰਦੇਹ! ਪਾਤਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਲਾਸ਼ਾਨੀ ਅਤੇ ਬੇਜੋੜ ਸੀ। ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਗੋਆ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ “ਗੰਜਨਾਮਾ” ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੂੰ “ਨਾਸਿਰੋ ਮਨਸੂਰ”, ਈਜ਼ਦਿ ਮਨਜ਼ੂਰ, ਹੱਕ ਰਾ ਗੰਜੂਰ, ਜੁਮਲਾ ਫ਼ੈਜ਼ਿ ਨੂਰ, ਸ਼ਾਹਿ ਸ਼ਹਨਸ਼ਾਹ, ਬਰ ਦੇ ਆਲਮ ਸ਼ਾਹ ਅਤੇ “ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਰਵੇਸ਼ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ” ਕਾਦਿਰਿ ਹਰ ਕਾਰ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਕਸਾ-ਰਾਂ ਯਾਰ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ” ਆਦਿ ਲਕਬਾਂ ਅਤੇ ਸਦਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਨਿਹਾਰ ਕੇ, ਪੁਕਾਰ ਕੇ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਕੇ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਗੰਮੀ, ਅਜਬੀ, ਦੈਵੀ, ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਬਾਰੇ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ! ਜੇਕਰ ੪੦ ਭੁੱਖੇ-ਭਾਣੇ ਸਿੰਘਾਂ ਉੱਤੇ ਕੁਰਾਨ ਦੀਆਂ ਖਾਧੀਆਂ ਕਸਮਾਂ ਤੋੜ ਕੇ ਤੇਰੀ ਕਾਲੀਪੋਸ਼ ਦਸ ਲੱਖ ਦੀ ਫੌਜ ਦਾ ਟਿੱਡੀ ਦਲ ਅਚਾਨਕ ਇਕ ਦਮ ਮੱਖੀਆਂ ਵਾਂਗ ਹਮਲਾਵਰ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਵੱਡੇ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਬਲਵਾਨ ਜਾਂਬਾਜ਼ ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

ਗੁਰਸਨਹ: ਚਿਹ ਕਾਰੇ ਕੁਨੱਦ ਚਿਹਲ ਨਰ॥

ਕਿ ਦਹ ਲਕ ਬਿਆਯਾਦ ਬਰੋ ਬੇਖਬਰ॥

ਕਿ ਪੈਮਾਂਸ਼ਿਕਨ ਬੇਦਿਰੰਗ ਆਮਦੰਦ॥

ਮਿਯਾਂ ਤੇਗੋ ਤੀਰੋ ਤੁਫੰਗ ਆਮਦਮ॥

ਗੁਰੂ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤ ਕਾਰਨ ਮੈਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋ ਕੇ ਤੀਰ, ਤੇਗ ਆਦਿ ਚੁੱਕਣੇ ਪਏ ਅਤੇ ਜਗ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਹੀਲੇ, ਢੰਗ-ਤਰੀਕੇ ਅਤੇ ਯਤਨ ਨਾਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਸਵੈ-ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਧਰਮ, ਹੱਕ, ਸੱਚ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰਨ ਹਥਿਆਰ ਚੁੱਕਣੇ ਜਾਇਜ਼ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇਉਂ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਬਾ ਲਾਚਾਰਗੀ ਦਰਮਿਆਂ ਆਮਦਮ॥

ਬ ਤਦਬੀਰਿ ਤੀਰੋ ਤੁਫੰਗ ਆਮਦਮ॥

ਚੂ ਕਾਰ ਅਜ ਹਮਹ ਹੀਲਤੇ ਦਰ ਗੁਜ਼ਸਤ॥

ਹਲਾਲੱਸਤ ਬੁਰਦਨ ਬ ਸ਼ਮਸ਼ੀਰ ਦਸਤ॥

ਸਤਿਗੁਰੂ ਫਰੋਬੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮਰੀ ਹੋਈ ਜ਼ਾਲਮ ਜ਼ਮੀਰ ਨੂੰ ਝੰਜੋੜਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇਕਰ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਤੂੰ ਲੁੰਬੜ-ਚਾਲਾਂ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈਂ ਅਤੇ ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ ਦੀਆਂ ਝੁਠੀਆਂ ਸੁਰੰਦਾਂ ਖਾ ਰਿਹਾ ਹੈਂ, ਤੂੰ ਈਮਾਨ ਤੋਂ ਗਿਰਿਆ ਹੋਇਆ “ਟਕੇ ਦੀ ਮੁਰੀਦ” ਦੌਲਤ ਅਤੇ ਰਾਜਕੀ ਸ਼ਕਤੀ (ਤਖਤ) ਦਾ ਭੁੱਖਾ ਹੈਂ, ਵਾਅਦਾ ਖ਼ਿਲਾਫ ਹੈਂ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਉੱਤੇ ਯਕੀਨ ਨਾ ਕਰਦਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਅੱਜ ਹਾਲਾਤ ਹੋਰ ਦੇ ਹੋਰ ਹੁੰਦੇ:

ਨ ਦਾਨਮ ਕਿ ਈਂ ਮਰਦਿ ਰੋਬਾਹ-ਪੇਚ॥

ਮਗਰ ਹਰਗਿਜੀ ਰਹ ਨਿਆਰੰਦ ਹੇਚ॥

ਤਥਾ:

ਨ ਦਾਨਮ ਕਿ ਈਂ ਮਰਦਿ ਪੈਮਾਂ-ਸ਼ਿਕੰਨ॥

ਕਿ ਦੌਲਤ -ਪਰਸਤ ਅਸਤੁ ਈਮਾਂ ਫਿਕੰਨ॥

ਮਹਾਨ ਸੂਫੀ ਫ਼ਕੀਰ ਭਗਤ ਫਰੀਦ ਜੀ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਅਡੰਬਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਧਰਮ ਦਾ ਮੁਖੋਟਾ ਪਹਿਨ ਕੇ ਧਾਰਮਿਕ ਹੋਣ ਦਾ ਡਰਾਮਾ ਕਰਕੇ ਦੁਨੀਆ ਨਾਲ ਧੋਖਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ “ਕੱਚਾ ਮਨੁੱਖ” ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ-- “ਦਿਲਹੁ ਮੁਹਬਤਿ ਜਿੰਨੁ ਸੇਈ ਸਚਿਆ॥ ਜਿੰਨੁ ਮਨਿ ਹੋਰੁ ਮੁਖਿ ਹੋਰੁ ਸਿ ਕਾਂਢੇ ਕਚਿਆ॥”

ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕਿਸੇ ਬਲਵਾਨ ਤੋਂ ਬਲਵਾਨ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨੇ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਲੁਟਾ ਚੁੱਕਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਤਨੀ ਦਲੇਰੀ, ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਅਤੇ ਬੇਬਾਕੀ ਨਾਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਹੋਵੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਪਰੰਤੂ ਪੁਰ ਦੇ ਬੇਈਮਾਨ, ਪਿਤਾ, ਭਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ (ਹਮ-ਮਜ਼ਹਬ) ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਕਾਤਲ ਜ਼ਾਲਮ, ਜੁਲਮੀ ਅਤੇ ਜ਼ਾਬਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਇਉਂ ਕਿਹਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਤੂੰ ਅਤਿ ਦਰਜੇ ਦਾ ਫਰੋਬੀ ਅਤੇ ਲਾਲਚੀ ਹੈਂ ਅਤੇ ਤੇਰਾ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਉੱਤੇ ਵੀ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਤੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਹੋਰ ਅਤੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਹੋਰ ਹੈ ਅਤੇ ਤੂੰ ਬਚਨ ਦਾ ਕੱਚਾ ਹੈਂ। ਮੁਲਾਹਜ਼ਾ ਫਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਨ ਈਮਾਂ ਪਰਸਤੀ ਨ ਅਉਜ਼ਾਇ ਦੀਂ॥

ਨ ਸਾਹਿਬ ਸ਼ਨਾਸੀ ਨ ਮੁਹੰਮਦ ਯਕੀਂ॥

ਹਰਾਂ ਕਸ ਕਿ ਈਮਾਂ ਪਰਸਤੀ ਕੁਨੱਦ॥

ਨ ਪੈਮਾਂ ਖੁਦਸ਼ ਪੇਸ਼ੋ ਪਸਤੀ ਕੁਨੱਦ॥

ਹਮੂੰ ਮਰਦ ਬਾਯਦ ਸ਼ਵਦ ਸੁਖਨਵਰ॥

ਨ ਸ਼ਿਕਮੇ ਦਿਗਰ ਦਰ ਦਹਾਨੇ ਦਿਗਰ॥

ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਮੱਕਾਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸ਼ਰਮਸਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਮਰੀ ਹੋਈ ਜ਼ਮੀਰ ਨੂੰ ਠੋਕਰ ਮਾਰਦਿਆਂ ਅਤੇ ਹਉਮੈ-ਹੰਕਾਰ ਨਾਲ ਪਲੀਤ ਹੋਈ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਝੰਜੋੜਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇਕਰ ਤੂੰ ਤੇਰੇ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਘੱਲੇ ਕਸਮਨਾਮੇ, ਭਰੋਸੇ, ਖਾਧੀਆਂ ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ ਦੀਆਂ ਕਸਮਾਂ ਅਤੇ ਭੇਜੀ “ਯਕੀਨ ਦਹਾਨੀ” ਵੇਖਣੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਉਹ ਵੀ ਭੇਜ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਤੈਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਸੱਚੇ ਰੱਬ ਨੂੰ ਪਛਾਣੇ ਅਤੇ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਲੋਕਾਂ ਉੱਤੇ ਜੁਲਮ-ਓ-ਸ਼ਿਤਮ ਨਾ ਢਾਹੇਂ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਤੂੰ ਇਉਂ ਅਵੇਸਲਾ ਨਾ ਹੋ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰ। ਉਹ ਬੜਾ ਹੀ ਨਿਆਂਸ਼ੀਲ ਬੇਪਰਵਾਹ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਦਾ ਖ਼ਾਸਤਗਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਗੁਨਾਹਗਾਰ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਲਾਹਨਤਾਂ ਪਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਫਿਟਕਾਰਦੇ ਹਨ:

ਤੁਰਾ ਗਰ ਬਬਾਯਦ ਕਉਲਿ ਕੁਰਾਂ॥
 ਬਨਿਜਦੇ ਸੁਮਾ ਰਾ ਰਸਾਨਮ ਹਮਾਂ॥
 ਬ ਬਾਯਦ ਕਿ ਯਜਦਾਂ ਪ੍ਰਸਤੀ ਕੁਨੀ॥
 ਨ ਗੁਫਤਹ ਕਸਾਂ ਕਸ ਖਰਾਸੀ ਕੁਨੀ॥

ਤਬਾ:

ਤੂ ਗਾਫਿਲ ਮਸ਼ਉ ਮਰਦਿ ਯਜਦਾਂ-ਹਿਰਾਸ॥
 ਕਿ ਓ ਬੇ ਨਿਆਜ਼ ਅਸਤ ਉ ਬੇਸਿਪਾਸ॥

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸਖਤ ਤਾਹਨਾ ਮਾਰਦੇ ਹੋਏ ਲਾਹਨਤ ਪਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਸ ਆਦਮੀ (ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ) ਲਈ “ਤੋਹੀਦ”, ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ ਅਤੇ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕੋਈ ਅਦਬ-ਸਤਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਸ ਉਤੇ ਹੁਣ ਕੋਈ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਹੜਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸਘਾਤੀ ਅਤੇ ਅਕ੍ਰਿਤਘਣ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਸਕੇ-ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਦਾ ਵੀ ਕਾਤਲ ਹੈ, ਉਸ ਉਤੇ ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਕੋਈ ਇਤਬਾਰ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਭਾਵੇਂ ਤੂੰ ਸੌ-ਸੌ ਕਸਮਾਂ ਖਾਵੇਂ। ਤੈਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਉਤੇ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮਰਦ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਬਚਨ ਦਾ ਪੂਰਾ ਹੋਵੇ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਸਖਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਜ਼ਾਲਮ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਇਉਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

ਕਿ ਈਂ ਮਰਦ ਰਾ ਜੱਰਹ ਏਤੱਬਾਰ ਨੇਸਤ॥
 ਚਿਹ ਕਸਮੇ ਕੁਰਾਨੱਸਤ ਯਜਦਾਂ ਯਕੇਸਤ॥
 ਚੁ ਕਸਮੇ ਕੁਰਾਂ ਸਦ ਕੁਨਦ ਇਖਤਿਆਰ॥
 ਮਰਾ ਕਤਰਹ ਨਯਾਬਦ ਅਜੋ ਏਤੱਬਾਰ॥

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਦੁਰ-ਲਾਹਨਤਾਂ ਪਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਅਸਲ ਚਿਹਰਾ ਨੰਗਾ ਕਰ ਕੇ ਵਿਖਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਉਸ ਦੇ ਅਖੌਤੀ ਵੱਡੇ ਬਲਵਾਨ ਸਿਪਾਹ-ਸਲਾਰਾਂ, ਜਰਨੈਲਾਂ ਅਤੇ ਯੋਧਿਆਂ ਦੀ ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਵਿਚ ਹੋਈ ਦੁਰਗਤੀ, ਡਰਪੋਕਪੁਣਾ, ਕਮਜ਼ੋਰ, ਜਾਨ ਲੁਕਾਉਣ ਲਈ ਲੁੱਕਣਮਿਟੀਆਂ ਖੇਡਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕਾਇਰਤਾ ਭਰਪੂਰ ਕਰਤੂਤਾਂ ਦਾ ਪਰਦਾ ਇਉਂ ਫਾਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਤਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਕੰਧ ਦੇ ਉਹਲੇ ਹੀ ਛਿਪੇ ਬੈਠੇ ਰਹੇ। ਕੁਝ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ਭਗੋੜੇ ਹੀ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਕਈ ਥਰ-ਥਰ ਕੰਬਦੇ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਕੁਝ ਇਕ ਹੀ ਚੰਗੀ ਸੂਰਮਗਤੀ ਨਾਲ ਲੜੇ ਅਤੇ ਲੜਦਿਆਂ ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਵਿਚ ਢਹਿ-ਢੇਰੀ ਹੋ ਗਏ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਇਉਂ ਅਖੌਤੀ “ਅਜਿੱਤ ਸਮਝੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਪਠਾਣਾਂ” ਦੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਅਤੇ ਅਤੀ ਡਰਪੋਕ ਕਿਰਦਾਰ ਦਾ ਵੀ ਪਰਦਾਫਾਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਉਹ ਸਾਰੀ ਤਸਵੀਰ ਬਾਖੂਬੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਸ਼ੇਖੀ-ਖੋਰ ਪਠਾਣ ਦੀਵਾਰ ਤੋਂ ਥੋੜਾ ਜਿਹਾ ਵੀ ਪਰ੍ਹਾਂ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਉਹ ਮੇਰਾ ਇੱਕੋ ਹੀ ਤੀਰ ਖਾ ਕੇ ਖੂਨ ਵਿਚ ਗਰਕ ਹੋ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਉਂ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਹਰਾਂ ਕਸ ਜਿ ਦੀਵਾਰ ਆਮਦ ਬਿਰੁੰ॥

ਬਖੁਰਦਨ ਯਕੇ ਤੀਰ ਸੁਦ ਗਰਕਿ ਖੁੰ॥

ਜਿਹੜੇ ਪਠਾਣ ਦੀਵਾਰ ਦੀ ਓਟ ਵਿਚ ਲੁੱਕ ਕੇ ਬੈਠੇ ਰਹੇ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਨਾ ਉਹ ਦੀਵਾਰ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹਾਂ ਹਟੇ ਅਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੇਰਾ ਤੀਰ ਖਾਧਾ, ਸਗੋਂ ਉਹ ਤਾਂ ਬੁਜ਼ਦਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਜਾਨ ਲਕੋਈ ਛੁਪੇ ਰਹੇ:

ਕਿ ਬੇਰੁੰ ਨਿਯਾਮਦ ਕਸੇ ਜੋ ਦੀਵਾਰ॥

ਨ ਖੁਰਦੰਦ ਤੀਰੋ ਨ ਗਸਤੰਦ ਖੁਾਰ॥

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਨਵਾਬ ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ ਦੇ ਭਰਾ ਨਾਹਰ ਖਾਨ, ਜਿਹੜਾ ਬੜੀ ਭਾਰੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਿਉਂ ਹੀ ਉਹ ਦੀਵਾਰ ਤੋਂ ਥੋੜਾ ਦੂਰ ਹੋਇਆ ਤੁਰੰਤ ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਤੀਰ ਦਾ ਸੁਆਦ ਚਖਿਆ ਅਤੇ ਥਾਏਂ ਹੀ ਢੇਰੀ ਹੋ ਗਿਆ:

ਚੁ ਦੀਦਮ ਕਿ ਨਾਹਰ ਬਿਯਾਮਦ ਬ ਜੰਗ॥

ਚਸ਼ੀਦਮ ਯਕੇ ਤੀਰ ਤਨਿ ਬੇਦਰੰਗ॥

ਜਿਹੜੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਜਿੱਤ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਉਹ ਪਠਾਣ ਦੂਰ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਖੜੇ ਬੜੀਆਂ ਸ਼ੇਖੀਆਂ ਮਾਰਦੇ ਰਹੇ ਪਰੰਤੂ ਆਖੀਰ ਨੂੰ ਉਹ ਡਰਦੇ ਮਾਰੇ ਰਣਤੱਤੇ ਵਿਚ ਜੁੜਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਰਣ-ਭੂਮੀ ਤੋਂ ਗਿੱਦੜਾਂ ਵਾਂਗ ਜਾਨ ਬਚਾ ਕੇ ਭੱਜ ਨਿਕਲੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਉਂ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਹਮ ਆਖਿਰ ਗੁਰੇਜ਼ਦ ਬ ਜਾਏ ਮਸਾਫ॥

ਬਸੇ ਖਾਨਹ ਖੁਰਦੰਦ ਬੇਰੁੰ ਗੁਜਾਫ॥

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕੁਝ ਪਠਾਣਾਂ ਵੱਲੋਂ ਰਣਤੱਤੇ ਵਿਚ ਵਿਖਾਏ ਜੌਹਰ ਅਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਬਾਰੇ ਵੀ ਬਾਖੂਬੀ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਫਗਾਨ ਪਠਾਣ ਜਰਨੈਲ ਜਾਫਰ ਬੇਗ ਬਿਜਲੀ ਅਤੇ ਤੂਫਾਨ ਵਾਂਗ ਝੂਮਦਿਆਂ ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਵਿਚ ਆ ਗਰਜਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਕਈ ਹਮਲੇ ਸੂਝ-ਬੂਝ ਨਾਲ ਅਤੇ ਕਈ ਮੂਰਖਾਂ ਵਾਂਗ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਉਹ ਦੋ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਆਪ ਵੀ ਕਈ ਫੱਟ ਖਾ ਕੇ ਮਰ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਹ ਨਕਸ਼ਾ ਬੜੀ ਸਾਫ਼ਗੋਈ ਅਤੇ ਬਰੀਕੀ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਕਿ ਅਫਗਾਨ ਦੀਗਰ ਬਿ ਆਮਦ ਬ ਜੰਗ॥

ਚੁ ਸੈਲਿ ਰਵਾਂ ਹਮਚੁ ਤੀਰੋ ਤੁਫੰਗ॥

ਬਸੇ ਹਮਲਹ ਕਰਦੰਦ ਬ ਮਰਦਾਨਗੀ॥

ਹਮ ਅਜ਼ ਹੋਸ਼ਗੀ ਹਮ ਜਿ ਦੀਵਾਨਗੀ॥

ਬਸੇ ਹਮਲਹ ਕਰਦਹ ਬਸੇ ਜਖਮ ਖੁਰਦ॥

ਦੋ ਕਸ ਰਾ ਬਜਾਂ ਕੁਸ਼ਤ ਜਾਂ ਸਪੁਰਦ॥

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਇਕ ਪਠਾਣ ਜਰਨੈਲ ਦਾ ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਡਰਪੋਕ ਖਵਾਜ਼ਾ ਜਾਫਰ ਬੇਗ ਦੀਵਾਰ ਦੀ ਓਟ ਲੈ ਕੇ ਹੀ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ,

ਬਹਾਦਰਾਂ ਵਾਂਗ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਫਸੋਸ! ਜੇਕਰ ਉਹ ਵੀ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਇਕ ਤੀਰ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਬਖਸ਼ ਦਿੰਦਾ:

ਕਿ ਆਂ ਖ਼ਾਜ਼ਹ ਮਰਦੂਦ ਜਿ ਸਾਯਹ ਏ ਦੀਵਾਰ॥

ਬ ਮੈਦਾਂ ਬ ਮਰਦਾਨਹ ਵਾਰ॥

ਦਰੇਗਾ ਅਗਰ ਰੂਇ ਉ ਦੀਦਮੇ॥

ਬ ਯੱਕ ਤੀਰ ਲਾਚਾਰ ਬਖ਼ਸ਼ੀਦਮੇ॥

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਾਇਰ ਅਤੇ ਡਰਪੋਕ ਅਤੇ ਅਖੌਤੀ ਬਹਾਦਰ ਮੁਗ਼ਲ ਅਤੇ ਪਠਾਣਾਂ ਵੱਲੋਂ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਨਿਭਾਏ ਕਾਇਰਾਂ ਅਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰਾਂ ਵਾਲੇ ਕਿਰਦਾਰ ਬਾਰੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਖੀਰ ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਅਤੇ ਵਹਿ ਗਈਆਂ ਖ਼ੂਨ ਦੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਾਂਬਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਖ਼ੂਨ ਨਾਲ ਲਾਲੇ-ਲਾਲ ਹੋਈ ਧਰਤੀ ਦਾ ਦਰਦਨਾਕ ਅਤੇ ਦਿਲ-ਕੰਬਾਊ ਚਿੱਤਰ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਹਮ ਆਖਿਰ ਬਸੇ ਜ਼ਖਮਿ ਤੀਰੋ ਤੁਫੰਗ॥

ਦੁਸ੍ਰਏ ਬਸੇ ਕੁਸ਼ਤ ਹ ਸੁਦ ਬੇ ਦਿਰੰਗ॥

ਬਸੇ ਬਾਰ ਬਾਰੀਦ ਤੀਰੋ ਤੁਫੰਗ॥

ਜ਼ਮੀਂ ਗਸ਼ਤ ਹਮਚੂੰ ਗੁਲੇ ਲਾਲਹ ਰੰਗ॥

ਅਤੇ ਹੁਣ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਲੜਾਕੂਆਂ ਦੇ ਕੱਟੇ ਹੋਏ ਲੱਤਾਂ, ਪੈਰਾਂ, ਸਰੀਰਾਂ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅੰਗਾਂ, ਸਿਰਾਂ, ਧੜਾਂ ਅਤੇ ਲੋਥਾਂ ਦੇ ਢੇਰਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੇਡ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਖਿੱਦੋ-ਖੂੰਡੀਆਂ ਦੇ ਢੇਰ ਲੱਗੇ ਪਏ ਹੋਏ ਹੋਣ। ਮੁਲਾਹਜ਼ਾ ਫੁਰਮਾਓ:

ਸਰੋ ਪਾਇ ਅੰਬੋਹ ਚੰਦਾਂ ਸੁਦਹ॥

ਕਿ ਮੈਦਾਂ ਪੁਰ ਅਜ਼ ਗਇਉ ਚੌਗਾਂ ਸੁਦਹ॥

ਇੱਥੇ ਇਹ ਬਾਤ ਬੜਾ ਹੀ ਧਿਆਨ ਮੰਗਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਵਿਚ ਸਮੇਤ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਅਤੇ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ੪੦ (ਚਾਲੀ) ਹੀ ਸੀ। ਜੰਗ ਦੇ ਅਖਾੜੇ ਵਿਚ ਲੋਥਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਤਾਂ ਫਿਰ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਅਤੇ ਪਠਾਣਾਂ ਦੇ ਹੀ ਸਨ। ਇਹੋ ਤੱਥ ਇਹ ਸਾਬਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚਾਲੀ ਭੁੱਖੇ-ਭਾਣੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਕਿਸ ਮਰਦਾਨਗੀ, ਬਹਾਦਰੀ, ਦਿਲਾਵਰੀ, ਸੂਰਮਗਤੀ ਅਤੇ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਨਾਲ ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਵਿਚ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਕਾਰਨਾਮੇ, ਕਰਤਵ ਅਤੇ ਜੌਹਰ ਦਿਖਾਏ। ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਜੰਗ-ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਕੌਮ ਦੇ ਵੱਡੇ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਬਹਾਦਰਾਂ ਨੇ ਵੀ ਅਜਿਹੀ ਦਿਲਾਵਰੀ ਅਤੇ ਬਲਵਾਨਗੀ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਈ। ਕੋਈ ਮਿਸਾਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ! ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੌਤਕ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਅਤੇ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਵੀ “ਸਵਾ ਲਾਖ ਸੇ ਏਕ ਲੜਾਊ” ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਸਬੂਤ ਅਤੇ ਅਦਭੁਤ

ਨਜ਼ਾਰਾ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਇੱਕੋ ਵਾਰ ਹੋਏ ਭਾਰੀ ਹੱਲੇ ਵਿਚ ਤੀਰਾਂ, ਤਲਵਾਰਾਂ, ਬਰਛਿਆਂ, ਗੋਲੀਆਂ ਆਦਿ ਨੇ ਖੜਦੰਗ ਮਚਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਵਿਚ ਚੀਕ-ਚਿਹਾੜਾ ਅਤੇ ਹਾਹਾਕਾਰ ਅਤੇ ਅਫ਼ਰਾ-ਤਫ਼ਰੀ ਮੱਚ ਗਈ। ਹੁਣ ਮਾਂਵਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਤ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਿਆਣ ਰਹੇ। ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਸੂਰਮਿਆਂ ਦੇ ਹੋਸ਼ ਗੁੰਮ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ:

ਤਰੰਕਾਰ ਤੀਰੋ ਤਫੰਗੋ ਕਮਾਂ॥

ਬਰਾਮਦ ਯਕੇ ਹਾਇ ਹੂ ਅਜ਼ ਜਹਾਂ॥

ਦਿਗਰ ਸ਼ੋਰਸ਼ੋ ਕੈਬਰਿ ਕੀਨਹਕੋਸ਼॥

ਜ਼ਿ ਮਰਦਾਹਿ ਮਰਦਾਂ ਬਿਰੁੰ ਰਫਤ ਹੋਸ਼॥

ਆਖਿਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਇੱਕ ਜੇਤੂ ਜਰਨੈਲ ਵਾਂਗ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਲਲਕਾਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਭੁੱਖੇ-ਭਾਣੇ ਚਾਲੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਅਖੌਤੀ ਬੜੇ ਬਹਾਦਰ ਮੁਗਲ ਅਤੇ ਪਠਾਣਾਂ ਨੂੰ ਧੂਲ ਚਟਾ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਨਾਨੀ ਯਾਦ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋਥਾਂ ਦੇ ਸੱਥਰ ਵਿਛਾ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚਾਲੀਆਂ ਨੇ ਪੂਰੀ ਬਹਾਦਰੀ ਅਤੇ ਮਰਦਾਨਗੀ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਸੂਰਮਗਤੀ ਦੇ ਜੌਹਰ ਵਿਖਾਉਂਦਿਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪਾ ਲਈਆਂ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਜੰਗਾਂ-ਯੁੱਧਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਲਾਮਿਸਾਲ ਸੁਨਹਿਰੀ ਪੰਨਾ ਜੋੜ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਹਮ ਆਖਿਰ ਚਿ ਮਰਦੀ ਕੁਨਦ ਕਾਰਜ਼ਾਰ॥

ਕਿ ਬਰ ਚਿਹਲ ਤਨ ਆਯਦਸ਼ ਬੇ ਸ਼ੁਮਾਰ॥

ਇਹ ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮਾ ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪਾਸ ਪਹੁੰਚਾ ਕੇ ਆਏ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਉਸ ਦੀ ਤਾਬ ਨਹੀਂ ਝੱਲ ਸਕਿਆ ਅਤੇ ਇਤਨਾ ਡੋਲ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸ਼ਰਮਸਾਰ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਆਤਮਿਕ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਲੀਰੇ-ਲੀਰ ਹੋ ਕੇ ਮਰ ਗਿਆ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਥਾਂ ਪੁਰ ਥਾਂ ਰਾਜੇ, ਮਹਾਰਾਜੇ ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤਥਾ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪ੍ਰਕਾਰੀ ਰਾਜ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਰਜਵਾੜਿਆਂ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਪਰਜਾ ਪ੍ਰਤੀ ਨਿਆਂਸ਼ੀਲ, ਪਰਉਪਕਾਰੀ, ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਅਤੇ ਗਰੀਬਾਂ ਦੀ ਖ਼ਿਦਮਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਖ਼ੁਦਾ ਦੀ ਬੰਦਗੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਹਮਦਰਦੀ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਕਿਰਦਾਰ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹੋਣ ਲਈ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਇਸ ਬਾਰੇ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:

-ਰਾਜਾ ਤਖਤਿ ਟਿਕੈ ਗੁਣੀ ਭੈ ਪੰਚਾਇਣ ਰਤੁ ॥ (ਪੰਨਾ ੯੯੨)

-ਤਖਤਿ ਬਹੈ ਤਖਤੈ ਕੀ ਲਾਇਕ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੩੯)

-ਰਾਜੇ ਚੁਲੀ ਨਿਆਵ ਕੀ ਪਤਿਆ ਸਚੁ ਧਿਆਨੁ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੪੦)

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਵੀ “ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਹੋਵੇ” ਬਾਰੇ

ਇਉਂ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਤਖਤਿ ਰਾਜਾ ਸੋ ਬਹੈ ਜਿ ਤਖਤੈ ਲਾਇਕ ਹੋਈ ॥

ਜਿਨੀ ਸਚੁ ਪਛਾਣਿਆ ਸਚੁ ਰਾਜੇ ਸੇਈ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੮੮)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇਕਰ ਰਾਜ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿਚ ਨੇਕੀ, ਪਰਉਪਕਾਰੀ, ਸੱਚਾਈ, ਇਨਸਾਫ਼, ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਅਤੇ ਨਿਉਟਿਆਂ ਦੀ ਓਟ ਆਦਿ ਦੇ ਗੁਣ ਨਹੀਂ ਹਨ ਤਾਂ ਫਿਰ ਉਹ ਕਿਤਨਾ ਵੀ ਮਰਜ਼ੀ ਧਰਮੀ ਕਹਾਵੇ, ਪਾਠ-ਪੂਜਾ, ਇਬਾਦਤ ਕਰੇ, ਧਾਰਮਿਕ ਕੱਟੜਵਾਦ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਇਕ ਅਡੰਬਰ ਅਤੇ ਧੋਖਾ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਉਂ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਨਹ ਬਿਲੰਬ ਧਰਮ ਬਿਲੰਬ ਪਾਪ ॥ ਦ੍ਰਿੜਤ ਨਾਮ ਤਜੰਤ ਲੋਭੰ ॥

ਸਰਣਿ ਸੰਤ ਕਿਲਬਿਖ ਨਾਸੰ ਪ੍ਰਾਪਤੰ ਧਰਮ ਲਖਿਣ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੫੪)

ਕਿ ਹੇ ਇਨਸਾਨ! ਤੂੰ ਨੇਕੀ ਕਰਨ ਵਿਚ ਢਿੱਲ ਨਾ ਕਰ। ਤੂੰ ਕੇਵਲ ਬਦੀ ਕਮਾਉਣ ਵਿਚ ਢਿੱਲ ਕਰ ਅਤੇ ਇਸ ਕਾਰਜ ਤੋਂ ਡਰ। ਆਪਣੇ ਲਾਲਚ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਤੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਪੱਕਾ ਕਰ। ਸੱਚੇ ਸਾਧੂਆਂ ਦੀ ਪਨਾਹ ਲੈਣ ਦੁਆਰਾ ਪਾਪ ਧੋਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਹਕੀਮ ਅਲਹ ਯਾਰ ਖਾਨ ਜੋਗੀ ਰਹਿਮਾਨੀ ਨੇ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ, ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਉੱਤੇ ਇਹ “ਗੰਜਿ-ਸ਼ਹੀਦਾਂ” ਅਤੇ “ਸ਼ਹੀਦਾਨਿ-ਵਫਾ” ਪੂਰੀ ਸ਼ਰਧਾ-ਸਤਿਕਾਰ, ਪੂਰੀ ਸੱਚਾਈ, ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਅਤੇ ਤੱਥਾਂ ਉੱਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਲਿਖ ਕੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਅਹਿਸਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਨਿਰਸੰਦੇਹ! ਹਕੀਮ ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਲਹ ਯਾਰ ਖਾਂ ਜੋਗੀ ਰਹਿਮਾਨੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਦਰਦਨਾਕ ਹਾਲਾਤ ਨੂੰ ਆਪਣੀ “ਕਮਾਲ ਦੀ ਸੋਚ ਉਡਾਰੀ” (IMAGINATION) ਸਦਕਾ ਅਚੰਭਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸੂਖਮਤਾ, ਬਿਬੇਕ, ਇਨਸਾਨੀ-ਦਰਦ ਅਤੇ ਪੂਰੀ ਨਿਰਪੱਖਤਾ, ਨੇਕਦਿਲੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਧੁਰ ਅੰਤਰ-ਆਤਮੇ, ਡੂੰਘੀ ਸ਼ਿੱਦਤ ਅਤੇ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲਤਾ ਨਾਲ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਸਭ ਕੁਝ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਲੌਕਿਕ ਅਤੇ ਲਾਮਿਸਾਲ ਸ਼ਬਦ ਚਿੱਤਰ ਵਿਚ ਉਲੀਕ ਅਤੇ ਉਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਿਤਨੀ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਥੋੜੀ ਹੈ। ਕਮਾਲ ਦੀ ਬਾਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿਤਨੀ ਬਰੀਕੀ, ਹਕੀਕੀ-ਸੱਚਾਈ ਅਤੇ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਨਾਲ ਜੋਗੀ ਜੀ ਨੇ ਜੰਗ ਦਾ ਸਾਰਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਅਤੇ ਨਜ਼ਾਰਾ ਅਤੇ ਗੁਰੂ-ਪਿਤਾ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ, ਆਚਾਰ-ਵਿਹਾਰ ਅਤੇ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲਤਾ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਕੋਈ ਮੁਕਾਬਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਉਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਜੋਗੀ ਜੀ ਚਸ਼ਮਦੀਦ ਗਵਾਹ ਹੋਣ। ਆਫਰੀਨ! ਜੋਗੀ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੇ ਸੁਲਾਹ-ਕੁਲ, ਹੱਕ ਅਤੇ ਸੱਚ ਲਈ ਖੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਜਾਗਰੂਕ ਹੋਣ ਲਈ ਹਲੂਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ, ਸਿੱਖ ਕੌਮ, ਸਿੱਖ ਰਾਜਨੀਤੀਵਾਨਾਂ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਇਤਿਹਾਸ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ, ਅਲੌਕਿਕ ਸਿੱਖ ਵਿਰਸੇ ਦੇ ਵਾਰਸ, ਸਿੱਖਾਂ, ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ

ਸੁਚੇਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡੀ ਜ਼ਮੀਰ ਉੱਤੇ ਪਰਵਾਰਪ੍ਰਸਤੀ, ਨਿੱਜਪ੍ਰਸਤੀ, ਹਉਮੈਂ-ਹੰਕਾਰ, ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਰੁਚੀਆਂ, ਕੂੜ-ਕਪਟ, ਲੋਭ-ਲਾਲਚ ਅਤੇ ਮੋਹ-ਜਾਲ ਦੀ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹਨੇਰੀ ਨੇ ਬੇਅੰਤ ਧੂੜ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤ, ਸਰੂਪ, ਫਲਸਫੇ, ਸਦਾਚਾਰ, ਲਾਸਾਨੀ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨਾਂਮੱਤੇ ਵਿਰਸੇ, ਮਹਾਨ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਭਿਆਚਾਰ, ਸਦਾਚਾਰ, ਸਵੈਮਾਣ, ਗੌਰਵ ਅਤੇ ਗੈਰਤ ਤੋਂ ਕੋਰੇ ਅਤੇ ਸੱਖਣੇ ਹੋ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਧਨ, ਦੌਲਤ, ਬੂਠੀ ਸ਼ਾਨ-ਓ-ਸ਼ੌਕਤ ਅਤੇ ਥੋੜ-ਚਿਰੀ ਰਾਜਨੀਤਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਭੁੱਖ ਦੇ ਗੁਲਾਮ ਹੋ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਸੁਜੱਗ ਅਤੇ ਸੁਚੇਤ ਹੋਣਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਕੌਮੀ ਫ਼ਰਜ਼ਾਂ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰਨਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਅਮਲ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਨ ਲਾਸਾਨੀ ਅਤੇ ਬੇਜੋੜ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡੀ ਸੱਚੀ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਹ ਹੀ ਸਮੁੱਚੀ ਕੌਮ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਭਲੇ ਵਿਚ ਹੋਵੇਗਾ।

“ਗੰਜਿ-ਸ਼ਹੀਦਾਂ” ਵਿਚ ਖੂਨ ਡੋਲੂਵੇਂ ਸਾਕੇ, ਭੁੱਖੇ-ਭਾਣੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲਾਲਾਂ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵੱਲੋਂ ਵਿਖਾਏ ਮਹਾਨ ਯੋਧਿਆਂ ਅਤੇ ਸੂਰਮਿਆਂ ਵਾਲੇ ਜੌਹਰ ਅਤੇ ਕਰਤਵਾਂ ਬਾਰੇ ਹਕੀਮ ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਲਹ ਯਾਰ ਖਾਂ ਜੋਗੀ ਰਹਿਮਾਨੀ ਇਕ ਪਾਕ-ਸਾਫ਼ ਸੱਚੇ ਮੁਸਲਮਾਨ, ਮਾਹਿਰ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨੀ ਅਤੇ ਇਕ ਪ੍ਰੋਫ਼ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਅਤੇ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਵਾਂਗ ਸ਼ਬਦ-ਚਿੱਤਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਚਮਕੌਰ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੂਰਬੀਰਾਂ, ਗੁਰੂ ਕੇ ਲਾਲਾਂ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਖੂਨ ਨਾਲ ਪੂਜਣਯੋਗ ਅਤੇ ਮਹਾਨਤਮ ਸਥਾਨ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਹੁਣ ਉਸ ਪਵਿੱਤਰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਥਾਨ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰ ਵਜੋਂ “ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ” ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋਗੀ ਜੀ ਉਸ ਪਵਿੱਤਰ ਅਸਥਾਨ ਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਾਕ-ਪਵਿੱਤਰ ਪੂਜਣਯੋਗ ਤੀਰਥ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਆਪਣੇ ਦਿਲੋ-ਜਾਨ ਅਤੇ ਸੱਚੇ-ਸੁੱਚੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਤੋਂ ਸਿਜਦਾ ਭੇਟ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ, ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੂੰ ਪੁਕਾਰ-ਪੁਕਾਰ ਕੇ ਇਉਂ ਵੰਗਾਰ ਰਹੇ ਹਨ:

ਬਸ, ਏਕ ਹਿੰਦ ਮੇਂ ਤੀਰਥ ਹੈ, ਯਾਤ੍ਰਾ ਕੇ ਲਿਯੇ।

ਕਟਾਏ ਬਾਪ ਨੇ ਬੱਚੇ ਜਹਾਂ, ਖੁਦਾ ਕੇ ਲਿਯੇ।

ਜੋਗੀ ਜੀ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਸ਼ਰਧਾ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਨਤਮਸਤਕ ਹੁੰਦਿਆਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

ਚਮਕ ਹੈ ਮਿਹਰ (ਸੂਰਜ) ਕੀ ਚਮਕੌਰ ਤੇਰੇ ਜ਼ਰੋਂ ਮੇਂ।

ਯਹੀਂ ਸੇ ਬਨ ਕੇ ਸਤਾਰੇ ਗਏ ਸਮਾ (ਆਕਾਸ਼) ਕੇ ਲਿਯੇ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਕੇ ਲਖਤਿ-ਜਿਗਰ ਅਜੀਤ-ਜੁਝਾਰ।

ਫਲਕ (ਅਸਮਾਨ) ਪਿ ਇੱਕ, ਯਹਾਂ ਦੋਂ ਚਾਂਦ ਹੈ ਜਿਯਾ (ਚਾਨਣ-ਰੋਸ਼ਨੀ) ਕੇ ਲਿਯੇ।

ਜੋਗੀ ਜੀ ਲੋਕਾਂ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਜ਼ਮੀਨੀ

ਹਾਲਾਤ ਨੂੰ ਸਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਦਿਆਂ ਕਿਆ ਬਿਹਤਰ ਸਲਾਹ ਅਤੇ ਬਿਲਕੁਲ ਦਰੁਸਤ ਸੁਝਾਅ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਾਕ-ਪਵਿੱਤਰ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਚਾਰ ਚੰਨ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਦੂਰ ਦੱਖਣ (ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ) ਵਿਖੇ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਆਮ ਗਰੀਬ ਜਾਂ ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ-ਬੀਮਾਰ ਜਾਂ ਅਪਾਹਜ਼ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿੱਖ ਲਈ ਜਾਣਾ ਔਖਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਸੇ ਮਹਾਨ ਪਾਕ-ਪਵਿੱਤਰ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਜਾ ਕੇ ਨਤਮਸਤਕ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

‘ਦੱਕਨ’ ਮੇਂ ਦੂਰ ਮਰਕੱਦ (ਸਮਾਧਿ) ਹੈ ‘ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ’ (ਭਾਵ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ) ਕਾ।

ਪਹੁੰਚਨਾ ਜਿਸ ਜਗਹ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੈ ਮੇ-ਨਵਾ (ਗਰੀਬ ਸ਼ਰਧਾਲੂ) ਕੇ ਲਿਯੇ।
ਭਟਕਤੇ ਫਿਰਤੇ ਹੈਂ ਕਿਉਂ? ਹੱਜ ਕਰੇਂ ਯਹਾਂ ਆ ਕਰ।

ਯਿ ਕਾਬਾ (ਸਤਿਕਾਰ ਤੇ ਨਮਸਕਾਰ ਜੋਗ ਸਥਾਨ) ਪਾਸ ਹੈ ਹਰ ਏਕ ‘ਖਾਲਸਾ’ ਕੇ ਲਿਯੇ।

ਹਕੀਮ ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਲਹ ਯਾਰ ਖਾਂ ਜੋਗੀ ਰਹਿਮਾਨੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਨ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੂਰ ਅੰਤਹਕਰਣ ਤੋਂ ਖਿਰਾਜ਼-ਏ-ਅਕੀਦਤ ਭੇਟ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਪਾਕ-ਪਵਿੱਤਰ ਸਥਾਨ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਬਾਰੇ ਇਉਂ ਦਸਦੇ ਹਨ:

ਯਹਾਂ ਵੁਹ ਲੇਟੇ ਹੈਂ, ਸਤਲੁਜ ਨੇ ਜੋਸ਼ ਮੇਂ ਆਕਰ,
ਚਰਨ ਹਜ਼ੂਰ ਕੇ, ਨਹਿਰੇਂ ਬਹਾ, ਬਹਾ (ਨਫਾ ਲਾਭ) ਕੇ ਲਿਯੇ।
ਮਿਜ਼ਾਰ (ਸਮਾਧਿ) ‘ਗੰਜਿ-ਸ਼ਹੀਦਾਂ’ ਹੈ, ਉਨ ਸ਼ਹੀਦੋਂ ਕਾ।
ਫਰਿਸ਼ਤੇ ਜਿਨ ਕੀ ਤਰਸਤੇ ਥੇ ਖਾਕਿ-ਪਾ (ਚਰਨ-ਧੂੜਿ) ਕੇ ਲਿਯੇ।

ਉਹ ਬੜੇ ਹੀ ਜਜ਼ਬਾਤ ਵਿਚ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਨ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣੇ ਅੰਤਰ-ਆਤਮੇ, ਮਨ ਮੰਦਰ ਵਿਚ ਸ਼ਰਧਾ, ਸਤਿਕਾਰ ਅਤੇ ਉਪਮਾ ਨਾਲ ਸਰਸਾਰ ਹੋਏ ਇਉਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

ਉਠਾਏ ਆਖੋਂ ਸੇ ਆਕਾਰ, ਯਹਾਂ ਕੀ ਮੱਟੀ ਕੋ।
ਜੋ ਖਾਕ ਛਾਨਤੇ ਫਿਰਤੇ ਹੈਂ ਕੀਮੀਯਾ (ਰਸਾਇਣ) ਕੇ ਲਿਯੇ।
ਯਿਹ ਹੈ ਵੁਹ ਜਾ, ਜਹਾਂ ਚਾਲੀਸ ਤਨ ਸ਼ਹੀਦ ਹੁਏ,

ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਜੋਗੀ ਜੀ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਨਿਵੇਕਲੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਤੱਥ ਅਤੇ ਅਸਲ ਅਤੇ ਅਕੱਟ ਸੱਚਾਈ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਕਮਾਲ ਦੀ ਬਾਤ ਹੈ:

ਖਤਾਬ ‘ਸਰਵਰੀ’ (ਸਰਦਾਰੀ) ਸਿੰਘੋਂ ਨੇ ਸਰ ਕਟਾ ਕੇ ਲੀਏ।
ਦਿਲਾਈ ਪੰਥ ਕੋ ਸਰ-ਬਾਜ਼ੀਓ (ਸਿਰ ਦੀਆਂ ਬਾਜ਼ੀਆਂ, ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ)
ਸੇ ਸਰਦਾਰੀ, ਬਰਾਇ ਕੌਮ ਯਿ ਰੁਤਬੇ ਲਹੂ ਬਹਾ ਕੇ ਲੀਏ।

ਮਾਰਚ ੨੦੧੫ ਦਾ ਬਾਕੀ :

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਲਗਾ-ਮਾਤ੍ਰ ਨਿਯਮਾਵਲੀ : ਖੋਜ ਤੇ ਸੰਭਾਵਨਾ

—ਜਥੇ. ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ*

ਸ਼ਬਦਾਰਥ , ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ, ਗੁਰ ਸੇਵਕ ਸਭਾ, ਐਡੀਸ਼ਨ ਨਵੰਬਰ ੧੯੩੬,
ਪੋਥੀ ਪਹਿਲੀ, ਪੰਨਾ ੧੮੦

ਆਨਨ- ਮੂੰਹ ਦੇ, ਮੂੰਹ ਦੇ ਸਵਾਦਾਂ ਨੂੰ ਹਰੀ-ਰਸ ਦੇ ਤੁਲ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੀ।
ਸ਼ਬਦਾਰਥ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਟ੍ਰੱਸਟ, ਲਾਹੌਰ, ਐਡੀਸ਼ਨ ਅਗਸਤ ੧੯੪੪
ਦੂਜੀ ਵਾਰ, ਪੋਥੀ ਪਹਿਲੀ, ਪੰਨਾ ੧੮੦

੩੩. ਆਨ ਨ- ਹੋਰ। ਹੋਰ ਸਵਾਦਾਂ ਨੂੰ ਹਰੀ-ਰਸ ਦੇ ਤੁਲ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੀ
ਦੂਜੀ ਐਡੀਸ਼ਨ ਵਿਚ ਪਾਠ ਵੀ ਬਦਲਿਆ ਹੈ ਤੇ ਅਰਥ ਵੀ ਬਦਲਿਆ
ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਰਪਣ, ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਪੋਥੀ
ਦੂਜੀ ਪੰਨਾ ੧੪੮

ਹੇ ਨਾਨਕ! ਆਖ—ਜਿਸ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸਹਾਈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਣਦਾ ਹੈ, (ਉਸ
ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਦੁਨੀਆ ਵਾਲੇ) ਹੋਰ ਕਿਸਮ ਕਿਸਮ ਦੇ ਰਸ (ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ
ਨਾਮ-ਰਸ ਦੀ) ਬਰਾਬਰੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ੪।੧੫।੮੪।

ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਰਸ਼ਨ ਨਿਰਣੈ ਸਟੀਕ ਤੁਲਨਾਤਮਿਕ
ਅਧਿਐਨ, ਟੀਕਾਕਾਰ ਗਿ. ਹਰਿਬੰਸ ਸਿੰਘ, ਭਾਗ ੩, ਪੰਨਾ ੨੧੫

ਨਾਨਕ (ਤੂੰ) ਆਖ (ਕਿ ਹੁਣ) ਗੁਰੂ (ਸਾਹਿਬ ਆਪ) ਸਹਾਈ ਹੋ ਗਏ ਹਨ
(ਇਸ ਲਈ ਹੁਣ ਰਸਨਾ ਨਾਮ ਰਸ) ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੋਰ ਕੋਈ ਰਸ-ਕਸ (ਆਪਣੇ)
ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ ਲਗਣ ਦੇਂਦੀ।

ਨਿਰਣੈ:

ਅ- ਆਨ ਨ ਰਸ ਕਸ, ਲਵੈ ਨ ਲਾਈ॥

੧) ਇਸ ਪੰਗਤੀ ਵਿੱਚ ‘ਆਨ ਨ’ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ‘ਆਨਨ’ ਇਕਠਾ ਪਾਠ ਵੀ
ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅਰਥ ‘ਮੁੱਖ’ ਕਰਦੇ ਹਨ।

੨) ਸਿ ਨਾਮ ਰਸ ਦੇ ਲਵੈ-ਸਦ੍ਰਸ ਆਨਨ-ਹੋਰ ਰਸ ਕਸ ਨਹੀਂ ਲਗ ਸਕਦੇ।

ਨਿਰਣੈ: ਜਦੋਂ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ‘ਆਨ ਅਤੇ ਨੌਵੀ ਪੰਕਤੀ ਵਿਚ
ਆਨ ਨ’ ਦੀ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਫਿਰ ‘ਆਨਨ’ ਪਾਠ ਕਰਨ ਦੀ ਕੀ
ਲੋੜ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਅਰਥ ਵੀ ‘ਹੋਰ’ ਹੀ ਕਰਨੇ ਹਨ? ਅਸਲ ਵਿਚ ਜਿਹੜੀ ਪੁਰਾਣੀ
ਪਾਠ-ਯੋਗਤਾ ਦੀ ਕਸਵੱਟੀ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਅਜਿਹੇ ਕਈ ਭੁਲੇਖੇ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ

*ਸਾਬਕਾ ਜਥੇਦਾਰ, ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੋ: +੯੧੯੮੧੪੮੯੮੨੫੧

ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਕਰਣ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਸੁਲਝਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਭ ਨੂੰ ਸੁਮਤ ਬਖਸ਼ਣ ਤਾਂ ਜੋ ਬਹੁ ਅਰਥਾਂ ਵਾਲੀ ਪਰਪਾਟੀ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੋ ਕੇ ਸਾਰੇ ਹੀ “ਇਕਾ ਬਾਣੀ ਇਕੁ ਗੁਰੁ, ਇਕੋ ਸਬਦੁ ਵੀਚਾਰਿ” (ਪੰਨਾ ੬੪੬) ਦੇ ਅਨੁਆਈ ਬਣਨ ਲਈ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਹੋਣ।

ਗੁਰ ਗਿਰਾਰਥ ਕੋਸ਼, ਸ੍ਰੀਮਤ ਪੰਡਿਤ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਰੋਤਮ ਕ੍ਰਿਤ, ਪਹਿਲੀ ਜਿਲਦ, ਪੰਨਾ ੫੦

ਆਨਨ ਸੰ. ਮੁਖ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਕੋਸ਼, ਸ੍ਰੀਮਹਿਤ ਪੰਡਿਤ ਗਿਆਨੀ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਕ੍ਰਿਤ, ਪਹਿਲੀ ਜਿਲਦ, ਪੰਨਾ ੬੨

ਆਨਨ (ਸੰ. ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ) ਮੁਖ। ਮੂੰਹ।

ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ, ਪੰਨਾ ੭੫

ਆਨਨ. ਸੰ. ਸੰਗਯਾ- ਮੁੱਖ. ਮੂੰਹ. “ਆਨਨ ਰਸ ਕਸ ਲਵੈ ਨ ਲਾਈ.” (ਗਉ ਮ: ੫) ਮੂੰਹ ਦੇ ਸਵਾਦ ਨਾਮ-ਰਸ ਦੇ ਤੁਲਯ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ। ੨. ਮੁਖਮੰਡਲ. ਚੇਹਰਾ. ਸਿਰ. “ਆਨਨ ਕਾਜ ਬਿਦਾ ਬ੍ਰਿਜਰਾਜ ਪੈ ਆਯੋ” (ਕ੍ਰਿਸਨਾਵ) ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਿਰ, ਮਾਨੋ ਵਿਦਾਇਗੀ ਲਈ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਪਾਸ ਆਇਆ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਕੋਸ਼, ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਪੰਨਾ ੨੮

ਆਨਨ (ਸੰ./ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ) ਮੁਖ, ਮੂੰਹ

ਆਨਨਪਰਿ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਅਨਨ੍ਯ, ਪਰਾਯਣ) ੧. ਨਹੀਂ ਹਨ ਦੂਸਰੇ ਪਰਾਇਣ। ੨. ਆਨਨ= ਮੁਖ ਪਰ (ਨਾਮੋ ਚਾਰਣ ਹੈ)। ਯਥਾ- ‘ਗਿਆਨ ਅਰੁ ਧਿਆਨ ਅਨਨ ਪਰਿ’ (੧੩੯੯)

ਸ. ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ, ਇੰਗਲਿਸ਼ ਟਰਾਂਸਲੇਸ਼ਨ, ਵਾਲੀਅਮ ੨, ਪੰਨਾ ੬੦੪

ਕੋਈ ਹੋਰ ਮਿਠੇ ਤੇ ਸਲੂਣੇ ਜ਼ਾਇਕੇ ਇਸ ਦੇ ਤੁੱਲ ਨਹੀਂ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਗੁਰਦੇਵ ਮੇਰੇ ਸਹਾਇਕ ਹੋ ਗਏ ਹਨ।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨੋਟ: ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਅਰਥ ਪਾਠਕਾਂ ਨੇ ਭਲੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪੜ੍ਹ ਲਏ ਹਨ। ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ ਹਰਿਬੰਸ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਅਰਥ ਕੀਤੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਅਰਥਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਹੜਾ ਪਹਿਲਾ ਨ (ਨੰਨਾ) ਉਸ ਨੂੰ ਸਫਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਪੰਡਿਤ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਰੋਤਮ, ਪੰਡਿਤ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਭਾ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਆਨਨ ਸ਼ਬਦ ਇਕੱਠਾ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ “ਮੂੰਹ ਦੇ ਸੁਆਦ”। ਭਾਵ ਮੂੰਹ ਦੇ ਸੁਆਦ ਨਾਮ ਰਸ ਦੇ ਤੁਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ।

ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਅਸਥਾਈ ਭਾਵ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਧੁਰਾ “ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਰਸਨਾ ਪੀਉ ਪਿਆਰੀ ॥ ਇਹ ਰਸ ਰਾਤੀ ਹੋਇ ਤ੍ਰਿਪਤਾਰੀ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥” ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ

ਹੈ ਜੀਭ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਕੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ “ਹੇ (ਮੇਰੀ) ਪਿਆਰੀ ਜੀਭ! ਤੂੰ ਆਤਮਕ ਜੀਵਨ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਨਾਮ-ਰਸ ਪੀ । ਜੇਹੜੀ ਜੀਭ ਇਸ ਨਾਮ-ਰਸ ਵਿਚ ਮਸਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਹ (ਹੋਰ ਰਸਾਂ ਵਲੋਂ) ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।੧। ਰਹਾਉ।”

ਹੇ ਨਾਨਕ (ਆਖ) ! ਜਿਸ ਵਡਭਾਗੀ ਨਾਮ ਰਸੀਏ ਦੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਹਾਈ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਉਸ ਵਡਭਾਗੀ ਦੀ ਜੀਭ ਮੂੰਹ ਦੇ ਰਸਾਂ-ਕਸਾਂ ਦੇ ਸੁਆਦਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਮ ਦੇ ਤੁੱਲ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੀ।

ਪਾਵਨ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ‘ਅਨਨ’ ਸ਼ਬਦ ਮੁੱਖ ਦੇ ਅਰਥ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ:” ਜਾਮਿ ਗੁਰੂ ਹੋਇ ਵਲਿ ਲਖ ਬਾਹੇ ਕਿਆ ਕਿਜਇ ॥ ਜਾਮਿ ਗੁਰੂ ਹੋਇ ਵਲਿ ਗਿਆਨ ਅਰੁ ਧਿਆਨ ਅਨਨ ਪਰਿ ॥ (੧੩੯੯)

ਮਮਾ ਮਨ ਸਿਉ ਕਾਜੁ ਹੈ ਮਨ ਸਾਧੇ ਸਿਧਿ ਹੋਇ ॥

ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਸਿਉ ਕਹੈ ਕਬੀਰਾ ਮਨ ਸਾ ਮਿਲਿਆ ਨ ਕੋਇ ॥

(ਪੰਨਾ ੩੪੨)

ਫਰੀਦਕੋਟ ਸਟੀਕ, ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ, ਪੰਨਾ ੭੪੬

ਪੁਨਾ ਮੇ ਅਖਰ ਦੁਆਰਾ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ਜਗਯਾਸੂ ਕਾ ਮਨ ਕੇ ਸਾਥ ਕਾਰਜ ਹੈ ਕਿਉਂ ਕਿ ਮਨਕੇ (ਸਾਧੇ) ਵਸ ਕਰਣੇ ਸੇ (ਸਿਧਿ) ਮੋਖ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਤੀ ਹੈ ਕਬੀਰ ਜੀ ਆਪਨੇ ਮਨਕੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ਮਨ ਜੈਸਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ਵਾ ਮਨ ਜੈਸਾ ਗੁਰੂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਮਿਲਾ ਹੈ।

ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਟੀਕਾ ਸ੍ਰੀ ਅਮੀਰ ਭੰਡਾਰ, ਸੰਤ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਸੈਂਚੀ ਤੀਜੀ, ਪੰਨਾ ੯੫੫

ਮੇ ਦਵਾਰਾ ਕਥਨ ਕਰਦੇ ਹਨ – ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਮਨ ਨਾਲ ਹੀ ਕੰਮ ਹੈ, ਕਿਉਂ ਕਿ ਮਨ ਨੂੰ ਸਾਧੇ=ਕਾਬੂ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਿਧਿ ਹੋਇ=ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਕਥਨ ਕਰਦੇ ਹਨ – ਸੁਧ ਮਨ ਹੀ ਮਲੀਨ ਮਨ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸਿਖਿਆ ਕਹੇ ਤਾਂ ਉਹ ਸਮਝਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਮਨ ਸਾ= ਮਨ ਸਰੀਖਾ ਭਾਵ ਮਨ ਵਰਗਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਸਲਾਹਕਾਰ ਗੁਰੂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਮੂਲ ਪਾਠ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਅਨੁਵਾਦ, ਡਾ. ਜੋਧ ਸਿੰਘ, ਸੈਂਚੀ ਪਹਿਲੀ, ਪੰਨਾ ੩੪੨

ਮ- ਜੀਵ ਕਾ ਕਾਮ ਤੇ ਮਨ ਸੇ ਹੀ ਪਡਤਾ ਹੈ ਯਦਿ ਮਨ ਕੇ ਸਾਧ ਲੀਆ ਹੋ ਜਾਤਾ ਹੈ। ਕਬੀਰ ਮਨ ਹੀ ਸੇ ਮਨ ਕੀ ਬਾਤ ਕਹਤਾ ਹੈ ਕਿ ਹੇ ਮਨ, ਮੁਝੇ ਮਨ ਜੈਸਾ ਅੰਨਯ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਮਿਲਾ॥

ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ, ਅਰਥ ਬੋਧ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਭਾਗ ਦੂਜਾ, ਪੰਨਾ ੪੪੮

ਮੰਮਾ (ਅੱਖਰ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਹੈ) (ਮਨੁੱਖ ਦਾ) ਮਨ ਨਾਲ ਹੀ ਕੰਮ ਹੀ ਹੈ, ਮਨ

ਨੂੰ ਸਾਧਣ ਨਾਲ ਹੀ ਸਫਲਤਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਕਬੀਰ (ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ) ਕੇਵਲ ਮਨ ਨਾਲ ਹੀ (ਸਾਡਾ ਵਾਸਤਾ ਹੈ) ਮਨ ਵਰਗਾ ਕੋਈ ਹੋਰ (ਮਿਤਰ) ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸਟੀਕ, ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਗਿਆਨੀ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਾਲੇ, ਸੈਂਚੀ ਦੂਜੀ, ਪੰਨਾ ੯੬੩

ਮਨ ਨਾਲ ਹੀ ਕੰਮ ਹੈ ਮਨ ਨੂੰ ਸਾਧੇ = ਵੱਸ ਕਰਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਸਭ ਸਿਧੀਆਂ ਪੂਰਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਨੂੰ ਕਬੀਰ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਨ ਵਰਗਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੁਣਨ ਵਾਲਾ ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ।

ਸੰਬਯਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਪੋਥੀ ਪੰਜਵੀਂ, ਪੰਨਾ ੨੧੫੨

ਮੰਮਾ-ਮਨ ਨਾਲ ਹੀ (ਸਾਡਾ ਕੰਮ=) ਵਾਸਤਾ ਹੈ, (ਪਰ) ਸਿੱਧੀ ਮਨ ਨੂੰ ਸਾਧਿਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹੇ ਕਬੀਰ! ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਨੂੰ ਆਖਦਾ ਹੈ (ਕਿ ਹੇ) ਮਨ ! ਤੇਰੇ ਵਰਗਾ (ਪਰਮ ਮਿਤ੍ਰ ਯਾ ਸਿਖਯਾ ਦਾਤਾ) ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ।

ਸ਼ਬਦਾਰਥ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ, ਪੰਨਾ ੩੪੨

ਮਨ ਸਾ- ਜੈਸਾ, ਵਰਗਾ।

ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, ਭਾਗ ਦੂਜਾ, ਪੰਨਾ ੭੧੦

ਮਨਸਾ- ਵਿ. ਮਾਨਸ, ਮਨ ਦਾ। ੨. ਮਨ ਕਰਕੇ, “ਮਨਸਾ ਕਰਿ ਸਿਮਰੰ ਤੁਝੇ ਨਰ” (ਸਵੈਯੇ ਮ: ੪ ਕੇ) ੩. ਸੰਗਯਾ - ਇੱਛਾ ਕਾਮਨਾ. “ਮਨਸਾ ਧਾਰਿ ਜੋ ਘਰਿ ਤੇ ਆਵੈ” (ਮਾਝ ਮ: ੫)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਰਪਣ, ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਪੋਥੀ ਦੂਜੀ, ਪੰਨਾ ੯੯੩

(ਹਰੇਕ ਜੀਵ ਦਾ ਜਗਤ ਵਿਚ ਆਉਣ ਦਾ ਅਸਲ) ਕੰਮ ਮਨ ਨਾਲ ਹੈ (ਉਹ ਕੰਮ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਰੱਖੇ) । ਮਨ ਨੂੰ ਵੱਸ ਵਿਚ ਕੀਤਿਆਂ ਹੀ (ਜੀਵ ਨੂੰ ਅਸਲ ਮਨੋਰਥ ਦੀ) ਕਾਮਯਾਬੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਕਬੀਰ ਆਖਦਾ ਹੈ (ਕਿ ਜੀਵ ਦਾ ਅਸਲ ਕੰਮ) ਨਿਰੋਲ ਮਨ ਨਾਲ ਹੀ ਹੈ, ਮਨ ਵਰਗਾ (ਜੀਵ ਨੂੰ) ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ (ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਸ ਦਾ ਅਸਲ ਵਾਹ ਪੈਂਦਾ ਹੋਵੇ) ।

ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਰਸ਼ਨ ਨਿਰਣੈ ਸਟੀਕ ਤੁਲਨਾਤਮਿਕ ਅਧਿਐਨ, ਟੀਕਾਕਾਰ ਗਿ. ਹਰਿਬੰਸ ਸਿੰਘ, ਭਾਗ ਚੌਥਾ, ਪੰਨਾ ੫੪੨

ਮਮੇ (ਅਖਰ ਦੁਆਰਾ ਫਿਰ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦਾ) ਮਨ ਨਾਲ ਹੀ ਕੰਮ ਹੈ (ਅਤੇ) ਮਨ ਸਾਧਿਆਂ (ਭਾਵ ਵਸ ਕੀਤਿਆਂ ਹੀ ਇਸ ਦੀ ਸਚੀ) ਸਫਲਤਾ (ਪ੍ਰਾਪਤ) ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਬੀਰ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ (ਸਾਡਾ) ਨਿਰੋਲ ਮਨ ਨਾਲ (ਕੰਮ ਹੈ ਅਤੇ) ਮਨ ਵਰਗਾ (ਹੋਰ) ਕੋਈ ਮਿਤਰ (ਸਾਨੂੰ) ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ॥

ਸ. ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ, ਇੰਗਲਿਸ਼ ਟਰਾਂਸਲੇਸ਼ਨ, ਵਾਲੀਅਮ ਦੂਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੪੧

ਮ- ਜੀਵ ਦਾ ਵਿਹਾਰ ਆਪਣੇ ਮਨੁੱਏ ਨਾਲ ਹੈ। ਜੋ ਆਪਣੇ ਮਨੁੱਏ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਪੂਰਨਤਾ ਨੂੰ ਪਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਕਬੀਰ ਆਖਦਾ ਹੈ, ਮੇਰਾ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਕੇਵਲ ਆਪਣੇ ਮਨੁੱਏ ਨਾਲ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਮਨੁੱਏ ਵਰਗਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ।

ਪ੍ਰਿਯਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਆਦਿ ਜੀ ਦੇ ਕ੍ਰਿਤ ਪੰਡਿਤ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੯੭

ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਸਿਉ ਕਹੈ ਜੇਕਰ ਮਨ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਤੇ ਉਲਟ ਕਰਕੇ ਆਪਨੁ ਕਹੇ ਜੋ ਭਜਨ ਕਰ ਸੰਸਾਰ ਅਨਿਤ ਹੈ ਤੇ ਜਾਣੀਐ ਜੋ ਇਸ ਮਨ ਸਾਰਖਾ ਗੁਰੂ ਨਹੀਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਮਿਲਿਆ ਇਹੋ ਬਡਾ ਗੁਰੂ ਹੈ॥

ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਮਰਮ ਬੋਧਨੀ, ਸੰਤ ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ, ਪੰਨਾ ੧੧੧

“ਮੰਮਾ ਮਨ ਸਿਉ ਕਾਜੁ ਹੈ ਮਨ ਸਾਂਧੇ ਸਿਧਿ ਹੋਇ” – ਮੰਮਾ (ਅੱਖਰ ਮੁੜ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨ ਨਾਲ ਹੀ (ਸਾਡਾ) ਕੰਮ ਵਾਸਤਾ ਹੈ, (ਜੇਕਰ) ਮਨ ਸਾਧ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਹੀ ਸਿੱਧੀ (ਕਾਰਜ ਦੀ ਸਫਲਤਾ) ਹੁੰਦੀ ਹੈ। “ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਸਿਉ ਕਹੈ ਕਬੀਰਾ ਮਨ ਸਾ ਮਿਲਿਆ ਨ ਕੋਇ ॥” – ਮਨ ਸਿਉ (ਮਨ ਨਾਲ –ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰ ਹੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਕੇ) ਆਖਦਾ ਹਾਂ ਕਬੀਰ (ਮੈਂ) ਕਿ ਮਨ ਹੀ (ਤੂੰ ਹੀ ਹੈਂ, ਮਨਾ! ਸਭ ਕੁਛ- ਅਗਿਆਨ ਅਧੀਨ ਵਰਤਾਰਾ ਹੋਇਆ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਪਟਕਾਨ ਵਾਲਾ, ਅਤੇ ਆਤਮਗਿਆਨ ਸਹਤ ਹੋਇਆ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਉਧਾਰਨ ਹਾਰਾ), ਮਨ ਵਰਗਾ (ਇੱਥੇ ਉੱਥੇ ਦਾ ਸਹਾਈ) ਨਹੀਂ ਕੋਈ ਮਿਲਿਆ (ਸਾਨੂੰ)॥

ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਸਟੀਕ, ਪੰਡਿਤ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਆਨੀ (ਲਾਹੌਰ ਮੁਜੰਗਾਂ ਵਾਲੇ), ਪੰਨਾ ੭੫

ਮੰਮੇ (ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ), ਮਨ (ਦੇ) ਨਾਲ (ਹੀ ਤੁਹਾਡਾ) ਕੰਮ ਹੈ, (ਕਿਉਂ ਕਿ) ਮਨ ਨੂੰ ਸਾਧ (ਕਾਬੂ ਕਰ) ਲਿਆ ਜਾਵੇ, (ਤਾਂ) (ਸਿਧਿ) ਮੁਕਤਿ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਨਾਲ ਕਬੀਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, (ਕਿ ਸਾਨੂੰ) ਮਨ ਵਰਗਾ (ਹੋਰ) ਕੋਈ (ਸਲਾਹਕਾਰ) ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ, (ਅਰਥਾਤ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਕਬੀਰ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਇਸ ‘ਮਨ’ ਵਰਗਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ॥

ਬਾਣੀ ਭਗਤਾਂ ਕੀ ਸਟੀਕ, ਸ਼੍ਰੀਮਤ ਪੰਡਿਤ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਰੋਤਮ ਕ੍ਰਿਤ, ਪੰਨਾ ੨੨੦

ਮੰਮਾ ਇਤਿ ਪੁਨਾ ਮੰਮੇ ਦੁਆਰਾ ਕਹੇ ਹੈ॥ ਹੇਪੁਰਖੋ ਤੁਮਾਰਾ ਪਰਮਾਤਮ ਗਿਆਨ ਲੇਨਾ ਰੂਪ ਮਨ ਕੇ ਸਾਥ ਕਾਜ ਹੈ॥ ਬਡਾ ਭਾਰੀ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਹੈ॥ ਯਾ ਤੇ ਮਨ ਸਾਧੇ, ਮਨ ਕੀ ਸੁੱਧੀ ਕਰਨੇ ਸੇ ਹੀ ਸਿਧਿ ਹੋਇ, ਗਿਆਨ ਕਾ ਲਾਭ ਤੁਮ ਕੋ ਹੋਵੇਗਾ ਪੁਨਾ ਮਨ ਹੀ, ਸੁਧ ਕੀਆ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਸਿਉ, ਗਿਆਨ ਰੂਪ ਬ੍ਰਹਮ ਕੇ ਸਾਧ ਮਿਲਨੇ ਸੇ ਕਹੈ ਕਬੀਰਾ, ਕਹੜਾ ਜਾਵੇ ਹੈ ਬਡਾ ਪਰੰਤੂ ਐਸਾ ਮੇਲ ਭੀ ਮਨ ਕੇ ਸੁਧ ਕਰਨੇ ਸੇ ਹੋਵੇ ਹੈ॥ ਸੁਧ ਕੀਏ ਬਿਨਾ ਤੋ ਮਨ ਸਾ ਹਮਾਰੇ ਚਿਤ ਕਾ ਬ੍ਰਹਮ ਮੇਂ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੋਵੇ ਐਸੇ ਸੰਕਲਪ

ਮਾਤ੍ਰ ਸੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇ॥

ਗੁਰਬਾਣੀ ਪਾਠ ਦਰਪਣ, ਟਕਸਾਲ ਮਹਿਤਾ, ਪੰਨਾ ੩੧੫

‘ਮਨਸਾ’= ਵਾਸਨਾ

(੨) ਮਨ ਸਾ

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨੋਟ: ਪਾਵਨ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ‘ਮਨਸਾ’ ਸ਼ਬਦ ਕਈ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ

ਮਨਸਾ - ਮਨ

-ਮਨਸਾ ਕਰਿ ਸਿਮਰੰਤ ਤੁਝੈ ਨਰ ਕਾਮੁ ਕ੍ਰੋਧੁ ਮਿਟਿਅਉ ਜੁ ਤਿਛੰ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੪੦੫)

ਮਨਸਾ - ਬਾਸਨਾ, ਇੱਛਾ, ਕਾਮਨਾ

-ਮਨਸਾ ਧਾਰਿ ਜੋ ਘਰ ਤੇ ਆਵੈ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੩)

-ਜੇਹੀ ਮਨਸਾ ਕਰਿ ਲਾਗੈ ਤੇਹਾ ਫਲੁ ਪਾਏ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੧੬)

-ਸੇਵਕ ਕੀ ਮਨਸਾ ਪੂਰੀ ਭਈ ॥

(ਪੰਨਾ ੨੮੯)

-ਦਾਸ ਜਨਾ ਕੀ ਮਨਸਾ ਪੂਰਿ ॥

(ਪੰਨਾ ੮੬੯)

ਸਾ = ਪੜਨਾਉਂ ਇਕ ਵਚਨ ਇਸਤਰੀ ਲਿੰਗ, ਅਰਥ- ਉਹ

-ਸਾ ਰੁਤਿ ਸੁਹਾਵੀ ਜਿਤੁ ਤੁਧੁ ਸਮਾਲੀ ॥

(ਪੰਨਾ ੯੭)

-ਸਾ ਬੁਧਿ ਦੀਜੈ ਜਿਤੁ ਵਿਸਰਹਿ ਨਾਹੀ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੦)

-ਸਾ ਮਤਿ ਦੀਜੈ ਜਿਤੁ ਤੁਧੁ ਧਿਆਈ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੦)

ਸਾ= ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਇਕ ਵਚਨ ਪੁਲਿੰਗ ਅਰਥ-ਪ੍ਰਭੂ ਵਰਗਾ

-ਹਰਿ ਸਾ ਪ੍ਰੀਤਮੁ ਕਰਿ ਮਨ ਮੀਤ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੮੭)

-ਹਰਿ ਸਾ ਮੀਤੁ ਨਾਹੀ ਮੈ ਕੋਈ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੨੭)

-ਹਰਿ ਸਾ ਪ੍ਰੀਤਮੁ ਅਵਰੁ ਨ ਕੋਇ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੧੫੧)

-ਆਪੁ ਬੀਚਾਰਿ ਮਾਰਿ ਮਨੁ ਦੇਖਿਆ ਤੁਮ ਸਾ ਮੀਤੁ ਨ ਅਵਰੁ ਕੋਈ ॥

(ਪੰਨਾ ੩੫੬)

ਸਾ= ਕ੍ਰਿਆ ਭੂਤਕਾਲ, ਅਰਥ-ਸੀ

-ਜਿਸ ਕਾ ਸਾ ਤਿਸ ਤੇ ਫਲੁ ਪਾਇਆ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੫)

-ਝੁਠੁ ਬਾਤ ਸਾ ਸਚੁ ਕਰਿ ਜਾਤੀ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੮੫)

-ਜੈਸਾ ਸਾ ਤੈਸਾ ਦ੍ਰਿਸਟਾਇਆ ॥

(ਪੰਨਾ ੨੮੧)

-ਜਿਸ ਕਾ ਸਾ ਤਿਨ ਹੀ ਰਖਿ ਲੀਆ ਪੂਰਨ ਪ੍ਰਭ ਕੀ ਭਾਤੀ ॥

(ਪੰਨਾ ੬੮੧)

-ਜਿਚਰੁ ਦੂਜਾ ਭਰਮੁ ਸਾ ਅੰਮਾਲੀ ਤਿਚਰੁ ਮੈ ਜਾਣਿਆ ਪ੍ਰਭੂ ਦੂਰੇ ॥

(ਪੰਨਾ ੫੬੪)

ਪਾਵਨ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਨਿਯਮਾਵਲੀ ਅਨੁਸਾਰ ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਇਕ ਵਚਨ ਪੁਲਿੰਗ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਰਥ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਭਿੰਡਰਾਂ ਵਾਲੀ ਟਕਸਾਲ ਨੇ ਕੇ ਪਹਿਲਾ ਅਰਥ ਮਨਸਾ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਦੂਸਰਾ ਮਨ ਸਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਪਾਠ ਸਾ ਵੱਖਰਾ ਦਰੁਸਤ ਹੈ।

ਸੂਤਕਿ ਕਰਮ ਨ ਪੂਜਾ ਹੋਇ ॥ ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਮਨੁ ਨਿਰਮਲੁ ਹੋਇ ॥ (੨੨੯)

ਫਰੀਦਕੋਟ ਸਟੀਕ, ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ, ਪੰਨਾ ੫੧੪

ਪੂਜਾ ਆਦਿਕ ਕਰਮੋਂ ਮੈਂ ਭੀ ਸੂਤਕ ਹੋਤਾ ਹੈ॥ ਪਰੰਤੂ ਜੇ ਨਾਮੀ ਮੈਂ ਰਤੇ ਹੋਂ ਤਿਨਕਾ ਮਨ ਨਿਰਮਲ ਹੋਤਾ ਹੈ॥

ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਟੀਕਾ ਸ੍ਰੀ ਅਮੀਰ ਭੰਡਾਰ, ਸੰਤ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਸੈਂਚੀ ਤੀਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੩੭

ਠਾਕੁਰ ਪੂਜਾ ਆਦਿਕ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਕਰਨ ਵਿਚ ਭੀ ਸੂਤਕ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਵਾ:- ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸੂਤਕ ਹੈ ਇਸ ਕਰਕੇ ਠਾਕੁਰ ਪੂਜਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਜੇ ਨਾਮ ਦੇ ਨਾਮ ਵਿਚ ਰੱਤੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਨ ਨਿਰਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਿਰਮਲ ਮਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸੂਤਕ ਨਹੀਂ॥੪॥

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਮੂਲ ਪਾਠ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਅਨੁਵਾਦ, ਡਾ. ਜੋਧ ਸਿੰਘ, ਸੈਂਚੀ ਪਹਿਲੀ, ਪੰਨਾ ੨੨੯

ਕਰਮਕਾਂਡ ਭੀ ਅਸ਼ੁੱਧ ਹੈ ਇਸ ਲੀਏ ਪੂਜਾ ਅਰਚਨਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਤੀ; ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਭੂ-ਨਾਮ ਮੇਂ ਲੀਨ ਹੋਕਰ ਹੀ ਮਨ ਪਵਿਤ੍ਰ ਬਣਾ ਰਹਤਾ ਹੈ॥

ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ, ਅਰਥ ਬੋਧ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ, ਪੰਨਾ ੩੦੯

ਸੂਤਕ (ਦੀ ਅਵਸਥਾ) ਵਿਚ ਨ ਕੋਈ ਕਰਮ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨ ਹੀ ਪੂਜਾ। (ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ) ਨਾਮ ਵਿਚ ਰੰਗੇ ਜਾਣ ਨਾਮ ਮਨ ਨਿਰਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਸਟੀਕ ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ ਗਿਆਨੀ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਾਲੇ ਸੈਂਚੀ ਦੂਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੫੮

ਪੂਜਾ ਆਦਿਕ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਵੀ ਸੂਤਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜੇਹੜੇ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਨਾਲ ਰਤੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮਨ ਨਿਰਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸੰਬਯਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਪੋਥੀ ਤੀਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੪੫੪

(ਫੇਰ) ਸੂਤਕ ਵਿਚ ਨਾ ਕਰਮ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਨਾ ਪੂਜਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। (ਕੇਵਲ) ਨਾਮ ਵਿਚ ਰਤਿਆ ਮਨ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸ਼ਬਦਾਰਥ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ, ਪੰਨਾ ੨੨੯

੩੧. ਸਭ ਕਰਮ ਧਰਮ ਸੂਤਕ ਵਿਚ ਹਨ ਇਸ ਲਈ ਪੂਜਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਰਪਣ, ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਪੋਥੀ ਦੂਜੀ ਪੰਨਾ ੪੦੪

(ਹੋ ਭਾਈ!) ਸੂਤਕ (ਦੇ ਭਰਮ ਵਿਚ ਗ੍ਰਸੇ ਹੋਏ ਮਨ ਨੂੰ) ਕੋਈ ਕਰਮ-ਕਾਂਡ ਪਵਿਤ੍ਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ, ਕੋਈ ਦੇਵ-ਪੂਜਾ ਪਵਿਤ੍ਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਮ ਵਿਚ ਰੰਗੀਜ ਕੇ ਹੀ ਮਨ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਰਸ਼ਨ ਨਿਰਣੈ ਸਟੀਕ ਤੁਲਨਾਤਮਿਕ ਅਧਿਐਨ, ਟੀਕਾਕਾਰ ਗਿ. ਹਰਿਬੰਸ ਸਿੰਘ, ਭਾਗ ਤੀਜਾ, ਪੰਨਾ ੫੪੨

ਸੂਤਕ (ਦੇ ਭਰਮ) ਵਿਚ ਨਾ ਕਰਮ (ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ) ਨਾ ਪੂਜਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। (ਅਸਲੀਅਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ) ਨਾਮ ਵਿਚ ਰਤਿਆਂ ਹੀ ਮਨ ਪਵਿਤਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਕੋਸ਼, ਡਾ: ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ, ਜਿਲਦ ਪਹਿਲੀ, ਪੰਨਾ ੪੪੧

ਸੂਤਕਿ- ੧. ਅਪਵਿਤਰ

“ਸੂਤਕਿ ਕਰਮ ਨ ਪੂਜਾ ਹੋਇ॥”

ਗਉ ੩, ਅਸ ੧, ੪:(੨੨੯)

ਹੋਰ ਰੂਪ - ਸੂਤਕੁ -

“ਮਨ ਕਾ ਸੂਤਕੁ ਦੂਜਾ ਭਾਉ॥”

ਗਉ ੩, ਅਸ ੧, ੪: (੨੨੯)

੨. ਪ੍ਰਸੂਤ ਸਮੇਂ ਦੀ ਅਸੁਧੀ

“ਜਨਮੇ ਸੂਤਕੁ ਮੂਏ ਫੁਨਿ ਸੂਤਕੁ ਸੂਤਕਿ ਪਰਜ ਬਿਗੋਈ॥”

ਗਉ ਕਬ, ਅਸ ੪੧, ੧:੧ (੩੩੧)

ਹੋਰ ਰੂਪ - ਸੂਤਕੁ -

“ਜੇ ਕਰਿ ਸੂਤਕੁ ਮੰਨੀਐ ਸਭ ਤੈ ਸੂਤਕੁ ਹੋਇ॥”

-ਆਸਾ ੧, ਵਾਰ ੧੮ਸ, ੧,੧:੧ (੪੭੨)

“ਸਭੇ ਸੂਤਕੁ ਭਰਮ ਹੈ ਦੂਜੈ ਲਗੈ ਜਾਇ॥”

-ਆਸਾ ੧, ਵਾਰ ੧੮ਸ, ੧,੧:੧ (੪੭੨)

ਸ. ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ, ਇੰਗਲਿਸ਼ ਟਰਾਂਸਲੇਸ਼ਨ, ਵਾਲੀਅਮ ਦੂਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੫੯

ਕ੍ਰਿਸ਼ਟਤਾ ਹੈ, ਇਨਸਾਨ ਦੇ ਅਮਲਾਂ ਵਿਚ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਉਪਾਸ਼ਨਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਰੰਗੀਜਣ ਦੁਆਰਾ ਆਤਮਾ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, ਪੰਨਾ ੧੬੭

ਸੂਤਕ.ਸੂਤਕੁ- ਸੰ. ਸੂਤਕ. ਸੰਗੜਾ -ਪੰਛੀ, ਪਰਿੰਦੇ।

੨. ਸੂਤ (ਪ੍ਰਸੂਤ) ਸਮੇਂ ਦੀ ਅਸੁਧੀ. ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੇ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਅਸੁਧੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੇ ੧੧ ਦਿਨ, ਛਤ੍ਰੀ ਦੇ ੧੩ ਦਿਨ, ਵੈਸ਼ ਦੇ ੧੭ ਦਿਨ ਅਤੇ ਸੂਦ੍ਰ ਦੇ ੩੦ ਦਿਨ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਦੇਖੋ, ਅਤ੍ਰਿ ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਸ਼.੮੪. “ਨਾਨਕ ਸੂਤਕੁ ਏਵ ਨ

ਉਤਰੇ ਗਿਆਨ ਉਤਾਰੈ ਧੋਇ।” (ਵਾਰ ਆਸਾ)

੩. ਅਪਵਿਤ੍ਰਤਾ. ਅਸ਼ੁੱਧੀ. “ਜਨਮੇ ਸੂਤਕ ਮੂਏ ਫੁਨਿ ਸੂਤਕ.” (ਉ ਕਬੀਰ)
ਜਨਮੇ ਸੂਤਕ ਮੂਏ ਪਾਤਕ.

**ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਕੋਸ਼, ਸ੍ਰੀਮਹਿਤ ਪੰਡਿਤ ਗਿਆਨੀ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ
ਕ੍ਰਿਤ, ਪਹਿਲੀ ਜਿਲਦ, ਪੰਨਾ ੧੩੮**

ਸੂਤਕ (ਸੰ.। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ) ਜਨਮ ਮਰਨ ਸੰਬੰਧੀ ਅਪਵਿਤ੍ਰਤਾ। ਯਥਾ- ‘ਜੇ ਕਰ ਸੂਤਕੁ ਮੰਨੀਐ ਸਭ ਤੈ ਸੂਤਕੁ ਹੋਇ’ ਜੇਕਰ ਜਨਮ ਮਰਨ ਸੰਬੰਧੀ ਅਸ਼ੁੱਧੀ ਮੰਨੀਐ’ ਤਦ ਸਭ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਇਹ ਅਸ਼ੁੱਧੀ ਹੈ, ਗੋਹੇ, ਲੱਕੜੀ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਜੀਵ ਰੋਜ਼ ਚੁੱਲੇ ਵਿਚ ਮਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਅਸ਼ੁੱਧੀ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਗਿਆਨ ਕਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਅਰਥ ਬਣਦਾ ਹੈ-ਡੋਰ ਪਕੜਨ ਵਾਲਾ।

**ਗੁਰ ਗਿਰਾਰਥ ਕੋਸ਼, ਸ੍ਰੀਮਤ ਪੰਡਿਤ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਰੋਤਮ ਕ੍ਰਿਤ,
ਪਹਿਲੀ ਜਿਲਦ ਪੰਨਾ ੧੦੬**

ਸੂਤਕੁ ਸੰ. ਜਨਮ; ਜਨਮ ਮਨ ਸੰਬੰਧੀ ਅਸ਼ੁੱਧੀ, ਯਥਾ-‘ਜੇ ਕਰ ਸੂਤਕੁ ਮੰਨੀਐ ਸਭ ਤੈ ਸੂਤਕੁ ਹੋਇ’ ਜੇਕਰ ਜਨਮ ਤਥਾ ਕਰਨੇ ਸੰਬੰਧੀ ਅਸ਼ੁੱਧੀ ਓਰ ਖਿਆਲ ਕਰੀਏ, ਤਬ ਚੁੱਲੇ ਮੇਂ ਜਲਾਨੇ ਯੋਗਜ਼ ਗੋਹੇ ਲਕੜੀ ਆਦਿ ਚੀਜੋਂ ਮੇਂ ਅਨੇਕ ਜੀਵੋਂ ਕੇ ਜਨਮ ਮਰਨ ਕੇ ਸੂਤਕ ਸੇ ਖਾਨ ਪਾਨਾਦਿ ਬਜਵਹਾਰ ਹੀ ਰੁਕ ਜਾਵੇਂਗੇ। ਮਨੁਖ ਕੇ ਜਨਮਾਦਿਕੋਂ ਸੇ ਹੀ ਸੂਤਕ ਮਾਨਨੇ ਵਾਲੇ ਕਹ ਨਹੀਂ ਸਕੇ। ਯਾ ਤੇ ਤਿਨੇ ਤੁਲਜ਼ ਇਤਰ ਜੀਵੋਂ ਕਾ ਸੂਤਕ ਮਾਨ ਖਾਨ ਪਾਨਾਦਿਕੋਂ ਕੀ ਅਸ਼ੁੱਧੀ ਹੋਗੀ। ਤਾ ਤੇ ਸੂਤਕ ਨਾਸ ਕਰਤਾ ਗਜ਼ਾਨ ਹੈ, ਆਨ ਕਰਨ ਨਹੀਂ, ਯਥਾ- ਨਾਨਕ ਸੂਤਕੁ ਏਵ ਨ ਉਤਰੇ ਗਿਆਨ ਉਤਾਰੈ ਧੋਇ।

**ਪ੍ਰਿਯਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਆਦਿ ਜੀ ਦੇ ਕ੍ਰਿਤ ਪੰਡਿਤ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ
ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੨੧**

ਸੂਤਕ ਕਰਕੇ ਨ ਕਰਮ ਹੋਤਾ ਹੈ ਪੂਜਾ ਹੋਤੀ ਹੈ ਸਮਿਗ੍ਰਿ ਮੈ ਅਨੇਕ ਜੀਵ ਮਰਤੇ ਹੈਨ॥

ਗੁਰਬਾਣੀ ਪਾਠ ਦਰਪਣ, ਟਕਸਾਲ ਮਹਿਤਾ, ਪੰਨਾ ੨੮੬

੧. ਸੂਤਕਿ ; ‘ਕਰਮਨ’ ਪੂਜਾ ਹੋਇ॥ ੨. ਕਰਮ ਨ ਪੂਜਾ ਹੋਇ॥

੧. ਜਿਸ ਕਰਮ ਕਰਦਿਆਂ ਸੂਤਕ ਹੋ ਜਾਵੇ ਉਹ ਪੂਜਾ ਕੀਤੀ ਸਫਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਫੇਰ ਕਰਨ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਇਹ ਹਿੰਦੂ ਮਤ ਵਿਚ ਮੰਨਿਆਂ ਹੈ।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨੋਟ : ਗਿਆਨੀ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਟਕਸਾਲ ਮਹਿਤਾ ਨੇ ਕਰਮਨ ਸ਼ਬਦ ਇਕੱਠਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ‘ਕਰਮ ਨ’ ਨੰਨਾ ਪਦ ਛੇਦ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਚਲਦਾ...

ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਕਾਲਮ:

ਬੀਬੀ ਨਾਨਕੀ ਬਾਬਲ ਨੂੰ ਸਮਝਾਵੇ

-ਸ. ਕਮਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੀਲੋਂ*

ਜਿਹੜੇ ਰਾਹੇ ਵੀਰਾ ਤੁਰਿਆ,
ਸਾਰੇ ਕਸ਼ਟ ਮੁਕਾਵੇ।
ਬੀਬੀ ਨਾਨਕੀ, ਬਾਬਲ ਨੂੰ ਸਮਝਾਵੇ।

ਪਾਂਧੇ ਕੋਲ ਸੀ ਪੜ੍ਹਨੇ ਖਾਤਰ,
ਜਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੂੰ ਪਾਇਆ।
ਪਾਂਧੇ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾ ਕੇ ਬਾਬਾ,
ਫੇਰ ਸੀ ਘਰ ਨੂੰ ਆਇਆ।

ਤੈਨੂੰ ਫਿਕਰ ਪਛਾਣ ਦਾ ਬਾਬਲ,
ਇਸ ਨੂੰ ਉਸ ਗਿਆਨ ਦਾ ਬਾਬਲ,
ਰੂਹਾਂ ਜੋ ਰੁਸ਼ਨਾਵੇ।
ਬੀਬੀ ਨਾਨਕੀ, ਬਾਬਲ ਨੂੰ ਸਮਝਾਵੇ।

ਪਿਤਾ ਕਾਲੂ ਜੀ ਨੇ ਵੀਹ ਰੁਪਈਏ,
ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਫੜਾਏ।
ਭੁੱਖਿਆਂ ਤਾਈਂ ਛਕਾ ਕੇ ਭੋਜਨ,
ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਘਰ ਨੂੰ ਆਏ।

ਤੈਨੂੰ ਫਿਕਰ ਵਪਾਰ ਦਾ ਬਾਬਲ,
ਇਸ ਨੂੰ ਕੁੱਲ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਬਾਬਲ,
ਭਲਾ ਹਰ ਇਕ ਦਾ ਚਾਹਵੇ।
ਬੀਬੀ ਨਾਨਕੀ, ਬਾਬਲ ਨੂੰ ਸਮਝਾਵੇ।

ਮੋਦੀਖਾਨੇ ਦੇ ਵਿਚ ਜਦ ਸੀ,
ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੂੰ ਲਾਇਆ।
ਤੇਰਾ ਤੇਰਾ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੇ,
ਸਮਝੋ ਜੋ ਸਮਝਾਇਆ।

ਤੈਨੂੰ ਫਿਕਰ ਕਮਾਉਣ ਦਾ ਬਾਬਲ,
ਇਸ ਨੂੰ ਰਾਹੇ ਪਾਉਣ ਦਾ ਬਾਬਲ,
ਭਟਕਣ ਨੂੰ ਮੁਕਾਵੇ।
ਬੀਬੀ ਨਾਨਕੀ, ਬਾਬਲ ਨੂੰ ਸਮਝਾਵੇ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀਆਂ ਗੁੱਝੀਆਂ ਰਮਜ਼ਾਂ,
ਭੈਣ ਦੀ ਅੱਖ ਪਛਾਣੇ।
ਦੁਨੀਆਦਾਰੀ ਦੇ ਵਿਚ ਰੁੱਝਿਆ,
ਪਿਤਾ ਅਜੇ ਨਾ ਜਾਣੇ।

ਤੈਨੂੰ ਫਿਕਰ ਵਿਆਜ ਦਾ ਬਾਬਲ,
ਇਸ ਨੂੰ ਏਸ ਸਮਾਜ ਦਾ ਬਾਬਲ,
ਜਿਸ ਦੇ ਭਾਗ ਜਗਾਵੇ।
ਬੀਬੀ ਨਾਨਕੀ, ਬਾਬਲ ਨੂੰ ਸਮਝਾਵੇ।

*ਪਿੰਡ ਤੇ ਡਾਕ: ਨੀਲੋਂ ਕਲਾਂ, ਤਹਿ:ਸਮਰਾਲਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣਾ- ੧੪੧੦੨੪,
ਮੋ: +੯੧੯੪੧੭੪੬੮੬੬੮

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ

-ਸ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ*

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ ਕੇਹੀ?
ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੋਗਾਤ ਕੇਹੀ?
ਲੱਗੇ ਬਰਸਾਤ ਜੇਹੀ,
ਅਰਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਆਵੇ ਓਹ।
ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਇਕ ਭਗਤੀ ਏ।
ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਇਕ ਸ਼ਕਤੀ ਏ।
ਮਿਲਦੀ ਨਾ ਸਸਤੀ ਏ,
ਸਿਰ-ਭੇਟਾ ਚਾਹਵੇ ਓਹ।
ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਲਾਸਾਨੀ ਹੈ।
ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਰੂਹਾਨੀ ਹੈ।
ਇਹਦੀ ਮੰਗ ਕੁਰਬਾਨੀ ਹੈ,
ਤਨ-ਮਨ ਰਚ ਜਾਵੇ ਓਹ।
ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਹੈ ਪਿਆਰ ਸਦਾ।
ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੰਗਾਰ ਸਦਾ।
ਬਣ ਜੇ ਸਰਦਾਰ ਸਦਾ,
ਪੂਰਨਤਾ ਪਾਵੇ ਓਹ।
ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਿਰਵੈਰ ਦਿਸੇ।
'ਇਕ' ਬਿਨ ਸਭ 'ਗੈਰ' ਦਿਸੇ।
ਮੰਗਦਾ ਜਗ-ਬੈਰ ਦਿਸੇ,
ਖੁਦ ਝੋਲ ਫੈਲਾਵੇ ਓਹ।
ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਝਨਕਾਰ ਜੇਹੀ।
ਇਕ ਤੇਜ਼ ਕਟਾਰ ਜੇਹੀ।
ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਤਾਰ ਜੇਹੀ,
ਘਟ ਜੋਤ ਜਗਾਵੇ ਓਹ।
ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਰਵਾਜ਼ ਕੇਹੀ?
ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਆਵਾਜ਼ ਕੇਹੀ?
ਅਦਭੁਤ ਇਕ ਸਾਜ਼ ਜੇਹੀ,
ਅਨਹਦ-ਧੁਨ ਗਾਵੇ ਓਹ।
ਇਕ ਮਿੱਠੜੀ ਬਾਣੀ ਹੈ।
ਇਕ ਨੇਮ ਕਹਾਣੀ ਹੈ।

ਜਿਸ-ਜਿਸ ਨੇ ਮਾਣੀ ਹੈ,
ਰੱਜ ਰਾਜ ਕਮਾਵੇ ਓਹ।
ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸ਼ੈਅ ਮਿੱਠੀ ਹੈ।
ਗੈਰਤ ਵੀ ਡਿੱਠੀ ਹੈ।
ਇਹ ਖੰਡਿਅਹੁ ਤਿੱਖੀ ਹੈ,
ਪਰ ਤੇਜ਼ ਲੁਕਾਵੇ ਓਹ।
ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਗੁਫਤਾਰ ਸਜੇ।
ਸਹਿਜੇ ਰਫਤਾਰ ਸਜੇ।
ਫਬਵੀਂ ਦਸਤਾਰ ਸਜੇ,
ਹਰ ਦਿਲ ਧਸ ਜਾਵੇ ਓਹ।
ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਇਕ ਨੂਰ ਜੇਹਾ।
ਮਿੱਠੜਾ ਦਸਤੂਰ ਜੇਹਾ।
ਚੜ੍ਹ ਜਾਏ ਸਰੂਰ ਜੇਹਾ,
ਜਦ ਫਤਿਹ ਗਜਾਵੇ ਓਹ।
ਜੋ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਬਾਨੀ ਹੈ।
ਉਹਦੀ ਅਮਰ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ।
ਜੀਵਨ ਲਾਸਾਨੀ ਹੈ,
ਐਸਾ ਦਰਸਾਵੇ ਓਹ।
ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨੂੰ ਚਾਹਵੇ ਜੋ।
ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨੂੰ ਪਾਵੇ ਜੋ।
ਹਰ ਬਚਨ ਕਮਾਵੇ ਜੋ,
ਧੁਰ ਤੋੜ ਨਿਭਾਵੇ ਓਹ।
ਜੋ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪੀਂਦਾ ਏ।
ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਲਈ ਜੀਂਦਾ ਏ।
'ਮੁਰਦਾ' ਪਿਆ ਦੀਂਹਦਾ ਏ,
ਪਰ ਅਮਰ ਕਹਾਵੇ ਓਹ।
ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਆਧਾਰ ਮੇਰਾ।
ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਹੈ ਪਿਆਰ ਮੇਰਾ।
ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੰਸਾਰ ਮੇਰਾ,
ਜਸ ਅਮਰ ਦਿਵਾਵੇ ਓਹ।

*ਮ:ਨੰ:੧੬੨, ਗਲੀ ਨੰ:੩, ਸ਼ਹੀਦ ਜਸਦੇਵ ਸਿੰਘ ਨਗਰ, ਡਾਕ: ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਇੰਜੀ: ਕਾਲਜ, ਗਿੱਲ ਰੋਡ, ਲੁਧਿਆਣਾ-੧੪੧੦੦੬; ਮੋ: +੯੧੯੮੧੪੭੧੫੭੯੬

ਡੰਡਾਉਤ ਮੇਰੀ ਬੰਦਨਾ

—ਡਾ. ਸੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ*

ਡੰਡਾਉਤ ਮੇਰੀ ਬੰਦਨਾ !

ਡੰਡਾਉਤ ਮੇਰੀ ਭਾਵਨਾ !

ਡੰਡਾਉਤ ਹੈ ਅਰਾਧਨਾ !

ਉਸ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਰਵੇਸ਼ ਨੂੰ !

ਉਸ ਜੁਗੋ ਜੁਗ ਹਮੇਸ਼ ਨੂੰ !

ਉਸ ਜੁਗਾਂ ਦੇ ਹਾਣ ਵਰੇਸ਼ ਨੂੰ !

ਉਸ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਦੀ ਰਾਸ ਨੂੰ !

ਉਸ ਤਵਾਰੀਖ ਦੀ ਬਾਸ ਨੂੰ !

ਉਸ ਕਰਮ ਪੂਰਣ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ !

ਉਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੇ ਦਾਤਾਰ ਨੂੰ !

ਉਸ ਖਾਲਸਾ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਨੂੰ !

ਉਸ ਦੁਖੀਆਂ ਦੇ ਉਦਹਾਰ ਨੂੰ !

ਉਸ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਅਵਤਾਰ ਨੂੰ !

ਉਸ ਭਗਤੀ ਪਰਉਪਕਾਰ ਨੂੰ !

ਉਹ ਜਜ਼ਬਾਤ ਦੇ ਉਦਗਾਰ ਨੂੰ !

ਉਸ ਕਾਮਲ ਕਲਮਕਾਰ ਨੂੰ !

ਉਸ ਕਲਮ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨੂੰ !

ਉਸ ਵਿਰਵਿਆਂ ਦੀ ਵਾਰ ਨੂੰ !

ਉਸ ਲਿਸ਼ਕਦੀ ਤਲਵਾਰ ਨੂੰ !

ਉਸ ਯੋਧੇ ਅਪਰੰਪਾਰ ਨੂੰ !

ਰਣਖੇਤ ਦੇ ਸ਼ਾਹਸਵਾਰ ਨੂੰ !

ਉਸ ਸੱਚ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ !

ਉਸ ਟੁੱਟੀ ਗੰਢਣਹਾਰ ਨੂੰ !

ਉਸ ਭੁੱਲਿਆਂ ਦੇ ਬਖਸ਼ਣਹਾਰ ਨੂੰ !

ਉਸ ਮੁਕਤੇ ਸਾਜਣਹਾਰ ਨੂੰ !

ਮੁਖ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੁੰਝ ਕੇ !

ਉਸ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਪਿਆਰ ਨੂੰ !

ਉਸ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ-ਉਭਾਰ ਨੂੰ !

ਉਸ ਨਿਤਾਣਿਆਂ ਬਲਧਾਰ ਨੂੰ !

ਉਸ ਕਾਇਆ ਕਲਪ ਇਕਰਾਰ ਨੂੰ !

ਡੰਡਾਉਤ ਮੇਰੀ ਬੰਦਨਾ !

ਡੰਡਾਉਤ ਮੇਰੀ ਭਾਵਨਾ !

ਡੰਡਾਉਤ ਹੈ ਅਰਾਧਨਾ !

*ਪੱਤਣ ਵਾਲੀ ਸੜਕ, ਪੁਰਾਣਾ ਸ਼ਾਲਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ, ਮੋ: +੯੧੯੪੧੭੧੭੫੮੪੬

ਗੁਰ ਪਰਸਾਦੀ ਵਿਦਿਆ ਵੀਚਾਰੈ ਪਤਿ ਪਤਿ ਪਾਵੈ ਮਾਨੁ॥

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ) ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖ ਸਿਧਾਂਤ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਿਯਾਦਾ ਦਾ ਜਾਣਕਾਰੀ ਭਰਪੂਰ

ਇੱਕ ਸਾਲ ਦਾ ਪੱਤਰ ਵਿਹਾਰ ਕੋਰਸ

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅਧਿਐਨ ਪੱਤਰ-ਵਿਹਾਰ ਕੋਰਸ ਪੰਜਾਬੀ/ਹਿੰਦੀ/ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਮੀਡੀਅਮ ਵਿਚ

ਸੈਸ਼ਨ ੨੦੧੫ ਦਾ ਦਾਖਲਾ ਸ਼ੁਰੂ

੧. ਇਸ ਕੋਰਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੀ ਸਿੱਖ, ਗੈਰ-ਸਿੱਖ ਹਰ ਧਰਮ ਦਾ ਵਿਅਕਤੀ, ਵਿਦਿਆਰਥੀ, ਘੇਰਲੂ ਬੀਬੀਆਂ, ਨੌਕਰੀ-ਪੇਸ਼ਾ, ਵਪਾਰੀ, ਰੀਟਾਇਰਡ ਅਧਿਕਾਰੀ, ਕਰਮਚਾਰੀ ਅਥਵਾ ਹਰ ਖੇਤਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਰ ਉਮਰ ਦਾ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾਖਲਾ ਲੈ ਕੇ ਘਰ ਬੈਠਿਆਂ ਹੀ ਇੱਕ ਸਾਲ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਇਹ ਕੋਰਸ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

੨. ਪੱਤਰ ਵਿਹਾਰ ਕੋਰਸ ਦੀ ਦਾਖਲਾ ਫੀਸ ਕੇਵਲ ਭਾਰਤੀ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਲਈ ੧੦੦ ਰੁਪਏ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਲਈ ੩੦ ਅਮਰੀਕੀ ਡਾਲਰ ਜਾਂ ੨੦ ਪੌਂਡ (ਯੂ.ਕੇ) ਜਾਂ ਭਾਰਤੀ ਕਰੰਸੀ ਵਿਚ ੧੫੦੦ ਰੁਪਏ (ਕੇਵਲ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਲੋਕਾਂ ਲਈ) ਐਨਰੋਲਮੈਂਟ ਫੀਸ ਹੈ। ਦਾਖਲਾ ਫੀਸ ਸਕੱਤਰ, ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਨਾਮ ਬੈਂਕ ਡਰਾਫਟ/ ਮਨੀਆਰਡਰ/ ਜਾਂ ਨਗਦ ਦਫਤਰ ਪੱਤਰ ਵਿਹਾਰ ਕੋਰਸ ਵਿਖੇ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਵਾ ਕੇ ਦਾਖਲਾ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਵਧੇਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲਈ ਵੈਬਸਾਈਟ www.sgpc.net ਵੇਖੋ। ਦਾਖਲਾ ਫਾਰਮ ਅਤੇ ਕੋਰਸ ਸੰਬੰਧੀ ਹੋਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਇੰਚਾਰਜ ਨਾਲ ਵੀ ਸੰਪਰਕ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਈ-ਮੇਲ: sikhstudiescc@yahoo.com

੩. ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਸਮਾਗਮ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਕੋਰਸ ਵਿੱਚੋਂ ਪਹਿਲੇ, ਦੂਸਰੇ ਅਤੇ ਤੀਸਰੇ ਸਥਾਨ ਵਿਚ ਪਾਸ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ੫੧੦੦/- ੪੧੦੦/- ਅਤੇ ੩੧੦੦/- ਰੁਪਏ ਦੀ ਰਾਸ਼ੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦੇ ਕੇ ਸਨਮਾਨਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ੮੦% ਤੋਂ ਵੱਧ ਅੰਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਰੇਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੂੰ ਵੀ ੧੧੦੦-੧੧੦੦ ਰੁਪਏ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਨਮਾਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਵਧੇਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲਈ ਸੰਪਰਕ ਕਰੋ:-

ਇੰਚਾਰਜ, ਪੱਤਰ-ਵਿਹਾਰ ਕੋਰਸ

ਫੋਨ ਨੰ: ਦ. ੦੧੮੩-੨੫੫੩੯੬੨, ਮੋ. ੮੮੭੨੨੨੦੮੭੦

ਨੋਟ: ਸੰਪਰਕ ਕੇਵਲ ਸਵੇਰੇ ੯.੩੦ ਵਜੇ ਤੋਂ ਸ਼ਾਮ ੪.੩੦ ਵਜੇ ਤਕ ਹੀ ਕਰੋ।

ਚਿੱਠੀ ਪੱਤਰ ਲਈ ਐਡਰੈਸ:

ਇੰਚਾਰਜ, ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅਧਿਐਨ ਪੱਤਰ ਵਿਹਾਰ ਕੋਰਸ (ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ)

ਆਟਾ ਮੰਡੀ ਗੇਟ, ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।